

OBSERVATORI DE LLIBRES DE TEXT

ANÀLISI DELS LLIBRES DE TEXT DE CIÈNCIES
SOCIALS DES D'UNA PERSPECTIVA DE PAU
(QUART D'ESO, 2008-2011)

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

OBSERVATORI DE LLIBRES DE TEXT

ANÀLISI DELS LLIBRES DE TEXT DE CIÈNCIES
SOCIALS DES D'UNA PERSPECTIVA DE PAU
(QUART D'ESO, 2008-2011)

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

© 2013 Institut Català Internacional per la Pau
Gran Via de les Corts Catalanes, 658, baixos · 08010 Barcelona
T. +34 93 554 42 70 | F. +34 93 554 42 80
icip@gencat.cat | www.icip.cat

Aquest informe ha estat elaborat a proposta de l'Institut Català Internacional per la Pau.

Director de l'informe

Jaume Botey

Coordinació general

Javier Alcalde

Coordinació tècnica

Míriam Acebillo, Cécile Barbeito

Equip d'anàlisi i redacció

Míriam Acebillo, Cécile Barbeito, Jaume Botey, Marina Caireta, Joan Camós, Albert Marzà

Correcció

Pepe Ventura

Maquetació

ICIP

DL: B-3.875-2013

Agraïm la participació del professorat de secundària que ha contribuït al debat i ha ajudat a enriquir aquest document.

SUMARI

Índex de figures

Presentació

Resum executiu.....	13
1 Introducció.....	19
2 Justificació i antecedents.....	21
3 Marc conceptual.....	25
4 Metodologia.....	28
4.1 Objectius de l'estudi.....	28
4.2 Destinataris.....	28
4.3 Definició i ús dels indicadors d'anàlisi.....	29
4.4 Mostreig considerat.....	32
4.5 Tècniques de recollida d'informació.....	33
4.6 Pla i equip de treball.....	34
4.7 Alguns límits d'aquest informe i altres consideracions prèvies.....	36
5 Anàlisi comparada dels diferents indicadors temàtics.....	38
5.1 Pau-Conflicte-Violència-Guerra.....	41
5.2 Conflicte social-Pobresa.....	44
5.3 Gènere.....	46
5.4 Diversitat.....	50
5.5 Medi ambient.....	52
5.6 Democràcia-Règims polítics-Drets humans.....	53
5.7 Metodologia en els exercicis didàctics.....	56
6 Valoracions dels set llibres.....	59
6.1 Socials (2008), Barcanova.....	59
6.1.1 Pau-Conflicte-Violència-Guerra.....	60
6.1.2 Conflicte social-Pobresa.....	61
6.1.3 Gènere.....	61

6.1.4	Diversitat.....	62
6.1.5	Medi ambient.....	63
6.1.6	Democràcia-Règims polítics-Drets humans	63
6.1.7	Metodologia en els exercicis didàctics	64
6.2	Ciències Socials. Història (2008), Cruïlla.....	64
6.2.1	Pau-Conflicte-Violència-Guerra.....	64
6.2.2	Conflicte social-Pobresa.....	65
6.2.3	Gènere.....	66
6.2.4	Diversitat.....	66
6.2.5	Medi ambient.....	67
6.2.6	Democràcia-Règims polítics-Drets humans	68
6.2.7	Metodologia en els exercicis didàctics	70
6.3	Ciències socials, geografia i història 4 (2008), Grup Edebé.....	70
6.3.1	Pau-Conflicte-Violència-Guerra.....	71
6.3.2	Conflicte social-Pobresa.....	73
6.3.3	Gènere.....	74
6.3.4	Diversitat.....	75
6.3.5	Medi ambient.....	76
6.3.6	Democràcia-Règims polítics-Drets humans	76
6.3.7	Metodologia en els exercicis didàctics	77
6.4	Història 4 ESO (2008), Projecte la Casa del Saber. Grup Promotor Santillana	77
6.4.1	Pau-Conflicte-Violència-Guerra.....	78
6.4.2	Conflicte social-Pobresa.....	82
6.4.3	Gènere.....	83
6.4.4	Diversitat.....	84
6.4.5	Medi ambient.....	86
6.4.6	Democràcia-Règims polítics-Drets humans	86
6.4.7	Metodologia en els exercicis didàctics	87
6.5	Geografia i història. Ciències socials (2008), Teide.....	87
6.5.1	Pau-Conflicte-Violència-Guerra.....	88

6.5.2	Conflicte social-Pobresa.....	90
6.5.3	Gènere.....	90
6.5.4	Diversitat.....	91
6.5.5	Medi ambient.....	92
6.5.6	Democràcia-Règims polítics-Drets humans	92
6.5.7	Metodologia en els exercicis didàctics	93
6.6	Ciències socials (2008), Text La Galera	93
6.6.1	Pau-Conflicte-Violència-Guerra.....	94
6.6.2	Conflicte social-Pobresa.....	96
6.6.3	Gènere.....	96
6.6.4	Diversitat.....	97
6.6.5	Medi ambient.....	97
6.6.6	Democràcia-Règims polítics-Drets humans	98
6.6.7	Metodologia en els exercicis didàctics	98
6.7	Polis. Ciències socials, geografia i història (2010), Vicens Vives.....	99
6.7.1	Pau-Conflicte-Violència-Guerra.....	100
6.7.2	Conflicte social-Pobresa.....	101
6.7.3	Gènere.....	103
6.7.4	Diversitat.....	104
6.7.5	Medi ambient.....	105
6.7.6	Democràcia-Règims polítics-Drets humans	106
6.7.7	Metodologia en els exercicis didàctics	108
7	Conclusions i recomanacions.....	109
8	Referències i bibliografia.....	114
8.1	Guió 1. Proposta final d'indicadors.....	116
8.2	Guió 2. Valoració general del llibre	123

Índex de figures

Figura 1. El plantejament per competències recollit al currículum oficial.....	22
Figura 2. Relació de llibres de text analitzats.....	33
Figura 3. Estructura dels llibres de text	39
Figura 4. Exemples d'iniciatives de rebuig als conflictes armats s. XX.....	43
Figura 5. Homes i dones esmentats en els llibres (nombre i percentatge).....	47
Figura 6. Proporció de dones citades en funció del període històric (%).....	49
Figura 7. Tipus d'activitats demanades (en nombre d'activitats i percentatge sobre el total d'activitats del llibre %).....	57

L'ANÀLISI I MILLORA DELS LLIBRES DE TEXT, UNA EINA DE I PER EDUCAR PER A LA PAU

Rafael Grasa¹

L'informe que teniu a les mans, elaborat per l'Observatori de llibres de text de l'ICIP, és el producte d'un **llarg itinerari de treball de l'Institut**, creat pel Parlament de Catalunya el juliol de 2007 i amb activitat real des de l'any 2009. La Llei de creació demanava que l'Institut elaborés un pla director pluriennal i que, entre altres objectius, fomentés la cultura de pau i l'educació per a la pau a casa nostra, en particular en el món educatiu i en l'etapa escolar obligatòria. En coherència amb aquest objectiu, el Pla Pluriennal (2009-2012, prorrogat per la Junta l'any 2012 per cobrir també l'any 2013) establí en l'eix 1 (recerca) una línia estratègica (és a dir un objectiu que durarà més d'un cicle de planificació) dedicada a establir "observatoris especialitzats, i, eventualment, informes i/o anuaris periòdics basats en els seus treballs" (línia estratègica 4 de l'Eix 1). Concretament, n'esmentava un dedicat a "llibres de text i material educatiu". S'han anat posant en marxa, progressivament, diversos observatoris. Finalment, l'any 2010 s'elaboraren uns termes de referència centrats en un primer material educatiu: els llibres de text de ciències socials de quart d'ESO. A continuació, es buscà la col·laboració d'especialistes en educació per a la pau vinculades a l'Escola de Cultura de Pau de la UAB, d'un director amb experiència en història i ciències socials i en cultura de pau, i, posteriorment, l'ajut d'un grup de persones vinculades a l'ensenyament de ciències socials en l'ESO. Tots ells, juntament amb un coordinador general de l'ICIP, han constituït l'Equip de treball. Gràcies per la vostra feina.

L'Equip ha treballat durant els anys 2011 i 2012, en una feina que es pot separar en dues fases. La primera es dedicà a l'elaboració del marc conceptual, els objectius i els destinataris, a la selecció de la mostra o univers de l'anàlisi, i a establir les categories (o àmbits) d'anàlisi i els indicadors per a cadascuna d'elles. Els treballs donaren lloc a un primer esborrany d'Informe. La segona s'ha centrat en la socialització i validació de l'esborrany, que s'analitzà en tres trobades: amb professors de la matèria, amb els autors dels llibres i, finalment, amb representants d'editorials. A més, s'enviaren suggeriments, esmenes i crítiques per escrit, abundoses, que l'equip de redacció llegí i considerà en modificar globalment el seu primer

¹ President de l'Institut Català Internacional per la Pau i professor de Relacions Internacionals de la Universitat Autònoma de Barcelona. Fou als anys vuitanta co-coordinador de la primera publicació periòdica especialitzada en educació en valors i educació per a la pau, *Cuadernos de Paz* (dins *Cuadernos de Pedagogía*) i un dels creadors del Seminario Permanente de Educación para la Paz de la Asociación Pro Derechos Humanos.

treball. El resultat final és aquest Informe, *Anàlisi dels llibres de text d'Història de Quart d'ESO de set editorials catalanes des d'una perspectiva de pau*.

Abans de fer tres comentaris concrets, vull, en primer lloc, agrair la feina de totes les persones que han participat en ambdues fases, amb una especial referència a les que han conegut el text en la segona fase, el professorat, els autors i les editorials. I, naturalment, felicitar-me i felicitar tothom pel resultat assolit, atès que han col·laborat activament en la gestació de l'informe tot i no haver participat en la confecció de les pautes d'anàlisi i, en algun cas, acceptant de bon grat la crítica de la feina pròpia. Gràcies, novament!

Entrant en temes substantius, els meus comentaris se centraran en tres punts: els objectius i criteris d'anàlisi; alguns comentaris sobre la llarga tradició d'anàlisi crítica dels llibres de text escolars des de la perspectiva dels problemes globals de la humanitat (per emprar l'expressió que als anys setanta popularitzà la UNESCO); i, finalment, el treball futur de l'Observatori i els compromisos de l'ICIP en aquest respecte.

Quant als **objectius i criteris d'anàlisi**, em limitaré a tres observacions. Primer, els termes de referència feien esment d'un objectiu general, "contribuir a la incorporació dels criteris d'educació per a la pau en els llibres de text en català", del qual es derivaven tres de més específics: diagnosticar el grau d'incorporació dels criteris esmentats, orientar els centres i el professorat en l'elecció de llibres i, finalment, incidir en les editorials i el Departament d'Ensenyament per fer possible la incorporació real d'aquests criteris en els llibres i en la pràctica escolar. Per fer-ho calia partir dels criteris i requisits elaborats per les pròpies autoritats educatives, espanyoles i catalanes, centrades en competències que cal assolir, unes competències que només parcialment depenen del contingut dels llibres de text. Altrament dit, els destinataris directes de l'Informe són el professorat i els centres, els autors i les editorials, les autoritats educatives; només indirectament, es pretén incidir en l'autèntic destinatari de l'educació per a la pau en l'educació formal: l'alumnat, el seu procés d'aprenentatge i els resultats finals aconseguits, a curt i mitjà termini. Cal doncs relativitzar, en termes d'educació per a la pau, el paper dels llibres de text; són un factor important, però no l'únic a considerar: intervenen altres factors, tant del currículum explícit com del currículum ocult.

La segona observació té a veure amb què entendre per educació per a la pau, per quin enfocament optar, com es defineix pau (en termes positius) i quins àmbits temàtics es consideren constitutius d'aquesta definició. L'equip de treball va optar per una concepció d'educació per la pau molt extensiva, la pròpia de la dècada dels anys 90 a casa nostra, i una concepció del conflicte i de la pau entesos en positiu. És a dir, consideració del conflicte, seguint les passes de Lewis Coser, com una disputa o antagonisme entre parts inevitables en les relacions socials, que no és *a priori* ni bo ni dolent, tot depèn de com es gestionin, resolguin i transformin els conflictes concrets, per un cantó; i l'acceptació de la noció de pau positiva, en el sentit que li donà als anys seixanta Johan Galtung: absència de violència directa i un nivell baix de violència de les estructures (habitualment denominada violència estructural, és a dir, un nivell baix d'injustícia) i de violència cultural (entesa com els diversos mecanismes que legitimen el recurs a la violència directa i la construcció d'imatges de l'enemic i de glorificació de la cultura de les armes). El resultat era i és, per tant, una elecció àmplia d'àmbits temàtics presents en la definició de pau de la que parteix l'anàlisi: a) pau i conflicte, b) solidaritat i justícia social; c) democràcia i drets humans; d) equitat entre homes i dones; e) cura del medi ambient; e) respecte del medi ambient; f) respecte a la diversitat; i g) metodologia coherent amb els anteriors sis àmbits. Cal dir, sobre aquesta qüestió, que ambdues eleccions expliquen *a priori* el nivell crític de les anàlisis i els suggeriments recollits a les recomanacions finals: la concepció de pau positiva és l'habitual entre els professionals de les ciències socials, la qual cosa implica deures per a nosaltres, mitjançant cursos i documents futurs; i, en haver-se optat per una concepció de pau molt inclusiva (incloent

medi ambient i el sistema sexe-gènere, més enllà de les relacions d'ambdues amb temes de pau), les mancances i/o suggeriments² són òbviament molts i importants.

La tercera observació és més de fons: l'enfocament de competències complica l'anàlisi d'instruments com els llibres de text, atès que l'únic referent que pot ser avaluat objectivament per veure si s'han assolit o no les competències desitjades i explicitades són les persones que han tingut processos d'aprenentatge-ensenyament en què hom ha buscat resultats concrets vinculats a unes competències concretes. A més, l'enfocament de competències aplicat al currículum escolar, al meu parer, ha descuidat un element molt present a finals dels anys vuitanta i principis dels anys noranta, quan arreu d'Espanya (comunitats autònomes i "territori MEC", en llenguatge de l'època), s'imposà la idea del disseny curricular de base, que distingia tres tipus de coneixements: a) cognoscitius; b) procedimentals; i c) actitudinals, que inclouen valors i hàbits. Altrament dit, per a futurs informes caldrà distingir millor els resultats, en termes de competències, en coneixements cognoscitius, en procediments i en valors/actituds. Caldrà també tenir present, potser diferenciant-les en l'anàlisi, les competències generals i específiques de ciències socials i les de tipus transversal, atesa la importància de les darreres en l'educació per a la pau. I caldrà tenir-ho en compte en el treball que fomentem a l'ICIP, tant en l'adreçat a educadors i professionals de les ciències socials com a les autoritats educatives, així com en el relatiu a les indicacions pràctiques per a editorials i autors de llibres de text: distingir el tipus de competències que hom busca i precisar els resultats esperats de manera clara és un requisit per avaluar realment l'assoliment.

El segon tipus de comentaris vol contextualitzar la tradició i importància de l'anàlisi dels llibres de text i dels manuals escolars. Començaré recordant que, en el marc de l'educació per a la pau i el desenvolupament, així com en general en el marc dels treballs fomentats per la UNESCO per aconseguir l'objectiu mundial d'una educació per a tots i, més en concret, el foment de la solució a problemes globals (pau, alimentació, respecte als drets humans, equitat entre homes i dones, sostenibilitat i respecte pel medi ambient...), té una llarga tradició, com també la té la creació de criteris per judicar en termes objectius la qualitat dels llibres de text. Anem a pams, doncs. Primer, disposar d'eines per judicar la qualitat dels llibres de text és habitual i en particular molt important en gran part dels països del Sud, on sovint l'elecció dels llibres de text, i no només el compliment de directrius curriculars, és una decisió que prenen les autoritats educatives. Sovintegen les propostes que permeten, doncs, analitzar els continguts, les activitats, la metodologia, i fins i tot els aspectes formals (des de la llegibilitat fins el tipus de llenguatge emprat). Segon, atesa la importància dels llibres de text en el context educatiu dels països del Sud, la UNESCO incorporà des de la seva fundació l'any 1946 l'elaboració de llibres de text com a part de la seva estratègia educativa, basada també des del principi en la promoció dels drets humans, fomentant la creació de llibres de text i fent, periòdicament, tallers que socialitzen diverses eines d'anàlisi, com pautes per a observatoris. I també altres organismes internacionals han elaborat directrius i recomanacions en aquest respecte,³ i existeixen fins i tot actualment actuacions en marxa molt ambicioses (i polèmiques), com l'elaboració d'un manual amb una narrativa compartida per al cas de la conflictivitat als Balcans.

² Ja fa anys que insisteixo que en educació en valors és millor la política d'aliances entre diverses educacions particulars (desenvolupament, pau, medi ambient, equitat home-dona i superació del sistema sexe-gènere...) que la política de fagocitació, és a dir, de posar dins d'una "educació en valors particular" (pau, desenvolupament, medi ambient...) objectius, procediments o coneixements cognoscitius que pertanyen més clarament a d'altres. Altrament dit, l'educació en temes de gènere, de medi ambient i de desenvolupament té prou entitat com per poder tractar-se i analitzar-se per separat.

³ Vegeu, com exemple, *Against Bias and Prejudice: the Council of Europe's work on history teaching and history textbooks. Recommendations on history teaching and history textbooks adopted at Council of Europe conferences and symposia 1953-83*. Consell d'Europa, Estrasburg. També Maitland STOBART, *Fifty Years of European Co-operation on History Textbooks: The role and contribution of the Council of Europe*.

Tot plegat permet dir a la UNESCO, com es pot comprovar al seu web, que els manuals i materials didàctics “ben concebuts transmeten conceptes i competències que fomenten la pau, els drets humans i el desenvolupament sostenible”, en particular en el camp de l’educació per a la pau i el treball en pro de la comprensió internacional.⁴ Més concretament, l’any 2010 la UNESCO adaptà i amplià una obra de referència, el llibre de Falk Pingel, *Unesco Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*,⁵ que tindrem molt en compte, com diré després, en el treball futur. I en tercer lloc, des dels anys setanta, la revisió de llibres de text, sobretot després d’un primer Informe, es focalitzà en una anàlisi, constructiva i en clau positiva, adreçada a millorar els productes, amb pautes de lectura molt senzilles.

Vaig tenir ocasió d’ocupar-me del tema en el context de l’educació per a la pau, per primer cop fa vint-i-cinc anys, amb un article conceptual i una proposta per analitzar racismes en llibres de lectura i de text,⁶ inspirada en els treballs de la UNESCO del moment i en la campanya que havien fet uns anys abans les organitzacions no governamentals franceses de desenvolupament. El mecanisme, que ara s’ha perfeccionat molt, planteja una graella d’anàlisi el més independent possible de les idees sobre la pau i l’educació per a la pau mateixes, partint de criteris com:

1. **Component contextual** (sistema educatiu, directrius i *curricula*, procediments en vigor, informació sobre editorials...)
2. **Criteris formals** (referències bibliogràfiques, grup al qual va destinat, ...)
3. **Tipus de text i presentació** (intencions i objectius explícits, narrativa, il·lustracions, taules, fonts, exercicis i activitats...)
4. **Anàlisi de contingut** (precisió fàctica i conceptual, errades, grau d’actualització, proporció de fets i opinions, selecció de temes, èmfasis especials...)
5. **Perspectiva de la presentació** (enfocament cronològic, enfocament orientat a problemes, enfocament comparatiu, ús de l’emotivitat...)

En suma, el que estem sostenint és que l’anàlisi crítica, constructiva, de manuals i de llibres de text té una llarga trajectòria; disposa, com mostra el present Informe, d’eines ben elaborades i contrastades; forma part des del principi de la tasca de l’educació per a la pau; i, sobretot, forneix instruments i oportunitats per al treball conjunt i per al teixit de complicitats en la recerca d’assolir millors competències, que integra especialistes en pau i desenvolupament, professors, autors i editorials, autoritats educatives, pares i, en general, la comunitat educativa (inclosos els i les alumnes). Naturalment, això implica acceptar que no existeixen models *a priori*, que hi ha un factor de discrecionalitat en l’anàlisi i que el bàsic, com s’ha fet en el cas que ens ocupa, és que els resultats estiguin validats i treballats conjuntament, i, que en el futur, serveixin per generar sinergies i treballs compartits.

Arribo així al tercer i darrer, i més breu, dels comentaris: **les implicacions i els compromisos de futur**. L’ICIP es compromet a mantenir aquesta línia de treball, com posa de manifest un seminari inicial per presentar l’Informe (26 de gener de 2013) i,

⁴ Vegeu <http://www.unesco.org/new/es/education/themes/strengthening-education-systems/languages-in-education/textbooks-development/>. Concretament, hom sosté que “El acceso a los manuales y otros materiales didácticos elaborados localmente y de gran calidad es particularmente importante para los niños que viven en circunstancias difíciles o en sociedades que se recuperan de un conflicto armado. Tal como se señala en el Informe de Seguimiento de la Educación para Todos en el Mundo de 2011, los planes de estudio y los textos escolares pueden generar intolerancia al fomentar los prejuicios y las actitudes ideológicas estrechas”.

⁵ Vegeu el text en pdf a <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001171/117188e.pdf>. El llibre es basa en la tasca i els arxius de la principal institució dedicada a l’anàlisi i recerca sobre llibres de text, el Georg Eckert Institute, que té una biblioteca de més de 170.000 manuals editats des de 1945 i procedents de més de 150 països.

⁶ Vegeu, concretament: Rafael GRASA (1988). “Los libros de texto. Manuales y educación para la paz”, a *Cuadernos de Pedagogía*, n° 163, p. 87-89; Rafael GRASA (1988), “El racismo en los libros infantiles y juveniles”, a *Cuadernos de Pedagogía*, n° 163, p. 93-94.

sobretot, articularà un seguit d'activitats que permetin mantenir viu l'Observatori, com a punt generador de recerca i de transferència de coneixements. Concretament, ens comprometem a organitzar, ja l'any 2013, activitats de formació i de transferència de coneixement, sols o en companyia d'altres actors, sobre algunes de les dimensions i dels àmbits d'anàlisi emprats (concepció de la pau i dels conflictes, actors de pau, eines d'anàlisi i resolució dels conflictes, violència estructural, violència cultural...) i sobre aspectes pràctics d'educació per a la pau. Per un cantó, elaborades i pensades per a diferents públics, inclòs el professorat i els autors de materials de ciències socials; aquests cursos aniran acompanyats d'elaboració de materials que facilitin la feina docent. En segon lloc, buscarem la complicitat de les autoritats educatives, els moviments de renovació pedagògica i els professionals de l'ensenyament i de l'elaboració de materials educatius, per elaborar conjuntament unes directrius pràctiques d'introducció de l'educació per a la pau, que contempli criteris per elaborar llibres de text i materials educatius. I, en tercer lloc, intentarem mantenir, millorar i ampliar l'Observatori i l'Informe, en un primer moment per intentar adaptar al nostre cas els suggeriments del text de Pingel abans esmentat, elaborat per a la UNESCO.

De ben segur que sorgiran altres propostes i possibilitats, però dependran del treball conjunt ja endegat i, per tant, de les demandes i suggeriments de les diverses persones implicades, començant per les conclusions del seminari de presentació de l'Informe final. Cal doncs esperar i recordar que també per a nosaltres val el *dictum* de Freire: ningú no educa ningú, les persones s'eduquen les unes a les altres en comunió, mitjançant interaccions conjuntes.

Barcelona, gener de 2013

INTRODUCCIÓ

L'informe *Anàlisi dels llibres de text de ciències socials en català des d'una perspectiva de pau (4t d'ESO, 2008-2011)* ha estat impulsat per l'Institut Internacional per la Pau (ICIP) amb l'objectiu general de **facilitar la incorporació en els llibres de text dels criteris de l'educació per la pau.**

Com a objecte d'estudi s'han considerat **tots els llibres de text editats en català, en format paper, de la matèria de ciències socials del 4t nivell de l'Educació Secundària Obligatoria (ESO).** Des d'una perspectiva metodològica sobretot qualitativa, els set llibres analitzats han estat editats durant els anys 2008-2011. El document és mostra del treball realitzat per un equip de set persones, principalment durant el període 2011 i 2012. L'equip ha estat conformat per tres historiadors i/o professors d'història de secundària, tres investigadores de l'Escola de Cultura de Pau, i una persona coordinadora de l'ICIP.

Quant al procés de treball seguit durant l'any 2011 i el primer semestre del 2012, l'equip debat el marc conceptual, decideix les dimensions a revisar en els llibres de text, per tal de realitzar l'anàlisi i redactar una primera versió de l'informe. Amb aquesta primera versió, a partir del segon semestre de 2012 s'engega un procés de debat amb actors clau relacionats amb els llibres de text –professorat de 4t d'ESO usuari dels llibres de text, autors i autores, i les editorials dels llibres de text analitzats– per enriquir l'informe.

L'estudi realitzat té **limitacions** i parteix de **consideracions prèvies.** D'una banda, tot i que es pren el conjunt de llibres de text editats en paper i en català, s'és conscient que **el llibre**, encara que instrument important en la docència, **no és l'única eina a l'abast del professorat per dur a terme la seva tasca.** A més, sabem que seria òptim tenir una visió més àmplia (quant a nivells i matèries) del treball de la pau a l'educació obligatòria. Tanmateix, la recerca **vol analitzar com es tracten determinats valors de manera transversal en un nivell i matèria concrets.** D'altra banda, cal dir que **el currículum oficial representa un condicionant**, com ara pel que fa a la seva extensió (els llibres també tenen limitacions quant a l'extensió) o pel seu eurocentrisme. A la vegada, les lleis educatives i els currículums oficials (europeu, espanyol i català) actuals, basats en el reforç de les competències dels alumns, obliguen a repensar els continguts i la pràctica docent. En el cas del currículum oficial català, es recull que **les ciències socials “han de facilitar el desenvolupament de la consciència ciutadana de l'alumnat”**, fet que representa, com detalla l'informe, educar en els valors i les actituds de la pau, la solidaritat, i el respecte a la diversitat i als altres.

LA PERSPECTIVA DE PAU ADOPTADA

Des de la seva **vessant positiva**, la pau és entesa “no només [com] l’absència de violència directa i estructural sinó [com] la **presència d’un tipus de cooperació no violenta, igualitària, no explotadora, no repressiva entre unitats, nacions o persones, que no han de ser necessàriament similars**” (Galtung, citat per Lederach, 2000: p.33). Quan es parla d’educació per la pau a l’informe, s’està fent referència a “un procés educatiu, continu i permanent, fonamentat en els conceptes de pau positiva i la perspectiva creativa del conflicte, com a elements significants i definidors, i que, a través de l’aplicació d’enfocaments socioafectius i problematitzants, pretén desenvolupar un nou tipus de cultura, la cultura de pau, que ajudi a les persones a revelar críticament la realitat per poder afrontar-la i actuar en conseqüència” (Jares, 1999: p.124). Cal clarificar, a més, que conflicte i violència són processos diferents, de manera que el primer no va necessàriament acompanyat del segon.

D’acord amb la concepció de pau positiva i inspirada en la Declaració i Programa d’Acció sobre una Cultura de Pau (A/RES/53/243), l’informe analitza sis àmbits temàtics: 1) pau i conflicte; 2) pobresa i justícia social; 3) gènere; 4) democràcia i drets humans; 5) diversitat; i 6) medi ambient. A aquests sis àmbits se n’afegeix un (el 7) sobre les metodologies promogudes pels llibres de text. Cada àmbit temàtic i àmbit metodològic es concreta en indicadors que han servit com a instrument d’anàlisi unitat a unitat, a cada llibre de text.

OBSERVACIONS GLOBALES I RECOMANACIONS

Una de les idees principals resultants de l’anàlisi realitzada té a veure amb la constatació que els llibres de text estudiats són un bons instruments en favor de l’ensenyament de la història. Els continguts, de manera general, plantegen la història amb un rigor deslligat de plantejaments mitològics o patriòtics. A la vegada, s’observa en els textos analitzats el compromís amb uns valors que parteixen de la comprensió crítica dels processos que s’estudien. Els llibres fan l’esforç de trobar equilibris entre el necessari coneixement de dades cronològiques i altres tipus de continguts i valors; entre la història de les elits i de les bases socials; entre el contingut i la didàctica.

Tenint en compte aquesta valoració anterior, cal dir també que les sis perspectives temàtiques analitzades s’incorporen de manera desigual als llibres de text. Les més interioritzades en el conjunt dels llibres són aquelles vinculades amb els àmbits temàtics definits com conflicte social i pobresa (el 2), i democràcia i drets humans (el 4):

- L’àmbit anomenat **conflicte social i pobresa** queda prou reflectit, en el sentit que es mostra la visió de les classes més pobres i la seva mobilització per tal d’aconseguir canvis en la seva situació. És menys explícita, però, l’anàlisi de les causes de l’existència de grups de població oprimits, ja siguin del proletariat, de països empobrits, o de sectors desfavorits.
- En l’àmbit de **democràcia i drets humans**, queda més ben recollida la perspectiva de la democràcia (considerada com a règim polític i democràcia formal, tot i que sovint entesa com a acabada i no susceptible a millores) que la de drets humans (la perspectiva basada en drets no té massa visibilitat). Així, els llibres descriuen amb detall diferents formes polítiques (dins el marc de l’Estat-nació occidental), i corrents ideològics però mancarien incorporar-hi en major mesura la perspectiva de drets humans i perspectives de democratització i models democràtics més enllà de la concepció liberal.

En canvi, les perspectives de 1) pau, violència, conflicte; 3) gènere; 5) diversitat; i 6) medi ambient són menys visibles. A més:

- Pel que fa a la perspectiva de **pau, violència, conflicte**, es descriuen moltes més experiències de violència i de guerres que de pau, i en parlar de les guerres no sempre se n'expliquen les causes, i menys vegades encara se n'expliquen les conseqüències sobre les persones. Tot i que qui més les pateixen són les persones, es posa l'èmfasi en l'àmbit polític.
- Malgrat que s'aprecien esforços per tractar de manera específica la situació de les dones i les lluites feministes en alguns períodes històrics determinats, no es pot dir que es tendeixi encara a una transversalització de la perspectiva de **gènere**. Particularment, és destacable com d'invisibles són encara les dones en molts dels llibres d'història, fins i tot en els períodes més recents.
- Pel que fa a la **diversitat**, de manera similar al gènere, s'observa una voluntat de tractar el tema des del respecte a la diferència. Tanmateix, hi ha aspectes –com ara el marcat eurocentrisme (per exemple el punt de vista per explicar les descolonitzacions és l'europeu) o que l'anàlisi sobre les actituds, comportaments o polítiques basades en el racisme i la discriminació s'expliqui només al règim nazi– que mostren que encara queda molt per fer en aquest àmbit. També, de manera puntual, s'identifiquen expressions desafortunades que contribueixen a la construcció estereotipada d'altres cultures que valdria la pena revisar.
- Tot i que més present en altres nivells, quant a 4rt d'ESO el tema de **medi ambient** queda concentrat en les unitats més recents, sense que sembli pertinent reflexionar sobre les conseqüències dels models productius sobre el medi ambient o el consum incontinent de recursos en moments històrics anteriors.
- Pel que fa a la **metodologia** i si ens basem estrictament en l'anàlisi dels llibres de text (sense considerar, per tant, les guies didàctiques), està dominada per activitats individuals de comprensió lectora i no sembla haver incorporat la perspectiva de competències. Si es té en compte el marc de treball anterior al competencial, val a dir que en pocs casos els objectius que es defineixen per cada unitat fan referència, a més dels coneixements, a procediments o a actituds.

RECOMANACIONS GENERALS

1. Prioritzar el tipus de continguts i la manera de donar-los per davant de la seva quantitat. Atès que l'espai és finit, a fi de donar sentit d'unitat al procés històric caldria que els textos remarquessin més les línies de fons de la història, allò que és la causa dels fets que apareixen a la superfície.
2. Aprofundir sobre els reptes que representa la incorporació d'una perspectiva basada en el treball per competències. Definir l'estructura del llibre d'acord amb les competències, sense excloure que a cada unitat hi puguin aparèixer altres valors de manera transversal.
3. Aprofitar també els documents per transmetre una visió més crítica de la història (caricatures, textos amb visions diferenciades i, si pot ser, des del punt de vista de la població, per compensar el fet que el text narratiu sovint es centra en la història de les elits).
4. Revisar críticament l'ús de conceptes (com ara pau, conflicte, violència o pobresa), a més del llenguatge i les expressions tradicionalment incorporats a la historiografia.

5. Reflexionar sobre la pertinència de seguir un plantejament dels llibres de text basat en una perspectiva únicament cronològica, en comparació amb una de tipus temàtic.

RECOMANACIONS SOBRE PAU-CONFLICTE-VIOLÈNCIA-GUERRA

6. Considerar les conseqüències que les guerres tenen sobre la població, a banda de les conseqüències polítiques.
7. Reflectir que els conflictes també es poden resoldre de manera no violenta, mostrant més exemples de resistència no violenta i reflectint el fet que les lluites socials són conflictes que poden aportar transformacions socials.
8. Visualitzar que les decisions dirigides a donar respostes violentes als conflictes sovint tenen responsables que es poden identificar, de manera que l'exercici de la violència no quedi impune.
9. Valorar la pertinència d'explicar un esdeveniment davant del risc de trivialitzar l'ús de la violència (risc derivat, per exemple, de la necessària brevetat dels continguts). Parlar especialment d'aquells conflictes dels quals es pugui explicar les causes i les conseqüències sobre les persones i el medi ambient.

RECOMANACIONS SOBRE CONFLICTE SOCIAL-POBRESA

10. Transmetre el fet que la pobresa no és un fet fortuït, sinó que depèn de decisions associades a uns models econòmics o uns altres.
11. Tractar el concepte i les tipologies de pobresa, així com la relació entre la pau i la justícia.
12. Incloure la satisfacció de les necessitats bàsiques de totes les persones i la reducció de la pobresa i les desigualtats, com a repte constant al llarg de la història, visibilitzant la problemàtica.

RECOMANACIONS SOBRE GÈNERE

13. Mostrar el paper de la dona en la història, reflectint la contribució de dones destacades en el procés històric. Tenir-les presents com a col·lectiu social encara que no hagin estat protagonistes de fets rellevants. Visibilitzar la història viscuda des de l'àmbit quotidià, comunitari i familiar, en el qual les dones tenen un paper important al llarg del temps.
14. Incorporar l'evolució de les relacions de sexe i de gènere al llarg del procés històric, les seves bases econòmiques, socials i polítiques. Explicar els processos de lluita vinculats a l'equiparació de drets de les dones, però també lligats als models familiars i d'identitat sexual

15. Explicar, com a contraexemples, els moments històrics en què hi ha involucions quant a les relacions igualitàries (nazisme, franquisme, etc.).
16. Vetllar per un ús no sexista del llenguatge. Evidenciar, quan els textos històrics utilitzen la paraula homes o éssers humans, a quin col·lectiu s'estan referint (als homes i dones o només a la població masculina). Reflexionar sobre el context històric en què això es dona.

RECOMANACIONS SOBRE DIVERSITAT

17. En el cas de les independències o de la descolonització, diversificar el punt de vista, incorporar també el punt de vista dels països descolonitzats.
18. Ser autocrítics, reconèixer les violacions pròpies dels drets humans.
19. Sense deixar de ser crítics amb altres cultures, posar una especial atenció en no parlar-ne a partir de prejudicis o estereotips, i promoure'n el coneixement. Evitar mostrar les altres cultures com blocs homogenis i fugir de la seva equiparació amb tendències integristes.
20. Mostrar la temàtica de la immigració des de la comprensió de les causes, així com la valoració de la riquesa de la diversitat cultural.

RECOMANACIONS SOBRE MEDI AMBIENT

21. Incorporar una visió crítica respecte al consum de recursos i matèries primeres, amb especial èmfasi en els recursos d'altres països (lligat a les colonitzacions), o els que són de bé comú (aire, aigua, etc.).
22. Convidar a la reflexió sobre l'impacte sobre el medi ambient dels diferents models de producció, en especial en referència a la revolució industrial, la descripció del model econòmic capitalista basat en el consum, o l'impacte de les armes químiques i nuclears.
23. Considerar la reflexió sobre l'impacte de l'activitat humana en generacions futures.

RECOMANACIONS SOBRE DEMOCRÀCIA-RÈGIMS POLÍTIQS-DRETS HUMANS

24. Destacar i celebrar els esdeveniments nous de cada avenç social per l'aprofundiment de la democràcia i dels drets humans.
25. Incorporar el vocabulari de l'enfocament de drets, reflectint que la satisfacció de les necessitats bàsiques és un dret inalienable de les persones.
26. Descriure corrents ideològics destacant les forteses i les crítiques a cada model.

RECOMANACIONS SOBRE METODOLOGIA

27. Diversificar el tipus de documentació associada, escollint fonts primàries que permetin visualitzar els diferents punts de vista i fomentin així l'empatia i l'esperit crític.
28. Diversificar el tipus d'activitats proposades, per tal de fomentar els diferents tipus de competències de l'alumnat, fomentar el treball cooperatiu, diferents formes d'expressió, l'esperit crític, la implicació en l'entorn, etc.
29. Proposar activitats de tipus socioafectiu per treballar l'empatia cap a les perspectives i sentiments d'altri. Especialment en relació amb el treball en valors.
30. Vetllar perquè l'ús de les imatges d'impacte estigui acompanyat per la reflexió i la valoració ètica.

1. INTRODUCCIÓ

L'informe que teniu a les mans aporta anàlisi i reflexió, des d'una perspectiva de pau, sobre el tipus de valors explícits i implícits transmesos en els llibres de text de l'educació formal.

A Catalunya existeix un marc de treball ric i una experiència acumulada en la promoció de la cultura de pau. Des del punt de vista normatiu, per exemple, la Llei 21/2003, de 4 de juliol, de foment de la pau (DOGC núm. 3924, de 14.07.2003) responsabilitza la Generalitat de Catalunya de fomentar, entre d'altres, "l'ensenyament i l'educació per la pau" (article 2). En particular, a l'article 5 sobre les "actuacions en l'àmbit de l'ensenyament i l'educació per la pau" que d'acord amb les competències respectives Generalitat i ens locals han de promoure, s'assenyala:

"c) L'aplicació dels criteris basats en la cultura de la pau i del respecte mutu entre els pobles en l'elaboració i la revisió dels llibres de text i de la resta de material didàctic dels centres educatius, sota la supervisió del departament competent en matèria d'ensenyament."

Altres lleis posteriors, així com l'Estatut de Catalunya del 2006, recullen la necessitat de treballar la pau. En relació amb els actors, són diversos els que tant des d'òrgans governamentals com des de la societat civil treballen per a l'impuls de l'educació per la pau en els àmbits formals i no formals. Tanmateix, queda camí a recórrer. D'una banda bona part de les iniciatives que promouen l'educació en valors en general i l'educació per la pau en concret ho fan essencialment oferint tallers de formació i, en segon lloc, creant materials divulgatius.⁷ De l'altra, tot i que iniciatives impulsades per la Generalitat de Catalunya, com ara el Projecte de convivència del Departament d'Ensenyament, han fomentat la inclusió transversal de la resolució i transformació dels conflictes de manera no violenta i l'educació per la pau als centres educatius de primària i secundària, moltes vegades, l'educació per la pau en el sistema formal encara s'incorpora de manera puntual (DENIP, xerrades durant la setmana de portes obertes, etc.). Treballar a partir dels llibres de text pot ser una manera de garantir que l'educació per la pau es tracta de manera sostinguda i transversal a les escoles.

En aquest marc, i d'acord amb l'objectiu de promoure l'enfocament per competències i l'educació per la pau de manera sostinguda a les escoles, el present informe analitza els valors transmesos als llibres de text de ciències socials de 4t d'ESO.

El document és fruit del treball realitzat per un equip de set persones durant l'any 2011 i 2012 així com d'un procés de consultes amb diferents actors relacionats amb els llibres de text.⁸ El

⁷ Conclusions de les jornades del Moviment per la pau els 13 i 14 de novembre de 2009, taller d'educació per la pau.

⁸ Vegeu, a l'apartat Metodologia, més detalls sobre el procés seguit, així com sobre les limitacions i consideracions prèvies a l'informe.

treball de l'equip directament responsable del projecte ha consistit en el debat del marc conceptual, la decisió sobre criteris i indicadors a revisar en els llibres de text, l'anàlisi dels llibres de text i la redacció d'una primera versió de l'informe. Les rondes de consultes amb actors externs per validar aquest informe s'inicien en el segon trimestre del 2012 i finalitzen durant l'octubre de 2012. S'han adreçat a professorat de 4rt d'ESO usuaris dels llibres de text analitzats, a autors i autores dels llibres de text analitzats, i a les editorials d'aquests llibres de text. Les consultes han permès valorar críticament la proposta metodològica i algunes de les conclusions de l'informe, i també destacar els condicionats externs dels llibres de text. Per exemple, val a dir d'entrada que qualsevol lectura crítica que es faci ha de tenir presents els condicionants de tot llibre de text. Sens dubte, el més important són les directrius del "Currículum" del Ministeri d'Educació de l'Estat i del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, però també d'altres, com ara la limitació de l'extensió. Alhora, aquestes consultes han estat molt riques i constructives, i han permès encetar un procés de diàleg amb aquests actors estratègics que facilita la incorporació d'algunes de les recomanacions de l'informe en properes edicions dels llibres de text.

Arran d'aquestes converses, els autors i autores d'aquest informe volem explicitar que som conscients que alguns dels suggeriments i recomanacions fets en aquest document poden ser entesos únicament com un afegit a un currículum ja feixuc i ple. Tanmateix, ens sembla important aclarir que des de la nostra perspectiva la didàctica de la història no passa per incorporar més i més informació en els llibres –no és pas aquesta la intenció d'aquesta anàlisi– sinó per revisar els valors que s'hi transmeten i les metodologies emprades.

L'informe segueix l'estructura següent: després de la present introducció, un segon apartat justifica la iniciativa emmarcada en els objectius curriculars vigents (que daten del 2008) i la seva vinculació amb la cultura de pau. A continuació un tercer apartat presenta els conceptes clau que informen la perspectiva de l'anàlisi. L'apartat de metodologia, el quart, desenvolupa el disseny i les característiques de la recerca i explicita, entre altres coses, les limitacions inherents al disseny la mostra seleccionada. L'apartat següent presenta els resultats des d'un punt de vista comparatiu, mentre que el sisè concreta els elements generals identificats als llibres, llibre a llibre. Aquest dona pas a l'últim apartat, on es formulen les conclusions i recomanacions de la recerca.

El sistema educatiu actual està basat en l'adquisició de competències. Aquesta aposta, plasmada en el currículum català, en l'espanyol i en les directrius de la Unió Europea, obliga el sistema educatiu a repensar els continguts curriculars en altres claus. En incorporar la formació en actituds, l'aprenentatge per competències destaca la importància d'educar en els valors i les actituds de la pau, la solidaritat, el respecte a la diversitat i als altres, promovent la capacitat de l'alumnat de relacionar i aplicar els coneixements obtinguts en el seu dia a dia.

En el cas de les ciències socials, el currículum estableix que "han de facilitar el desenvolupament de la consciència ciutadana de l'alumnat" (Departament d'Educació, 2008: 107), una recomanació que es concreta tal com s'exposa a la taula següent. En ella s'hi han seleccionat els coneixements, les habilitats i les actituds a treballar explicitades en la definició de les competències generals de les ciències socials així com en les competències específiques de 4t d'ESO. La selecció s'ha realitzat en funció d'un conjunt de valors que informen l'anàlisi duta a terme i que, com es veurà més endavant, són coherents amb la comprensió de la cultura de pau d'organismes internacionals com ara la UNESCO.

Figura 1. El plantejament per competències recollit al currículum oficial

Valors	Actituds a treballar
Pau i transformació no violenta dels conflictes	<p>Competències generals de ciències socials:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Identificar les causes d'alguns conflictes al llarg de la història i actualment, valorant la necessitat de trobar solucions dialogades als problemes. (p. 116) · Assumir els valors de la cultura de la pau en el decurs de debats i tasques de grup, adoptant una actitud responsable, solidària, participativa i dialogant. (p. 116) · Identificar els focus de conflicte en el món actual i valoració del diàleg i de la cooperació com a vies pacífiques de resolució de conflictes. (p. 117) <p>Competències específiques de 4t d'ESO:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Identificar els elements bàsics de l'ordre polític i social de la primera meitat del s. XX, incidint en les lluites socials i els conflictes bèl·lics. (p. 127) · Analitzar el procés de reconstrucció de l'ordre polític i econòmic després dels conflictes bèl·lics. (p. 128) · Valorar les intervencions dels organismes internacionals, com l'ONU. (p. 128) · Identificar els focus de conflicte en el món actual, relacionant les seves causes amb factors històrics. (p. 128) · Valorar el diàleg i la cooperació com a vies pacífiques de resolució de conflictes. (p. 128) · Valorar la funció de la memòria històrica en la construcció del futur. (p. 128)
Solidaritat i justícia social	<p>Competències generals de ciències socials:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Reconèixer els drets i deures individuals i col·lectius. (p. 117) · Identificar i rebutjar les situacions de desigualtat, injustícia i discriminació. (p. 117) <p>Competències específiques de 4t d'ESO:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Identificar les relacions de causa i efecte entre l'imperialisme i la consolidació del capitalisme. (p. 127) · Analitzar el procés de descolonització i de les seves conseqüències. (p. 127) · Reconèixer les conseqüències de la globalització i la localització dels nous centres de poder. (p. 128)
Equitat de gènere	<p>Competències generals de ciències socials:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Mostrar el protagonisme d'homes, dones, nois i noies en els esdeveniments del passat i del present, buscant un equilibri entre els grups i els col·lectius socials. (p. 114) <p>Competències específiques de 4t d'ESO:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Identificar alguns dels canvis, continuïtats i ruptures en el món de la cultura, de l'art i de les mentalitats, amb atenció especial als rols de gènere. (p. 127) · Anàlisi del paper dels homes i les dones com a subjectes de canvis històrics. (p. 128)

Figura 1. El plantejament per competències recollit al currículum oficial

Valors	Actituds a treballar
Respecte de la diversitat	<p>Competències generals de ciències socials:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Desenvolupar la capacitat d'empatia per comprendre la diversitat existent en el món. (p. 108) · Respectar i assumir la diversitat cultural com a font de riquesa personal i col·lectiva, per enriquir la identitat pròpia i afavorir la convivència. (p. 109) · Comparar situacions similars de diferents realitats territorials i evitar plantejaments excessivament localistes, eurocentristes i etnocentristes. (p. 111) · Comprendre empàticament els altres i relativitzar les valoracions sobre el que és propi i el que és aliè. (p. 114) <p>Competències específiques de 4t d'ESO:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Localitzar geogràficament l'expansió imperialista. (p. 127) · Valorar la repercussió de l'imperialisme en l'actual configuració del món, analitzant algun cas del continent africà. (p. 127) · Aplicar els coneixements històrics a la comprensió i interpretació d'alguns dels problemes internacionals més destacats d'avui dia, des d'una perspectiva global del món, allunyada de l'eurocentrisme. (p. 129)
Cura del medi ambient	<p>Competències generals de ciències socials:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Analitzar i interpretar la interacció que es produeix entre l'entorn i l'activitat humana. (p. 109) · Percebre els canvis socioambientals com a resultat de la utilització del medi i els seus recursos per les societats. (p. 109) <p>Competències específiques de 4t d'ESO:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Argumentar críticament el sistema econòmic actual amb relació a la sostenibilitat i el plantejament d'alternatives. (p. 128)
Democràcia i drets humans	<p>Competències generals de ciències socials:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Reconèixer i fer seus els drets i deures de la ciutadania democràtica. (p. 108) · Prendre consciència de la pertinença a diferents àmbits socials i culturals i de la igualtat de drets i deures dels individus. (p. 115) · Distingir els trets fonamentals de les societats democràtiques i valorar les consecucions de la democràcia i la vigència dels drets humans individuals i col·lectius i de les llibertats. (p. 116) · Assumir els valors democràtics en la convivència escolar i de l'entorn, rebutjant situacions injustes i discriminatòries. (p. 116) <p>Competències específiques de 4t d'ESO:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Analitzar les revolucions i transformacions polítiques que donen inici a l'època contemporània. (p. 127) · Comparar els sistemes totalitaris del s. XX, caracteritzant especialment l'evolució del Franquisme a Catalunya i Espanya. (p. 127) · Analitzar els reptes actuals de la democràcia. (p. 128)

Font: elaboració pròpia a partir de Departament d'Educació (2008). Currículums. Educació secundària obligatòria. (Entre parèntesi els números de pàgina.)

La manera d'assolir aquestes competències també representa un canvi considerable, atès que posa l'èmfasi en la responsabilització de l'alumnat en el seu procés d'aprenentatge i requereix, per tant, un paper més actiu dels i les estudiants. En aquest sentit, l'aprenentatge per competències previst per l'assignatura de ciències socials preveu els objectius metodològics següents:

Metodologia	<p>Competències generals de ciències socials:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Donar sentit a les relacions entre el passat, el present i el futur, i a la seva identitat territorial i cultural. (p. 107) · Treballar cooperativament i amb una actitud dialogant. (p. 107) · Aplicar estratègies de regulació i d'autoregulació per aprendre a millorar. (p. 110) · Plantejar-se preguntes per desenvolupar un pensament complex, crític, creatiu i amb capacitat de presentar alternatives. (p. 109) · Prendre decisions a partir de la reflexió i fer propostes de millora. (p. 110) · Desenvolupar la capacitat de previsió i adaptació als canvis, la capacitat d'iniciativa i el compromís personal i de l'acció. (p. 110) · Aprendre a participar en la vida col·lectiva, per mitjà de projectes de cooperació en el seu entorn. (p. 108) · Prendre partit davant dels problemes del món, participar en la transformació i la millora de la societat pròpia i del món i seguir aprenent per participar-hi en el futur. (p. 113) <p>Competències específiques de 4t d'ESO:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Planificar i fer treballs individuals i en grup sobre algun focus de tensió política o social en el món actual, a partir d'informacions diverses, inclosos els mitjans de comunicació (premsa, televisió, cinema, etc.) i les TIC, assumint una actitud crítica i oberta al contrast de fonts. (p. 129) · Participar en debats, exposant opinions raonades sobre canvis i continuïtats que afectin aspectes de l'actualitat, aportant argumentacions basades en les ciències socials, respectant les opinions dels altres i cercant l'obtenció i comunicació de conclusions comunes. (p. 129)
-------------	--

Font: elaboració pròpia a partir de Departament d'Educació, (2008) (entre parèntesi els números de pàgina).

Aquestes directrius van ser aprovades durant l'any d'edició de molts dels actuals llibres de text analitzats (any 2008) i, per tant, és comprensible que molts dels llibres de text no compleixin totes aquestes indicacions.

Val a dir, però, que el treball sobre coneixements, habilitats i actituds i valors ja quedava recollit en plantejaments anteriors (LOGSE [1990], LOE [2006] i plasmacions autonòmiques), amb la qual cosa queda justificada una anàlisi que incorpori dimensions d'educació en valors. En efecte, aquestes reformes educatives ja remarcaven la necessitat del treball sobre valors i dels continguts transversals.

3. MARC CONCEPTUAL

L'elecció com a objectes d'estudi dels temes de pau i conflicte, solidaritat i justícia social, democràcia i drets humans, equitat de gènere, cura del medi ambient, i respecte de la diversitat no és fortuïta.

L'any 1999 la Declaració i Programa d'acció sobre una Cultura de Pau (A/RES/53/243), aprovada per l'Assemblea General de les Nacions Unides, va recomanar prendre “mesures per promoure una cultura de pau mitjançant l'educació” i, més concretament, “promoure la revisió dels plans d'estudi, incloent-hi els llibres de text, tenint en compte la Declaració i el Pla d'acció integrat sobre l'educació per la pau, els drets humans i la democràcia de 1995”.

Aquest mateix Programa d'acció sobre una Cultura de Pau identifica com a temes prioritaris l'educació per una cultura de pau, el desenvolupament econòmic i social sostenible, el respecte pels drets humans, la participació democràtica, la igualtat home-dona, la comprensió, tolerància i solidaritat, la lliure circulació de la informació i la pau i la seguretat internacionals com a temes cabdals relacionats amb la cultura de pau. Aquest és el marc teòric que ha adoptat aquest informe.

- Quan es parla d'**educació per la pau** en l'informe, s'està fent referència a “un procés educatiu, continu i permanent, fonamentat en els conceptes de pau positiva i la perspectiva creativa del conflicte, com a elements significants i definidors, i que, a través de l'aplicació d'enfocaments socioafectius i problematitzants, pretén desenvolupar un nou tipus de cultura, la cultura de pau, que ajudi a les persones a revelar críticament la realitat per poder afrontar-la i actuar en conseqüència”. (Jares, 1999: p. 124)

Tenint en compte aquesta concepció, la decisió sobre el marc de variables a observar per avaluar el grau d'incorporació de l'educació per la pau a llibres de text és presa en funció de dues línies principals d'aproximació a l'observació:

- El grau en què els continguts que promouen els llibres en l'alumnat són coherents amb una perspectiva positiva de pau: pel que fa als continguts, doncs, el present informe ha definit 6 temes, inspirats en els 8 àmbits de la Declaració per una Cultura de Pau.
- La manera i la metodologia en què es promouen aquests aprenentatges: pel que fa a les metodologies, s'ha previst un apartat específic.

Aquestes dues perspectives són les que conformen l'orientació educativa i normativa d'aquest informe. Tanmateix, sembla important clarificar alguns dels conceptes que han guiat l'anàlisi dels llibres de text:

- S'ha concebut la **violència** com "l'actitud o comportament que constitueix una violació o una privació a l'ésser humà d'una cosa que li és essencial com a persona (integritat física, psíquica o moral, drets, llibertats...)". (Seminario de Educación para la Paz-APDH, 2000, p. 16).

Així, es considera la violència des d'una visió multidimensional (concepció inicialment plantejada per Johan Galtung, 2003), no limitada a la violència directa (física o psicològica), sinó que també considera la violència estructural o cultural.

- La **violència directa**: aquella que representa una agressió física. Un assassinat, una tortura, una bufetada, una mutilació, i altres tipus de maltractament físic, són exemples de violència directa.
- La **violència estructural**: violència que forma part de l'estructura social i que impedeix cobrir les necessitats bàsiques, com la generada per la desigualtat social, l'atur, les mancances en la nutrició, la manca de serveis sanitaris i educatius bàsics, etc.
- La **violència cultural**: es refereix a aquells aspectes de la cultura (religió, llengua, art, símbols, ciències...) que es poden utilitzar per justificar o legitimar la violència estructural o directa, aquelles argumentacions que ens fan percebre situacions de violència com quelcom de "normal".

D'acord amb aquestes definicions, s'ha analitzat fins a quin punt els llibres de text es focalitzen només en els fets bèl·lics (violència directa), o fins a quin punt relacionen els conflictes armats amb causes lligades a la manca de democràcia, manca de justícia social, el control pels recursos (violència estructural), l'imperialisme, els nacionalismes disgregadors i violents (violència cultural), etc.

- S'ha considerat la **pau** en la seva vessant **positiva**, entesa com "no només l'absència de violència directa i estructural sinó [com] la presència d'un tipus de cooperació no violenta, igualitària, no explotadora, no repressiva entre unitats, nacions o persones, que no han de ser necessàriament similars". (Galtung, citat per Lederach, 2000: p. 33).

Aquesta concepció de la pau s'entén com un procés que va més enllà de l'absència de guerra, de les declaracions d'alto el foc o les negociacions de pau. La pau és concebuda com un procés que du a reduir violències i a augmentar la justícia entre els éssers humans (Lederach 2000, p. 36-37).

D'acord amb aquesta concepció de pau, s'ha considerat fins a quin punt els llibres de text parlen de la pau en els moments de signar acords de pau (absència de guerra), o si l'entenen com un procés molt més profund de satisfacció de les necessitats bàsiques de les persones i de justícia social.

- S'ha definit el **conflicte** com "aquella situació de disputa o divergència en què hi ha una contraposició d'interessos (tangibles) o de necessitats antagòniques". (Casón 2003, p. 6).

Aquesta definició implica que es distingeix un conflicte d'un conflicte armat. El segon, que es pot equiparar, a efectes d'aquest estudi, a una guerra, comporta necessàriament violència; el primer, que es pot relacionar amb lluites socials i revolucions no necessàriament comporta violència, i en canvi pot ser considerat com un mitjà per a la transformació social.

D'acord amb aquesta definició, s'ha analitzat en quina mesura els llibres de ciències socials reflecteixen diferents maneres d'afrontar el conflicte (vies que poden utilitzar violència, però

també la passivitat o evasió, o la no-violència), i parlen del conflicte social com un mitjà per assolir transformacions socials cap a sistemes més democràtics i equitatius.

La concepció de pau, de violències, així com de conflicte, representa pensar en uns criteris per a l'observació dels llibres que van més enllà del tractament dels conflictes armats i les guerres. Així, a partir d'un procés de debat sobre marcs conceptuals influenciat pel fet d'obtenir un marc d'anàlisi operatiu i aplicable a diferents continguts, s'acaben establint set àmbits per a l'anàlisi que es presenten a continuació. Aquests set àmbits configuren el "Guió per a la valoració de les publicacions dels llibres de text" construït i es detallen a continuació.

4.1 OBJECTIUS DE L'ESTUDI

L'estudi que es presenta vol contribuir a la consecució de l'Objectiu General que articula la posada en marxa de l'Observatori de llibres de text:

- Facilitar la incorporació dels criteris de l'educació per la pau en els llibres de text en català.

De manera més específica, tres objectius concrets guien el procés:

1. Diagnosticar el grau d'incorporació dels criteris de l'educació per la pau en els llibres de text i fer propostes de millora;
2. Orientar els centres escolars i el professorat en l'ús que fan dels llibres de text des d'una perspectiva d'educació per la pau.
3. Incidir en les editorials i en el Departament d'Ensenyament per fer realitat la incorporació d'aquests criteris en els llibres de text.

Aquest informe recull les tasques i conclusions establertes per a la consecució parcial del primer objectiu específic. Així, doncs, s'ha realitzat la diagnosi del grau d'incorporació de l'educació per la pau a set llibres de text dirigits a estudiants de 4t d'ESO.

4.2 DESTINATARIS

Tal com queda palès als objectius, el públic destinatari d'aquest informe es divideix en tres grups:

En primer lloc, s'adreça directament a editorials de llibres de text que publiquen llibres de ciències socials de 4t d'ESO i als seus autors i autores, per tal d'incidir en les seves línies editorials. Aquest és un dels principals destinataris d'aquest informe, en ser actor clau per aconseguir resultats a gran escala.

El segon tipus d'actors destinataris és el professorat de ciències socials de 4t d'ESO que estructuraven les seves classes amb el suport dels continguts d'un llibre de text. Aquest informe conté informació que els pot ser útil a l'hora de fer visibles els punts forts i els

punts febles dels materials que fan servir. Val a dir, també, que el professorat que no fa ús de llibres de text pot trobar en l'informe elements d'anàlisi que l'ajudin a valorar la mesura en què la seva tasca docent incorpora la perspectiva de pau plantejada.

En tercer lloc, i de manera més indirecta, aquest informe espera influir en l'alumnat, en la manera amb què els i les estudiants construeixen el seu procés d'aprenentatge. Mitjançant aquest informe, s'espera aconseguir que les modificacions dels llibres de text permetin una via diferent d'aprenentatge de l'alumnat, més conscient, autònoma i responsable, i en facin persones crítiques, pacifistes, solidàries i obertes a la diversitat. Tot aquest treball de recerca s'ha fet pensant en ells i elles i són, per tant, els destinataris finals de l'estudi.

4.3 DEFINICIÓ I ÚS DELS INDICADORS D'ANÀLISI

La concepció de pau, de cultura de pau, de violències, així com la de l'educació per la pau mateixa, marquen l'anàlisi dels llibres de text considerats. Concretament, dels llibres de text se n'analitzen sis àmbits de coneixement i un de metodològic.

Pel que fa als continguts temàtics (pau, conflicte, violència i guerra; conflicte social i pobresa; gènere; diversitat; medi ambient; i democràcia i drets humans), s'ha apostat per fer una mirada actual de la història. Conscients que "democràcia" o "drets humans" són conceptes relativament nous, i que la preocupació pel gènere, per la diversitat cultural o pel medi ambient són actuals, considerem tanmateix que són perspectives que es poden aplicar al passat per comprendre i resignificar el present. Les historiografies no són úniques, i defensem, en aquest estudi, una historiografia enriquida de les sis visions esmentades.

Pel que fa a la metodologia, i d'acord amb una concepció de l'educació que no només transmet continguts sinó que forma les persones en actituds, valors i procediments, es revisa els tipus d'aprenentatge que promouen els llibres, i les habilitats que promouen (esperit crític, cooperació, implicació en l'entorn, etc.).

En l'establiment dels criteris de revisió dels llibres per a cada tema s'han establert per a cada àmbit temàtic uns elements valoratius per guiar l'anàlisi qualitativa i, també, uns **indicadors de síntesi**. Aquests indicadors de síntesi, s'han aplicat a cadascuna de les unitats dels llibres i han permès establir tendències que alimenten l'anàlisi. Només en alguns casos, en categories mesurables de manera quantitativa com ara el nombre de dones per unitat respecte al nombre d'homes o la tipologia de les activitats plantejades, es recullen els resultats en forma de gràfics al capítol 5.

Si bé el guió d'anàlisi usat per a cada unitat és accessible com annex a l'informe, a continuació es fa una descripció dels criteris i indicadors establerts per a cada àmbit temàtic:

Àmbit temàtic 1: Pau, conflicte, violència i guerra

Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

Elements per guiar l'anàlisi qualitativa:

- Identificació de la naturalesa del conflicte. Per exemple: social (classe); polític-dinàstic; colonialisme-imperialisme; cultural, identitari, religiós; recursos naturals...
- Distinció entre conflicte social, violència armada, pacifisme, no-violència.

- La consciència latent a favor de la militarització: despeses militars, legislació, propaganda de guerra, justificacions, religió...
- Les imatges mostren aspectes destructius de la violència, no glorifiquen la violència armada.

Indicadors de síntesi:

- Explica les causes estructurals dels conflictes?
- La guerra es presenta com un fet evitable (parla de diàlegs, negociacions prèvies...)?
- Presenta les conseqüències sobre les persones (nombre de víctimes, danys...)?
- Parla de possible estratègia no violenta?

Àmbit temàtic 2: conflicte social, pobresa

Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

Elements per guiar l'anàlisi qualitativa:

- Relacions capital-treball, pobresa, món rural, industrialització, lluita de classes, reforma, revolució...
- Colonització, imperialisme, esclavitud...
- Concepte unilineal de progrés, teoria de la dependència.
- El creixement demogràfic...
- Tercer món i globalització.
- Representació gràfica de les diferents classes socials.

Indicadors de síntesi:

- La pobresa es presenta com a resultat d'una causa estructural (no com un fet fortuït)?
- S'expliquen les conseqüències socials dels models polítics i econòmics?
- En el model de desenvolupament s'hi consideren més factors que només els econòmics?
- Es parla del perquè de la presència de majories oprimides?

Àmbit temàtic 3: Gènere

Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

Elements per guiar l'anàlisi qualitativa:

- Ús del llenguatge i visibilització de les desigualtats per raó de gènere.
- Reflexió i qüestió sobre els rols tradicionals home/dona.
- Valors implícits en el tractament de la dona: igualtat, submissió, dependència, valentia...
- Referència a la discriminació de la dona, lluites feministes.
- Tractament del gènere a les imatges.

Indicadors de síntesi:

- Proporció d'homes i de dones esmentats a la unitat. Només comptabilitzant una vegada els noms repetits. Sí que es comptabilitzen els noms/persones que apareixen a les activitats. Pintors/es trobats a peu d'imatge no són comptabilitzats.
- Dones que apareixen i per què (víctimes, líders, agents de canvi, intel·lectuals...).
- Ús del llenguatge sensible al gènere i no sexista.

Àmbit temàtic 4: Diversitat

Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

Elements per guiar l'anàlisi qualitativa:

- Cultura, identitat, llengua, estructura social, diversitat cultural, subcultura, raça...
- Etnocentrisme, eurocentrisme, invasió cultural, etnocidi, genocidi...
- Relacions entre grups: interculturalitat, multiculturalitat, assimilació, integració...
- Identitat política, nació, nacionalisme.
- Tractament de les imatges (per exemple: mapes i representacions d'altres regions no occidentals, cultures...).

Indicadors de síntesi:

- Es fa menció a la pròpia responsabilitat en violacions de drets humans a altres "civilitzacions"?
- Es dona una visió plural, no etnocèntrica ni eurocèntrica, dels processos històrics?
- Desvincula el concepte "democràcia" i "drets humans" dels models "occidentals"?
- Tracta la diversitat sense prejudicis o estereotips?

Àmbit temàtic 5: Medi ambient

Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

Elements per avaluar l'anàlisi qualitativa:

- Distinció entre el desenvolupament i el creixement econòmic.
- Indicadors que utilitza (només els econòmics [PIB, consum...], o també cultura, educació, etc.).
- Conseqüències del creixement econòmic.
- Contaminació mediambiental: terra-residus, aire-CO₂..., aigua, mar i rius...

Indicadors de síntesi:

- Visibilitza els problemes ambientals, causes i conseqüències, que generen els models econòmics?
- Destaca que alguns recursos naturals s'esgoten?

Àmbit temàtic 6: Democràcia, règims polítics, drets humans

Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

Elements per avaluar l'anàlisi qualitativa:

- Identificació de “democràcia” amb “vot”, diferència entre democràcia formal i representativa.
- Referències als moviments socials i als Nous Moviments Socials.
- Explicació de desigualtats davant de la llei o existència de diferents privilegis/drets en funció del col·lectiu.
- Referències a lluites per drets i llibertats.
- Vinculació dels drets humans (DH) a l'origen de les democràcies liberals occidentals i relativisme cultural.
- La inqüestionabilitat del dret a la propietat privada.
- Drets individuals, drets col·lectius, generacions dels drets humans.

Indicadors de síntesi:

- S'expliquen correctament els corrents ideològics/polítics en confrontació (moviments socials alternatius, contradiscursos...)?
- Té en compte l'opinió dels col·lectius marginats o el “poble”?
- Mostra la democràcia com un sistema obert susceptible de millores?.
- Reflecteix l'assoliment dels drets humans vinculat a processos de lluita?
- Tracta la violació de drets (vida, llibertat, treball, igualtat, expressió, autodeterminació)?

Àmbit temàtic 7: Metodologia

- Tipus de tasques més demanades: comprensió del document (comprensió lectora, identificació de la informació bàsica del mapa, quadre, etc.); elaboració de la informació, anàlisi; relació dels continguts de la unitat amb la comprensió de l'actualitat; opinió personal; acció.
- Promoció de la cooperació entre l'alumnat i el treball en equip.
- La metodologia és crítica, problematitzadora i emancipadora.
- Tipus de competències promogudes.
- Tipus de representacions gràfiques (projeccions Peters, Mercator), ús de gràfics i de dades de fonts secundàries.
- Modes d'ús de les TIC.

4.4 MOSTREIG CONSIDERAT

Tot i que s'espera anar ampliant els nivells abraçats i les temàtiques tractades, s'inicia l'Observatori de llibres amb la consideració de la matèria de ciències socials, geografia i història del 4t nivell de l'Educació Secundària Obligatòria (ESO). D'una banda, la decisió es pren amb l'objectiu de començar per l'últim nivell educatiu de l'educació obligatòria. De l'altra, la matèria considerada permet avaluar l'aprenentatge en una àrea de coneixement

propera a l'abordatge dels conflictes socials i la pau. Això representa valorar en quina mesura la percepció de la pau transmesa és limitada a percepcions de pau negatives.

Els exemplars revisats configuren la totalitat de llibres de text publicats en paper, en català, per editorials pertanyents al Gremi d'Editors de Catalunya i/o a l'Associació d'Editors en Llengua Catalana del nivell i matèria considerades. Així, editorials com ara Edicions Baula, Editorial Casals o l'Editorial Claret pertanyen al Gremi d'Editors de Catalunya i/o a l'Associació d'Editors en Llengua Catalana, però no toquen la temàtica i/o el nivell considerats.

En definitiva, el llistat de llibres estudiats de la matèria de ciències socials, geografia i història dirigits al 4t nivell d'ESO són els que apareixen a la taula següent:

Figura 2. Relació de llibres de text analitzats			
Editorial	Títol del llibre de text	Any edició	Nombre de capítols
Barcanova	Socials	2008	10
Cruïlla	Ciències Socials. Història	2008	14
Grup Edebé	Ciències socials, geografia i història 4	2008 ⁹	15
Grup Promotor Santillana	Història 4ESO	2008	9
Teide	Geografia i història. Ciències socials	2008	15
Text La Galera	Ciències Socials	2011	14
Vicens Vives	Polis. Ciències socials, geografia i història	2010 ¹⁰	16

Font: elaboració pròpia.

Cal aclarir també que les unitats objecte d'estudi són els llibres principals dirigits a l'alumnat. Així, no s'inclou a l'anàlisi material complementari amb què les editorials acostumen a acompanyar els llibres de text (com ara les guies per al professorat).

4.5 TÈCNIQUES DE RECOLLIDA D'INFORMACIÓ

Aquesta recerca és fonamentalment qualitativa. La unitat bàsica objecte d'anàlisi és el capítol¹¹ d'un llibre. De mitjana, cada llibre té al voltant d'uns 13 capítols. Cada capítol és analitzat d'acord amb els set àmbits prèviament definits. De cada indicador, per capítol de llibre, s'estableixen:

a) Anàlisi qualitativa: tipus de conceptes, de connotacions i de valors que transmeten el discurs escrit i les imatges. Aquestes anotacions s'escriuen en un camp obert i es donen

⁹ Quan s'edita el present informe, es publica la versió 2012 del llibre de text del Grup Edebé.

¹⁰ En acabar l'anàlisi dels llibres es publica l'edició de 2012 del llibre de l'editorial Vicens Vives.

¹¹ En funció del llibre considerat, els capítols també són anomenats unitats o temes.

referències a les pàgines i fragments que il·lustren la valoració feta per l'equip responsable de la revisió.

b) Indicadors de síntesi que faciliten la comparació entre els llibres de text. Alguns d'aquests indicadors mostren criteris quantitius, com ara el nombre de noms propis d'homes i de dones que són anomenats en un capítol, o el nombre total d'activitats d'un capítol i la tipologia d'aquestes activitats.

L'instrument bàsic d'anàlisi és el "Guió per a la valoració de les publicacions dels llibres de text" (vegeu l'annex "Guió 1"). Aquest guió ha estat aplicat a cada capítol dels llibres considerats i per elaborar-lo ha calgut temps: se n'han fet tres versions. Cadascuna ha estat provada en unitats de llibres i, a més, ha requerit reunions i debats per consensuar la definició i ús dels diferents àmbits i indicadors establerts.

Com es pot observar al "Guió per a la valoració de les publicacions dels llibres de text", s'ha intentat identificar per a cada àmbit temàtic elements que guien l'observació. Aquests elements, a banda de la definició extreta de l'anàlisi del currículum, volen complementar la valoració a fer. En suma, a través del "Guió per a la valoració de les publicacions dels llibres de text" s'ha volgut proposar una eina d'anàlisi que pugui ser d'interès per a persones que, més enllà de l'equip que elabora l'informe, estan interessades en fer una avaluació crítica dels textos escolars.

Un cop realitzada l'anàlisi per unitats, el procediment de revisió inclou l'elaboració d'una valoració general del llibre. Aquesta segueix un altre model, "Valoració global del llibre de text", en què es destaquen els principals aspectes positius així com les crítiques globals (vegeu l'annex).

Un cop acabada la recollida d'informació, es disposa de:

- Set valoracions generals dels llibres objecte d'estudi.
- 93 anàlisis de cada unitat dels set llibres, amb l'aplicació del Guió de llibres.

Finalment, és important destacar que, per tal de minimitzar el biaix en la lectura d'un llibre de text, així com per enriquir-ne l'anàlisi, s'han establert parelles de revisió. D'aquesta manera, cada llibre ha tingut una lectura a fons per una persona (de la que se n'extreu una primera versió dels guions) que ha estat complementada per una segona lectura per una persona diferent. Aquesta segona lectura serveix per destacar elements i afegir noves consideracions així com per augmentar la visió global dels membres de l'equip. Les parelles han estat configurades per complementar visions vinculades a la pràctica docent a secundària en la matèria considerada i altres perspectives més relacionades amb l'educació per la pau.

4.6 PLA I EQUIP DE TREBALL

Professorat de secundària especialista en la matèria considerada, especialistes en historiografia i especialistes en educació per la pau de l'Escola de Cultura de Pau de la Universitat Autònoma de Barcelona han format part de la feina feta durant 2011 i 2012.

Al llarg de l'any 2011, l'equip de treball ha seguit dues fases principals que han servit per definir i posar en marxa la metodologia de treball per a futures revisions de l'Observatori de llibres de text:

Durant la primera, un equip de tres persones proposaren, provaren i discutiren els criteris de l'anàlisi. En aquest procés s'elaboraren fins a quatre versions del "Guió per a la valoració de les publicacions dels llibres de text". L'elaboració dels guions està influenciada tant per la concreció i debat sobre el marc conceptual de partida així com per l'estudi d'altres iniciatives estatals de revisió de llibres de text [com ara Ecologistas

en Acción (2009); ESF (2007) VVAA (2009)], i de la recerca d'iniciatives d'Observatoris de llibres de text en el marc europeu.

Abans i durant l'estiu començà una altra etapa en la qual a l'equip de treball s'hi afegiren tres persones més (dos professors de secundària i una altra, membre del programa d'educació per la pau de l'Escola de Cultura de Pau), a més d'un representant de l'ICIP. Un cop configurat aquest equip, s'ha procedit a un altre prova del guió (a conseqüència del qual torna a modificar-se l'eina) així com a la revisió i segones revisions de tots els llibres.

Durant el primer semestre del 2012 es finalitza l'anàlisi de tota la informació recollida. D'altra banda, entre juny i octubre del mateix any s'organitzen tres trobades per tal d'enriquir i debatre els continguts del present informe:

1. El dia 25 de juny de 2012 es celebra la trobada amb aquest grup, se n'elabora una relatoria i s'incorporen recomanacions i comentaris al text previ. L'objectiu és obrir el debat sobre les conclusions finals amb **un grup de professorat usuari** dels llibres seleccionats per tal que avaluin en quina mesura les recomanacions i, en general, els continguts de l'informe els són d'utilitat per a la seva tasca docent.

El llistat de persones que participen a la reunió i/o envien comentaris a l'informe és el següent:

- Joan Berlanga
- Judith Casadesús
- Manuel Domínguez
- Oriol Jiménez
- Lluís Massana
- Luís Pizarro
- Marcel Poblet

2. El dia 22 d'octubre de 2012 es du a terme una trobada amb **autors i autores dels llibres de text** analitzats per tal de dialogar i contrastar les valoracions fetes. En aquesta ocasió, els autors manifesten crítiques amb el plantejament de l'informe, i fan algunes propostes de millora a la reunió mateixa o, després, mitjançant l'enviament de documents amb les seves valoracions.

El llistat de persones que participen a la reunió és el següent:

- Xavier Cortés (autor, Text La Galera)
- Sílvia Ruiz (editora, Text La Galera)
- Cristina Gatell (autora, Vicens Vives)
- Jaume Reula (autor, Cuïlla)
- Santi Centelles (editor, Grup Edebé)

3. El 29 d'octubre de 2012 es fa la convocatòria per **editors i editores dels llibres de text** analitzats per tal de dialogar i contrastar les valoracions portades a terme. En aquesta ocasió, també, els editors manifesten crítiques amb el plantejament de l'informe, i fan algunes propostes de millora. (Vegeu a l'annex 3. La relatoria de la reunió.)

El llistat de persones que participen a la reunió és el següent:

- Agnès Bergua (Barcanova)
- Santi Centelles (Grup Edebé)
- Anna Canals (Text La Galera)

- Marta Ballester (Grup Promotor Santillana)
- Albert Cots (Vicens Vives)

Després de les reunions, es reben valoracions per escrit pels diferents actors, encara que no de tots, que també són considerades en els continguts de l'informe. Val a dir que totes les valoracions tant del professorat, com dels autors, autores i editorials han estat tingudes en compte i moltes d'elles incorporades en aquest informe final.

En definitiva, les trobades amb aquests tres col·lectius han permès incorporar suggeriments de millora a l'informe, i també obrir portes a la reflexió amb autors i editorials sobre la incorporació de l'educació per la pau en els llibres de text, i sobre com es podria fer. Aprofitem per agrair la participació de totes aquestes persones: la seva contribució ha estat clau per enriquir l'informe. D'altra banda, volem explicitar que les opinions aquí expressades no necessàriament reflecteixen el punt de vista de professorat, autors i autores i editorials. El contingut final del present informe és únicament responsabilitat del seu equip d'autors.

4.7. ALGUNS LÍMITS D'AQUEST INFORME I ALTRES CONSIDERACIONS PRÈVIES

Per comprendre l'anàlisi que hem fet en aquest informe cal tenir en compte algunes consideracions:

- L'informe **només analitza els llibres de text de Socials de 4t d'ESO editats en català**. Els llibres de text són una part molt important de la docència, utilitzats per una gran majoria del professorat, però no ho són tot. Un llibre de text és només un dels instruments a l'abast del professorat per dur a terme la seva tasca didàctica. Per dur a terme aquesta tasca intervenen altres eines com són els seminaris de ciències socials, els equips docents, els projectes educatius, les estratègies competencials, etc.

L'informe no analitza altres materials de les editorials que complementen el llibre de text, com les "guies didàctiques", que inclouen materials diversos per al professorat i l'alumnat. L'informe no pretén reflexionar sobre com s'ensenya a aprendre, sinó que es limita a analitzar l'eina que l'alumnat té permanentment al davant i que és un dels elements –no l'únic– de la seva reflexió sobre la història.

Les editorials, a més, tenen un projecte global que inclou els altres nivells d'aquesta matèria (com 3er d'ESO) i les altres matèries del currículum que complementen el que es presenta en el llibre de text de 4t d'ESO. També cal afegir que només s'ha analitzat el material editat en paper, encara que en el moment de l'inici del projecte algunes editorials ja havien iniciat l'edició de materials digitals per quart d'ESO.

Aquests materials (llibres digitals, altres materials didàctics o altres nivells educatius) no han estat objecte de la nostra anàlisi, la qual cosa redueix la visió global que es podria tenir dels materials educatius existents.

- Si bé és veritat que seria preferible tenir una visió més àmplia dels materials existents i expandir la recerca a altres materials didàctics, la recerca pretén analitzar com es tracten determinats valors de manera **transversal en un nivell i una matèria definits**, tal com ho estableix el currículum oficial. El posicionament de l'informe és que els 6 àmbits temàtics identificats (pau, conflicte social i pobresa, diversitat, cura del medi ambient, gènere, i drets humans i governabilitat) s'han d'abordar no només com a contingut de coneixement, sinó també en la perspectiva en què s'expliquen els temes.

Val a dir també que considerem important que els sis àmbits temàtics s'incorporin en altres matèries i nivells. Si no es tenen en compte aquests continguts-valors transversals,

es corre el risc de transmetre un currículum ocult, que contradigui els continguts explícits. Des d'aquesta consideració transversal, les recomanacions sobre els sis àmbits identificats no representen tant un contingut afegit com un esforç per vetllar per *com* s'expliquen els temes.

- Un aspecte que condiciona poderosament la redacció dels llibres de text és el **currículum prefixat per l'administració**. Som conscients que els autors/es i les editorials no sempre han pogut fer el llibre de text que voldrien.

El currículum de Ciències Socials de 4t d'ESO té un abast molt superior a les possibilitats reals d'aplicació a l'aula, i aconseguir cobrir la **gran quantitat de continguts** establerts pel currículum en un espai limitat comporta un gran esforç pels autors/es i per les editorials. A aquesta dificultat s'hi afegeix el fet que els terminis de què disposen les editorials a l'hora de plasmar els currículums en els llibres de text sovint són molt ajustats i limiten la capacitat de les editorials d'adaptar-se a les directrius, així com d'innovar i repensar els seus plantejaments.

El currículum, també, té altres **condicionants** com ara el seu eurocentrisme, la manca d'interdisciplinarietat, etc., que influeixen necessàriament en els continguts dels llibres. Per tant, és veritat que, d'una banda, el currículum estableix que cal tractar de la història contemporània europea de manera que "l'alumnat hagi adquirit un bon coneixement de la realitat catalana i espanyola en el context europeu, així com la construcció d'una aproximació a l'organització social, política, econòmica i cultural del món" (Departament d'Educació, 2008: 111). D'altra banda, però, s'ha de tenir en compte que el currículum oficial també explicita que cal "evitar plantejaments excessivament localistes, eurocentristes i etnocentristes" (Departament d'Educació, 2008: 111). En aquest sentit, el posicionament de l'informe és que, tot explicant els continguts històrics establerts pel currículum (història essencialment europea), s'ha de tenir cura sobre la manera com es transmet. Per exemple, els blocs de la Guerra Freda es poden explicar des d'un punt de vista pro occidental, o presentant una visió més plural dels blocs; la descolonització es pot presentar únicament des del punt de vista de les metròpolis, o fer-ho també des de la perspectiva dels països colonitzats, i així amb altres temes.

5. ANÀLISI COMPARADA DELS DIFERENTS INDICADORS TEMÀTICS

5

Des d'un punt de vista d'estructura, l'anàlisi comparada dels llibres de text evidencia que els continguts dels llibres i les etapes identificades són equiparables, sovint englobades d'acord amb fets històrics de caire bèl·lic (revolucions, nacionalismes, Primera Guerra Mundial, entreguerres, Segona Guerra Mundial, guerra freda). A la vegada, probablement el fet d'assegurar que cada unitat sigui autocontinguda, independent de l'anterior, comporta que es percebi poc constructivisme en l'aprenentatge.

D'altra banda, la manera d'organitzar els continguts mostra una gran variació en l'estructura dels llibres de text (figura 3). El nombre de capítols i el plantejament de l'estructura poden ser molt diferents en funció del llibre, amb un mínim de 8 unitats (Text La Galera) i un màxim de 15 (Grup Promotor Santillana i Vicens Vives), amb agrupaments temàtics i temporals (a això respon el criteri del color de la figura 3) no sempre equiparables.

Figura 3. Estructura dels llibres de text

Barcanova	Cruïlla	Grup Edebé	Text La Galera	Grup Promotor Santillana	Teide	Vicens Vives
1. La fi de l'Antic Règim i les revolucions liberals	1. El Trànsit a l'Edat contemporània	1. Absolutisme i Il·lustració	1. L'època de les revolucions	1. El segle XVIII. L'Antic Règim	1. El segle XVIII. La revolució Francesa	1. El segle XVIII: la crisi de l'Antic Règim
2. La Revolució Industrial	2. Les Revolucions Burgeses (1789-1848)	2. La crisi de l'Antic Règim	2. Absolutisme i liberalisme	2. Les Revolucions polítiques (1776-1848)	2. Liberalisme i nacionalisme	2. Liberalisme i nacionalisme
3. De l'absolutisme a l'Estat liberal. Espanya al segle XIX	3. La revolució industrial	3. Liberalisme i nacionalisme	3. La societat industrial	3. La Revolució Industrial	3. La revolució industrial	3. La industrialització de les societats europees
4. L'època de l'imperialisme (1860-1918)	4. Espanya i Catalunya al segle XIX	4. La Revolució Industrial	4. Pensament, cultura i art al segle XIX	4. Nacions i imperis (1850-1914)	4. L'època de l'imperialisme	4. Catalunya i Espanya al s. XIX: la construcció d'un règim liberal
5. De la Restauració a la República. Espanya (1874-1931)	5. L'Època de l'Imperialisme	5. Espanya i Catalunya en el segle XIX	5. Tensions i conflictes a l'inici del segle XX	5. Espanya i Catalunya en el segle XIX	5. Catalunya i Espanya al segle XIX	5. Catalunya, la fàbrica d'Espanya
6. El període d'entreguerres i la Segona Guerra Mundial (1918-1945)	6. L'Inici del segle XX	6. Imperialisme i Primera Guerra Mundial	6. Dels totalitarismes a la Guerra Freda	6. Tensions i conflictes (1914-1939)	6. La Primera Guerra Mundial	6. L'època de l'imperialisme
7. República, guerra i	7. El període d'entreguerres i la	Cultura i art del segle XIX	7. El Franquisme i la democràcia	7. L'URSS, un nou model d'estat	7. Catalunya i Espanya (1899-	7. L'art del segle XIX

revolució	segona guerra mundial				1931)	
8. El món entre dos blocs (1945-1991)	8. Espanya i Catalunya de 1975 a	7. El món d'entreguerres	8. El món al segle XX	8. Feixisme i Nazisme	8. El món entre guerres	8. El període d'entreguerres (1919-1939)
9. El franquisme i la transició democràtica (1939-1986)	9. El Franquisme	8. Espanya i Catalunya (1902-1939)	9. Unitat final	9. La segona guerra mundial	9. La segona república i la guerra civil	9. Temps de confrontació a Catalunya i Espanya (1902-1939)
10. El món actual	10. La Guerra Freda	9. La Segona Guerra Mundial		10. Espanya i Catalunya	10. La Segona Guerra Mundial	10. La segona guerra mundial i les seves conseqüències
	11. La descolonització	10. La guerra freda		11. Guerra Freda (1947-1989)	11. El Franquisme	11. Un món bipolar
	12. La construcció de la Unió Europea	11. Economia i societat (1945-1989)		12. La Descolonització	12. El món de la postguerra	12. Els anys del franquisme
	13. Espanya i Catalunya en democràcia	12. Espanya i Catalunya de 1939 al segle XXI		13. El món de la guerra freda	13. Democràcia i autonomia	13. Democràcia i autonomia
	14. Conflictes al món actual	13. El món actual		14. Espanya i Catalunya sota el franquisme (1939-1975)	14. El món d'avui	14. La Unió Europea
		Cultura i art del segle XX		15. El món al principi del segle XXI		15. El món actual

Font: elaboració pròpia.

Dins d'un mateix llibre, les unitats no sempre segueixen un corrent historiogràfic o un estil coherent. En efecte, en força llibres és fàcil identificar que els capítols han estat escrits per autors diferents. A la vegada, s'evidencien dues grans escoles en l'enfocament historiogràfic: l'anàlisi marxista i l'Escola d'Annals. Les seves influències són diverses, desxifrables a partir de l'anàlisi posterior per àmbits temàtics. En qualsevol cas, són els apartats que anomenem "complementaris" (com ara les activitats d'ampliació) aquells que ofereixen més oportunitats per trobar visions històriques més crítiques i properes als col·lectius que no han ocupat el poder polític o econòmic.

Quant al traspass de coneixements, en general els objectius que es plantegen les unitats didàctiques fan referència a continguts, no a habilitats o procediments (com aprendre a llegir mapes, gràfiques, etc.), a valors o a actituds (comprendre el valor dels drets humans, valorar i participar en els canals democràtics, reconèixer les violacions de drets d'altres pobles, valorar i defensar la pau, etc.). El treball per competències, doncs, en els anys d'edició dels llibres que són objecte d'estudi està encara poc assimilat com a tal.

Dit això, a continuació es fa una anàlisi comparativa dels llibres d'acord amb els àmbits definits. En tots els casos es parteix dels indicadors de síntesi utilitzats en el guió d'anàlisi per exposar els punts clau. A la vegada, els sis àmbits temàtics i el metodològic (el número set) incorporen un subapartat final en què s'avaluen els textos analitzats en relació amb el currículum oficial. Aquest exercici permet posar de manifest que el marc curricular existent té potencial per incloure molts dels elements i dimensions utilitzats en l'anàlisi dels manuals.

5.1. PAU-CONFLICTE-VIOLÈNCIA-GUERRA

Els conceptes de pau, violència, guerra, conflicte o no-violència acostumen a no ser definits i es tracten majoritàriament des de perspectives negatives. La pau és generalment entesa des de la comprensió restrictiva d'absència de guerra, vinculada a conceptes derivats de la diplomàcia i relacions internacionals convencionals com ara els "acords de pau". La violència és entesa principalment només des de la seva dimensió directa. El conflicte s'acostuma a equiparar amb violència (guerra). Així, la dimensió "social" del conflicte queda explicitada ben poques vegades. En el context de lluites socials s'acostuma a utilitzar altres termes (revolució, lluita obrera, protestes populars...) sense esmentar la paraula conflicte.

Quant al tractament que els llibres de text estudiats fan d'aspectes com ara els conflictes armats, la pau o la violència, una primera anàlisi ens du a valorar els resultats sobre els indicadors de síntesi establerts, que han estat els següents:

- 1.1. El llibre explica les causes estructurals dels conflictes?
- 1.2. Presenta les conseqüències de la guerra sobre les persones (nombre de víctimes, danys...)?
- 1.3. La guerra es presenta com un fet evitable (parla de diàlegs, negociacions prèvies...)?
- 1.4. Es presenten possibles estratègies no violentes?

Així, de manera àmplia pot dir-se que els llibres tendeixen en més mesura a explicar les causes estructurals dels conflictes (indicador 1.1) i a presentar les conseqüències dels conflictes armats sobre les persones (1.2) que no pas a mostrar els esforços diplomàtics com a alternatives a la guerra o les lluites socials en contra d'aquesta (indicadors 1.3 i 1.4, respectivament).

Causas dels conflictes armats (indicador 1.1)

L'anàlisi efectuada mostra que els llibres en general es preocupen de les causes d'alguns conflictes armats, però no de tots. Tanmateix, una aproximació qualitativa dels llibres a partir dels guions d'anàlisi elaborats planteja importants matisos. L'explicació de les causes és massa vegades absent o insuficient. Aquestes causes, a més, acostumen a ser poc profundes (com ara causes dinàstiques o la lluita pel poder polític/territorial), més que no pas estructurals o profundes (models econòmics, lluita per l'accés a recursos...). Així mateix, les dimensions ètniques o identitàries dels conflictes són habitualment obviades.

Quant a aspectes vinculats a militarisme i armamentisme, els llibres tendeixen a no tractar de les relacions entre la indústria armamentista i la guerra. En algun cas, fins i tot, els fragments/imatges podrien estar contribuint a la mística militar o de l'armament, o la utilització de la bomba atòmica és plantejada com a inevitable o no se'n mostren els efectes nocius sobre les persones. Els llibres denuncien molt tèbiament l'excés en la producció d'armament. En aquest sentit, per exemple, és poc habitual la valoració crítica sobre la cursa armamentista que es dona a partir de la guerra freda o el paper de l'OTAN.

Respecte als procediments, la revisió mostra bons recursos específics per a l'anàlisi de conflictes (Cruïlla, Grup Edebé, Vicens Vives). També es destaca com a bon mitjà la possibilitat de situar conflictes armats i guerres en un marc de comprensió més ampli, que possibiliti la comprensió de més d'un conflicte armat (Cruïlla).

Conseqüències dels conflictes armats (indicador 1.2)

A la vegada, l'estudi identifica que les conseqüències són tractades de manera menys sistemàtica que les causes. Poc sovint, doncs, s'explica l'abast del patiment que generen els conflictes armats, i, de fet, aquesta ommissió comporta la banalització de la repercussió de les guerres.

Així, guerres com les napoleòniques, de successió (s. XVIII), però també les més recents com ara Vietnam, Iraq (per esmentar-ne només algunes) són presentades com un seguit d'esdeveniments sense impacte personal, social i econòmic. Com a excepcions notables cal assenyalar el tractament del conjunt de llibres sobre la Primera i la Segona Guerres Mundials (en menor grau, també el de la Guerra Civil espanyola) en què es parla de causes, conseqüències i víctimes.

Aquesta explicació superficial de conflictes armats, des d'una visió més positivista que interpretativa, pot comportar una banalització de fets molt greus, com ara, per exemple el llançament de les bombes d'Hiroshima i Nagasaki. En ocasions, a aquesta banalització s'hi suma l'ús d'imatges d'impacte sense que vinguin acompanyades del foment de la reflexió i la valoració ètica.

És destacable, també, que les conseqüències i reivindicacions per a la recuperació de la memòria històrica en el cas del conflicte vinculat a la Guerra Civil gairebé no siguin abordades (a excepció de Text La Galera, que descriu el cas de les Madres y Abuelas de la Plaza de Mayo).

Reflex dels esforços diplomàtics per evitar la guerra (indicador 1.3)

Ben pocs llibres fan referència a esforços per evitar les guerres impulsats des de les esferes polítiques al llarg del període històric que comprenen els llibres. Se'n troben exemples puntuals en a algunes ocasions. A la vegada, tampoc no és habitual identificar en els llibres reflexions sobre les possibilitats d'haver resolt les tensions que provocaren una guerra. Algunes excepcions a aquest últim aspecte són el tractament de Grup Promotor Santillana en parlar de la Guerra Civil espanyola, de les negociacions estatals per evitar l'escalada del conflicte en la proclamació de l'Estat Català, o de les negociacions amb el grup armat ETA (Barcanova). (Vegeu també la figura 4.)

Massa vegades, el concepte de pau s'utilitza com a equivalent d'Acord de pau, quan un acord de pau sol limitar-se, en realitat, a un alto el foc. Se'n desprèn, per tant, una visió molt limitada (negativa) del concepte de pau. Es troba a faltar, per exemple, un major reflex de la repercussió d'"acords de pau" com el Tractat de Versalles o les Conferències de Pau de Jalta i Potsdam, en la Segona Guerra Mundial i la Guerra Freda, respectivament.

En general, cal dir també que els reptes i problemes de la creació d'estructures globals per tractar els conflictes (Societat de Nacions, Nacions Unides, Tribunal Penal Internacional...) són molt poc tractades o ni tan sols se les esmenta. La manca de crítica sobre el funcionament d'estructures ja existents que són esmentades (ONU, UE) pot assimilar-se a la inclinació a mostrar benevolència cap aquells actors que des dels llibres es consideren propis (Espanya, Catalunya) o del nostre sistema ideològic deutor de la Guerra Freda (EUA). És així, per exemple, quant a l'explicació del rol dels EUA en conflictes on ha participat (Barcanova, Grup Edebé, Vicens Vives).

Estratègies no violentes (indicador 1.4)

Són força excepcionals els casos en què es reflecteixen estratègies no violentes impulsades per la població o en què en el text es fa esment a l'existència d'una oposició antibel·licista. El tractament dels esforços per la pau s'expliquen de manera molt menys sistemàtica que els conflictes armats.

Aquest fet no es deu tant a l'absència d'aquestes experiències per evitar els conflictes armats com per la manca d'interès o de costum de considerar aquests fets com part de la història. En efecte, com mostra la figura següent, és possible trobar en els llibres analitzats exemples de negociació, de diàleg i d'oposició social a les guerres al llarg de tot el període estudiat:

Figura 4. Exemples d'iniciatives de rebuig als conflictes armats s. XX

- S. XIX: moviments anarquistes contraris a la violència que inicien sindicats obrers (Vicens Vives).
- Inicis del s. XX i Primera Guerra Mundial: revoltes contra el reclutament per la Guerra del Rif durant la Setmana Tràgica (Grup Edebé), consells revolucionaris de soldats i obrers a Alemanya (Cruïlla), oposició a la guerra dels bolxevics (Cruïlla).
- Entreguerres i Guerra Civil espanyola: la Societat de Nacions i els 14 punts de Wilson (Grup Promotor Santillana), negociacions entre Macià i el govern de Madrid en la proclamació de l'Estat Català (Barcanova), objecció de consciència enfront de Mussolini (Barcanova).
- Segona Guerra Mundial: tribunals de Nuremberg i deure de desobediència (Grup Promotor Santillana).
- Guerra Freda i Descolonització: moviments no violents impulsats per Mohandas Gandhi, per Martin Luther King (tots els llibres), per Rosa Parks (Grup Promotor Santillana), o per Nelson Mandela (Teide), moviments pacifistes contra la cursa d'armaments: dones de Greenham Common (Text La Galera), el moviment encapçalat per Petra Kelly contra els euromíssils (Grup Promotor Santillana).
- Món actual: converses del govern espanyol (PP i PSOE) amb ETA per posar fi a la violència (Barcanova).

Se'n podrien trobar d'altres, com ara l'esment dels processos de pau viscuts en diferents conflictes armats durant aquest segle i la darrera part del passat, o les experiències d'oposició a les polítiques hitlerianes com la Rosa Blanca i Sophie Scholl, o de ciutadans que amagaven persones perseguides (Oskar Schindler).

En el cas espanyol, no s'ha trobat cap menció al moviment per l'objecció de consciència, els moviments d'oposició a l'entrada a l'OTAN o l'oposició a la guerra d'Iraq al 2003.

Font: elaboració pròpia.

Pau, violència i conflicte al currículum oficial

Si es contrasta l'anàlisi realitzada al voltant d'aquest tema amb les indicacions del currículum oficial de les ciències socials (Departament d'Educació, 2008) identificades a l'inici del present informe, es pot afirmar que, tal com es marca en el currículum en relació amb les competències generals de les ciències socials, els llibres fomenten en més o menys profunditat la identificació de les causes d'alguns conflictes al llarg de la història (*ibíd.*, 116), però els continguts es podrien millorar en relació amb aspectes curriculars com ara: la “necessitat de trobar solucions dialogades als problemes”; “assumir els valors de la cultura de la pau en el decurs de debats i tasques de grup, adoptant una actitud responsable, solidària, participativa i dialogant”; o “identificar els focus de conflicte en el món actual i la valoració del diàleg i de la cooperació com a formes pacífiques de resolució de conflictes” (*ibíd.* 116-117) (indicador 1.4).

Quant a les competències específiques de 4t d'ESO, si bé els llibres treballen la identificació “dels elements bàsics de l'ordre polític i social de la primera meitat del s. XX, incidint en les lluites socials i els conflictes bèl·lics” o la valoració de “les intervencions dels organismes internacionals, com l'ONU”, és escàs el tractament de l'anàlisi del “procés de reconstrucció de l'ordre polític i econòmic després dels conflictes bèl·lics”; així com també podria aprofundir-se en la identificació dels “focus de conflicte en el món actual, tot relacionant les seves causes amb factors històrics”. Més enllà, els continguts i les metodologies proposades també queden lluny de dimensions competencials clau com ara “valorar el diàleg i la cooperació com a formes pacífiques de resolució de conflictes” i la “funció de la memòria històrica en la construcció del futur” (*ibíd.*, 127-128) (indicador 1.2).

5.2. CONFLICTE SOCIAL-POBRESA

Els temes analitzats a l'hora de valorar el tractament de la dimensió de conflicte social i pobresa s'han basat en les preguntes següents:

- 2.1. La pobresa es presenta com a resultat d'una causa estructural (no com un fet fortuït)?
- 2.2. Explica les conseqüències socials dels models polítics i econòmics?
- 2.3. En el model de desenvolupament s'hi consideren més factors que només els econòmics?
- 2.4. Es parla del perquè de la presència de majories oprimides?

En valorar fins a quin punt es mostra que la pobresa i les desigualtats no són fets fortuïts o innocus, sinó que tenen causes (indicador 2.1) i conseqüències (indicador 2.2), s'han observat resultats diferents.

Causes estructurals de la pobresa (indicador 2.1)

En la identificació de responsabilitats de la pobresa i les desigualtats, en els textos analitzats es dona una gran varietat d'apreciacions. En efecte, alguns manuals associen la pobresa dels pagesos o dels obrers a causes estructurals, com l'explotació pels terratinents o els industrials (com ara Barcanova), mentre que en d'altres la relació entre les dures condicions de vida del proletariat i el sistema capitalista sembla no ser establerta. Així, podria dir-se que els motius de fons de l'explotació de la classe obrera no són clarificats a tots els llibres. També s'han observat divergències entre editorials en la identificació de les causes de la relació injusta entre metròpoli i països colonitzats.

Conseqüències socials dels models econòmics (indicador 2.2)

En canvi, en comparació amb l'indicador anterior, sí que són força més visibles les conseqüències d'aquests models econòmics sobre la població. Tots els llibres expliquen, amb major o menor detall però sense excepció, les dures condicions de vida del proletariat en els temps de la Revolució Industrial. La descripció de la pobresa en altres moments històrics està menys generalitzada. En referència a les conseqüències del crac borsari del 29, alguns manuals en tracten les conseqüències macro-socials (Grup Promotor Santillana, Text La Galera), i només alguns altres reflecteixen els efectes que va provocar sobre les persones (Vicens Vives).

Quant als efectes sobre les persones de la relació d'espoli que els països colonitzadors van imposar a les colònies, alguns manuals n'expliquen les conseqüències macro-socials (Grup Promotor Santillana, Text La Galera), d'altres n'expliquen les conseqüències sobre les poblacions, mentre que en d'altres aquesta dimensió podria ampliar-se. Pel que fa a la pobresa actual, i malgrat l'existència als llibres d'alguna unitat dedicada a la identificació dels reptes contemporanis, són ben pocs els llibres que en fan esment.

Maneres d'explicar els models de desenvolupament (indicador 2.3)

La manera d'explicar els models de desenvolupament està molt lligada a factors estrictament econòmics, però no sempre. En parlar de la pobresa, s'utilitzen dades com l'atur, o els sous míser, però també s'esmenten malalties (Cruïlla), o la manca de drets laborals (totes les editorials).

El desenvolupament es vincula sobretot al creixement econòmic, amb el matís dels límits en la cura del medi ambient. És menys freqüent que es lligui el desenvolupament a la satisfacció dels drets bàsics (com ara el Grup Edebé, en parlar de l'IDH).

La reflexió entre models de desenvolupament i els models econòmics també varia en els textos. En algunes editorials, com ara Cruïlla (a la unitat sobre la Guerra Freda), es mostra un esforç per reflectir de manera molt equilibrada avantatges i també inconvenients dels models econòmics capitalista i comunista. Altres manuals mostren més reticència a formular crítiques al model capitalista. La majoria de llibres semblen fer invisibles els riscos del capitalisme i no reflexionen, per exemple, sobre la seva relació amb l'increment de les desigualtats, l'impacte sobre el medi ambient, etc. Val a dir, però, que sovint la crisi del 1929 és treballada en els textos, amb la qual cosa es podria dir que els perills són circumscrits de manera puntual a aquest esdeveniment.

Tot i ser poc crítics amb el sistema capitalista i neoliberal en general, la majoria d'editorials tracta la globalització de manera crítica, exposant-ne alguns beneficis, i també algunes problemàtiques o dificultats associades. Un exemple especialment contrastat és el de l'editorial Text La Galera, que reflecteix tres posicions (a favor, en contra, i d'aposta per la democratització de la globalització).

Visualització de les minories oprimides (indicador 2.4)

El tractament de les minories és irregular en funció del tema considerat. Les revoltes populars com ara la Revolució Francesa o les formes de lluita obrera (com el cartisme, les vagues), o els aldarulls a inicis del s. XX a Espanya queden recollides amb prou detall en la majoria de llibres. Aquests temes ofereixen una oportunitat per reflectir que la visibilització del conflicte social no només és signe de descontentament (com ho tracten la majoria de llibres), sinó que també pot ser una estratègia per reclamar majors drets socials i laborals.

També es descriuen moviments contestataris de minories (o majories) oprimides en el context de la descolonització, o de la lluita pels drets civils de la minoria negra als EUA, sense

que es relacioni amb la realitat internacional de divisió internacional del treball, desfavorable per als països del sud).

És menys freqüent, en canvi, el reconeixement d'altres minories com les generades per la pobresa en el món actual, l'esclavatge i les matances de poblacions originàries a l'Amèrica Llatina, l'Àfrica, o Àsia. Si amb prou feina es reconeix l'existència de grups de població oprimits, més difícil encara és trobar-ne una explicació de les causes.

Conflicte social i pobresa al currículum oficial

En síntesi, es pot dir que a grans trets es parla de les conseqüències dels sistemes econòmics (d'acord amb el que estableix el currículum respecte a "Identificar i rebutjar les situacions de desigualtat, injustícia i discriminació (Departament d'Educació, 2008, p. 117)"), però que l'anàlisi de les seves causes és bastant menys exhaustiva (indicador 2.1). "Les relacions de causa i efecte entre l'imperialisme i la consolidació del capitalisme" (*ibíd.*, p. 127), per exemple, en el sentit de lligar la colonització a la necessitat de l'economia capitalista de trobar nous mercats per vendre més i més productes, no s'explicita com a tal (indicador 2.2).

5.3. GÈNERE

Tot i que s'observen alguns esforços per incloure la perspectiva de gènere, queda camí per recórrer per tal aconseguir transversalitzar-ne el punt de vista. La visualització del paper i de l'home i de la dona i les relacions de sexe i gènere a tots els manuals analitzats dista molt de l'equilibri. Per valorar aquesta dimensió, s'han tingut en compte els factors següents:

- 3.1. Es reflecteix la situació específica de la dona?
- 3.2. Proporció d'homes i de dones esmentats en el capítol
- 3.3. Ús del llenguatge sensible al gènere (no sexista)

Situació específica de la dona (indicador 3.1)

D'una banda, s'aprecien avenços en reflectir la situació específica de la dona: a la majoria de manuals es tracta l'assoliment del dret de vot, la incorporació de la dona en el món laboral des de la Revolució Industrial, i també arran de la Primera Guerra Mundial.

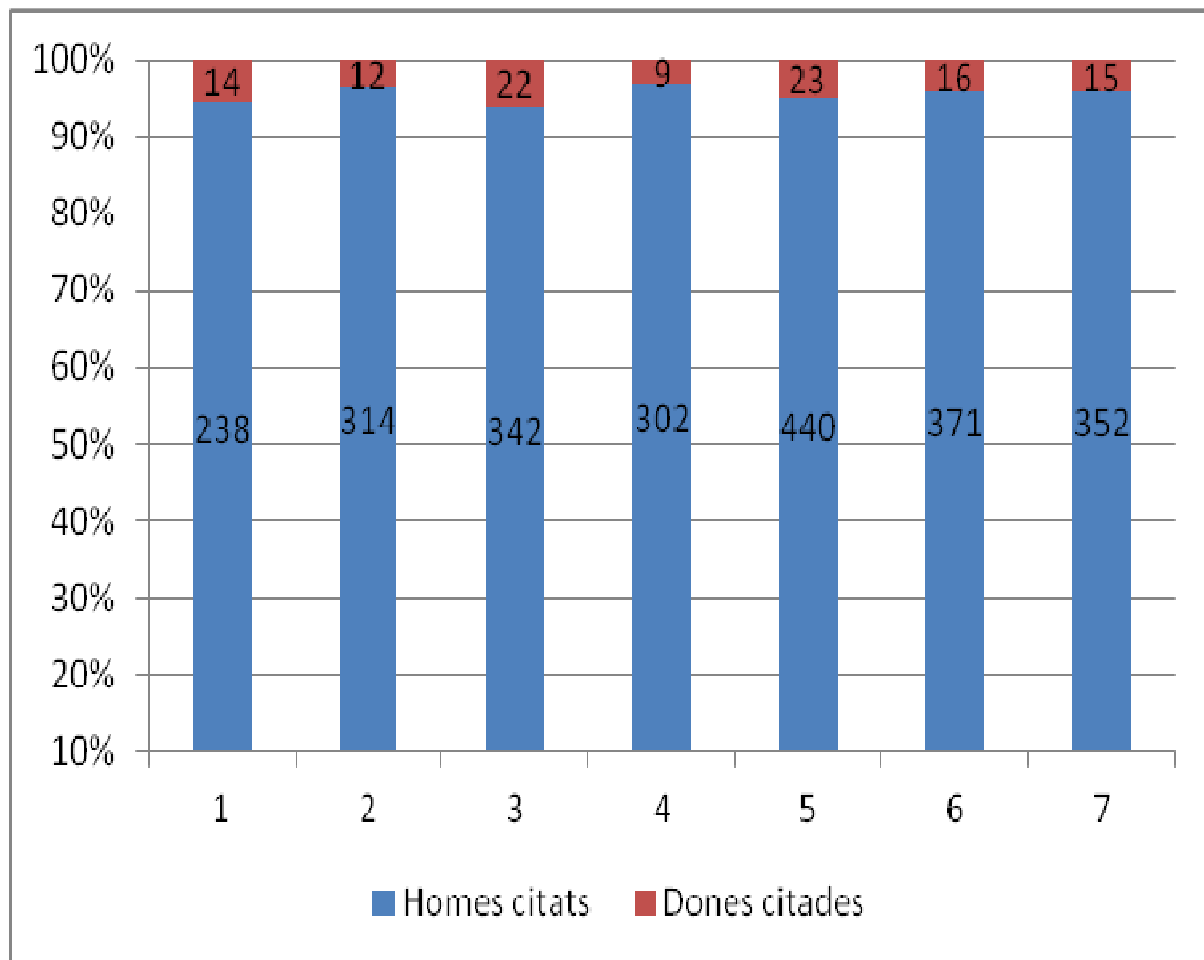
Altres temes menys generalitzats són la reflexió sobre la invisibilització de la dona al llarg de la història (Cruïlla), els canvis dels models sexuals i familiars als anys setanta (Text La Galera, Santillana), o els reptes pendents per aconseguir una veritable equiparació de drets entre homes i dones (Barcanova, Cruïlla, Santillana). L'editorial Cruïlla també reflexiona sobre els límits de la Revolució Francesa en remarcar la manca de consideració del dret de les dones pels *sans-culottes*. Són menys visibles els moments històrics en què s'ha retrocedit en la lluita contra la discriminació les dones (nazisme, Franquisme, etc.).

Molts manuals també reflecteixen algun moviment de dones: la majoria del manuals expliquen la lluita pel vot de la dona (Barcanova, Cruïlla, Grup Edebé, Text La Galera, Santillana) i els moviments feministes durant la Guerra Freda (Grup Edebé, Text La Galera, Santillana, Vicens Vives), Madres y Abuelas de la Plaza de Mayo (Text La Galera).

Proporció de dones i d'homes (indicador 3.2)

S'ha observat un clar desequilibri en la presència de dones i d'homes.¹² Les dones sovint són relegades a un segon pla, mostrades en un rol passiu, o són les mullers d'homes importants. Les dones són més presents en les il·lustracions o en figures al·legòriques, fet que n'accentua el caràcter decoratiu.

Figura 5. Homes i dones esmentats en els llibres (nombre i percentatge)

Font: elaboració pròpia.

El percentatge d'homes i de dones que s'esmenten en el text dels llibres d'història marca una clara infrarepresentació de la dona en els llibres. A tots els llibres de text, les dones esmentades no arriben al 5% del total de persones citades, mentre que els homes en representen un 95%. Com mostra el gràfic anterior, no s'observen variacions significatives entre llibres de text. A més, sovint aquest desequilibri tampoc queda reflectit en les preguntes o activitats, en què es podria demanar a l'alumnat que reflexionés sobre aquesta desproporció.

Es podria argumentar que l'absència de dones als llibres de text és el reflex de la manca de dones en les posicions de rellevància al llarg de la història. Cal reconèixer que la gran majoria de personatges històrics habitualment reconeguts són homes, i això fa difícil mostrar un major equilibri quant a la visibilització dels homes i de les dones a la història. Efectivament,

¹² Tot i que fixar-se en les personalitats citades pot semblar un criteri positivista que no es correspon amb el plantejament dels autors i autores, s'ha optat per considerar aquest criteri, atès que les dades són prou evidents.

pot semblar comprensible que en els períodes més antics l'absència de la dona a les unitats no fos solament el reflex d'un context històric en el qual la dona era poc visible públicament.

Una visió menys positivista de la història, però, també podria considerar rellevant reflectir l'àmbit quotidià i domèstic, al qual les dones han estat relegades durant anys.

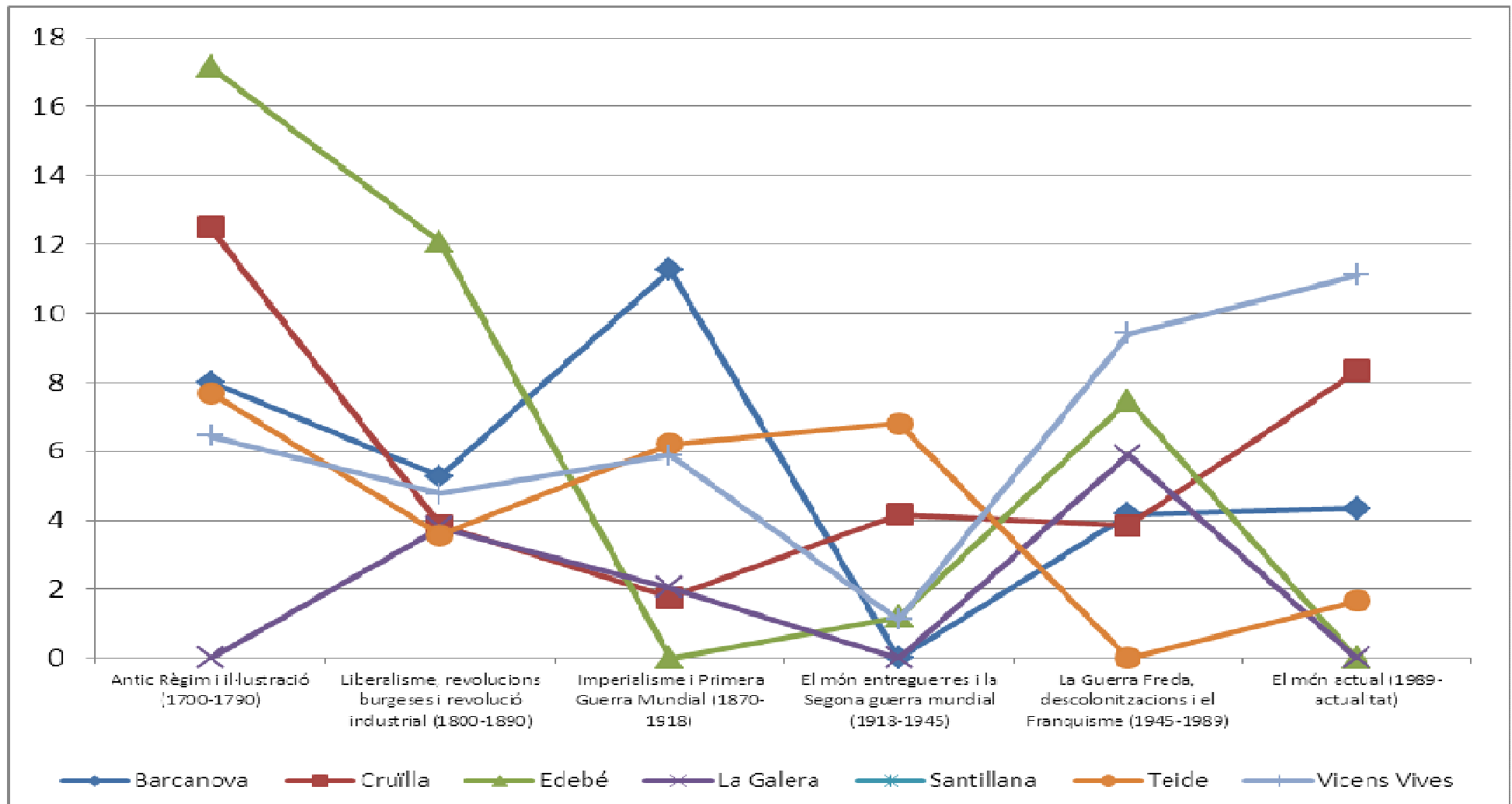
Cal tenir en compte, tanmateix, que no s'observa un increment en la proporció de dones a les unitats sobre etapes històriques més recents. El paper de la dona a la història està tant subrepresentat als temes més antics, com al segle XIX i al XX. Aquest fet mostra que tal desproporció no respon tant a l'absència real de dones a la vida pública com a la incapacitat de la historiografia de revertir el desequilibri home-dona.

La figura 15 mostra com el nombre de dones citades en funció del període històric no augmenta en els períodes més recents. Tampoc si tinguéssim en compte que els primers períodes inclosos (Antic règim i il·lustració, liberalisme, revolucions burgeses i Revolució Industrial) engloben un lapse de temps més llarg que els períodes següents s'observaria un augment significatiu del nombre de dones citades.

Aquest fet també pot ser el reflex d'una concepció de la història focalitzada en les classes dominants, allunyada de la realitat del conjunt de la població, i en especial de les classes populars. En aquest sentit, es pot dir que els llibres encara estan dominats pel model positivista, centrat en els actors polítics i els sectors dominants.

En les imatges, el més habitual és que les dones apareguin com a models (en obres d'art), com a figures al·legòriques, o en tant que mullers de personatges històrics. Pel que fa al model de família, sempre apareix una imatge de família tradicional.

Figura 6. Proporció de dones citades en funció del període històric (%)

Font: elaboració pròpia. Nota: el gràfic recull la proporció de dones sobre el total de persones citades, per període històric. En funció dels manuals, aquests períodes històrics es descriuen en més d'una unitat. En aquests casos, s'ha dividit el nombre de dones pel nombre d'unitats.

Utilització de llenguatge no sexista (indicador 3.3)

Pel que fa al gènere en la utilització del llenguatge, en alguns casos els llibres de text intenten utilitzar un llenguatge no sexista. Aquests utilitzen genèrics com “la població” o “la gent”, entre d’altres.

En molts altres casos s’utilitza el genèric masculí (fins i tot en fotos on només apareixen dones). Comptades vegades s’identifiquen expressions que reflecteixin els dos gèneres (com per exemple “homes i dones”, o “els i les”). Algunes editorials podrien aprofundir en la recerca de fórmules lingüístiques sensibles al gènere. A més a més, existeixen casos en què es dona una utilització inadequada d’expressions genèriques, com ara quan en ocasions es manté l’expressió “sufragi *universal*” quan en realitat es tracta de sufragi masculí.

El gènere al currículum oficial

En definitiva, es pot afirmar que els objectius recollits al currículum oficial de 4t d’ESO d’“identificar alguns dels canvis, continuïtats i ruptures en el món de la cultura, de l’art i de les mentalitats, amb atenció especial als rols de gènere” o el d’analitzar “el paper dels homes i les dones com a subjectes de canvis històrics” (Departament d’Educació, 2008, p. 127 i 128 respectivament), es compleix en cert grau (indicador 3.1). Tanmateix, l’anàlisi mostra que encara s’hi pot aprofundir més.

A la vegada, tal com mostren els gràfics d’aquest apartat, els manuals d’història analitzats queden lluny de complir la consigna de “mostrar el protagonisme d’homes, dones, nois i noies en els esdeveniments del passat i del present, buscant un equilibri entre els grups i els col·lectius socials” (*ibíd.*, p. 114).

5.4. DIVERSITAT

A l’apartat de diversitat s’ha tingut en compte com es tracten altres cultures, però també quin grau d’autocrítica i de qüestionament del model occidental transmeten els manuals. Per tal d’analitzar-ho, els indicadors tinguts en compte a l’hora de valorar la perspectiva de diversitat en els llibres de text han estat:

- 4.1. Fa menció a la responsabilitat de la cultura europea dominant en violacions de drets humans a altres “civilitzacions”?
- 4.2. Té una visió plural, no etnocèntrica ni eurocèntrica, dels processos històrics?
- 4.3. Tracta la diversitat sense prejudicis ni estereotips.

Pròpia responsabilitat en violacions de drets humans (indicador 4.1)

L’anàlisi mostra que no és habitual que els llibres reflexionin sobre la responsabilitat de la cultura europea dominant en la violació de drets humans infligida a altres poblacions.

A excepció de l’Holocaust jueu, es parla poc de l’extermini de minories ètniques al llarg de la història. També s’observa una molt baixa autocrítica en la violació de drets humans d’altres pobles, com les poblacions originàries d’Amèrica del Nord, Amèrica Central i del Sud, l’esclavitud lligada al comerç de les indians, els atacs a les poblacions colonitzades a l’Àfrica i Àsia...

L’imperialisme i el colonialisme es tracten de manera desigual, en alguns llibres de text de manera superficial, sense aprofundir-ne les causes, i en d’altres amb una clara voluntat

crítica (com ara Cruïlla). Hi ha oportunitats per treballar aquests processos que no sempre són aprofitades, per exemple, poques vegades s'esmenta el congrés de Berlín, quan els països europeus marquen les fronteres d'Àfrica de manera arbitrària, o tampoc el procés de desmembrament de l'Imperi Turc i com ha influït en la configuració dels països d'Orient Mitjà. Els llibres també podrien reflectir més generalment que les colonitzacions gairebé sempre s'han dut a terme mitjançant ocupacions militars (en aquest sentit, com a exemple de bona pràctica, l'editorial Grup Edebé parla d'Abd el-Krim des del punt de vista espanyol, però també des del marroquí).

Visió plural o etnocèntrica de la història (indicador 4.2)

Donades les oportunitats que planteja el currículum oficial per aportar perspectives històriques alternatives a l'occidental, l'anàlisi dels llibres evidencia que es tracta poc la història de zones del planeta que no siguin Occident. Fora d'Europa, els països africans són els que queden més representats, seguits pels d'Amèrica Llatina (lligats als processos de descolonització respecte als països europeus). Àsia, en canvi, apareix en ocasions molt comptades. Oceania només s'esmenta una vegada al text del Grup Promotor Santillana, però no apareix a cap mapa. La història de l'art també és principalment europea.

A la vegada, es pot dir que la presència en els textos de personalitats o corrents d'altres regions del món és mínima. Alguns manuals fan l'esforç de personificar altres països, en destacar, per exemple, personalitats dels processos de descolonització. Aquest esforç per posar cara i ulls a persones de països i cultures no europeus es valora positivament.

En l'àmbit internacional, les relacions entre Estats sovint són vistes des del punt de vista europeu (i/o espanyol). Això és particularment així en el cas de la descolonització, quan el punt de vista sol centrar-se en les potències colonitzadores i no en els països que protagonitzen la descolonització (aquesta afirmació podria traslladar-se a tots els llibres). En el cas de la Guerra Freda, també, s'observen desequilibris clars a favor dels EUA.

Prejudicis i estereotips (indicador 4.3)

Generalment les línies editorials promouen explícitament la convivència amb les persones d'altres cultures, la comprensió dels motius de la gent que emigra, etc., però pocs llibres de text s'escapen d'enunciar alguna frase o imatge que transmet prejudicis o estereotips.

Els temes de les identitats (lligades al romanticisme) i del nacionalisme integrador o disgregador queden poc explicats. Es desaprofita així un bon motiu per educar en els valors del respecte a la diversitat i a la diferència. S'observa, també, com els llibres tenen aproximacions diferents a la relació Catalunya-Estat espanyol: alguns la perceben com una relació d'explotació i d'altres com una relació d'interdependència.

Pel que fa al tractament de la immigració, la majoria de llibres mostren la voluntat de plantejar aquest fenomen des de la comprensió de les causes. En alguns casos se'n presenten els reptes que representa, en d'altres els "inconvenients". En alguna ocasió també s'identifiquen termes alarmistes com "onada" o "allau", i val a dir que en general els textos no reflecteixen que els fenòmens migratoris s'han donat al llarg de tota la història. Aquestes són oportunitats desaprovechades per relacionar els fets històrics amb realitats del present.

L'Islam es tracta monolíticament, sense mostrar-ne les diferències. Puntualment es donen confusions conceptuals, com ara en equiparar el nacionalisme (laic) àrab amb un moviment islàmic. També s'han identificat alguns estereotips que poden contribuir a la construcció d'imatges negatives, com ara en denunciar el "fonamentalisme islàmic", quan no es fa servir aquesta expressió per cap altra religió.

Pel que fa als països africans, en algun cas es destaca que estan endarrerits. En aquest sentit, s'identifiquen expressions desafortunades per exemple quan es en diu que els Estats africans no tenen un exèrcit modern, sense reflexionar sobre si aquesta via és sinònim de progrés.

En la utilització del llenguatge, i tot i que molts llibres de text (com ara Text La Galera, Grup Edebé, Teide) mostren una visió crítica amb les desigualtats del món, manca concordança amb els conceptes utilitzats. Molts llibres de text utilitzen el concepte de “Tercer Món”, que ha caigut en desús a favor d'altres expressions com països en vies de desenvolupament (també qüestionat) o empobrits. Els conceptes *multicultural* o *intercultural* s'utilitzen poc; així mateix, l'evidència i ús del concepte racisme podria aprofundir-se en els textos (aquest concepte, quan apareix en els llibres, sovint és circumscrit al règim nazi).

Diversitat i currículum oficial

Es pot valorar que, pel que fa a la perspectiva de diversitat cultural, el conjunt de textos tenen dimensions o elements puntuals millorables. Així, si bé és cert que la majoria de llibres parlen de la immigració des de la comprensió de les causes i d'una manera que convida a “desenvolupar la capacitat d'empatia per comprendre la diversitat existent en el món” (Departament d'Ensenyament, 2008, p. 108), no s'arriba al punt d'explicitar que s'ha de “respectar i assumir la diversitat cultural com a font de riquesa personal i col·lectiva, per enriquir la pròpia identitat i afavorir la convivència” (*ibíd.*, p. 109). En canvi, es poden trobar exemples d'estereotips i prejudicis que poden contribuir a la construcció d'imatges negatives d'altres cultures o religions (indicador 4.3).

Els llibres són marcadament eurocèntrics. En aquest sentit, cal tenir present que si bé és cert que el currículum oficial centralitza els continguts en la història d'Europa (“es considera fonamental que al final de l'etapa l'alumnat hagi adquirit un bon coneixement de la realitat catalana i espanyola en el context europeu, així com la construcció d'una aproximació a l'organització social, política, econòmica i cultural del món”), la programació oficial també explicita que “s'aposta per un enfocament que prioritzi la comparació de situacions similars de diferents realitats territorials i que eviti plantejaments excessivament localistes, eurocentristes i etnocentristes” (*ibíd.*, p. 111) (indicador 4.2).

Encara que els llibres de text es centrin en la història d'Europa, s'hauria de vetllar per incorporar la perspectiva de diversitat, per tal de “comprendre empàticament els altres, i relativitzar les valoracions sobre el que és propi i el que és aliè” (*ibíd.*, p. 114). En aquest sentit, no es pot dir que es valori amb el mateix sentit crític els fets reprovables fets des de la nostra cultura que els que s'han fet des d'altres (indicador 4.1).

5.5. MEDI AMBIENT

La perspectiva de cura del medi ambient és gairebé absent a tots els llibres. Els indicadors observats per tal d'analitzar la perspectiva ambiental dels llibres de text analitzen si:

- 5.1. Visibilitza els impactes ambientals, causes i conseqüències, que generen els models econòmics?
- 5.2. Destaca que alguns recursos naturals s'esgoten?

Conseqüències dels models econòmics sobre el medi ambient (indicador 5.1)

Els manuals estudiats mostren tendències força semblants pel que fa al desaprofitament d'ocasions per reflectir les conseqüències del model productiu sobre el medi ambient. En les explicacions de la Revolució Industrial, per exemple, cap dels llibres estudiats qüestiona la utilització de recursos finits, o l'impacte ambiental de la utilització del carbó; o, a mode d'exemple addicional, en descriure la societat de consum de després de la Segona Guerra Mundial, es podria convidar a la reflexió sobre els límits dels models de consum. Esdeveniments com ara la catàstrofe ambiental de Txernòbil, l'efecte de les armes químiques i nuclears utilitzades contra països asiàtics a la Segona Guerra Mundial i a Vietnam, Corea... no són utilitzats per la majoria dels llibres per tractar d'aquest tipus de relacions (models econòmics i medi ambient, conflicte armat i medi ambient). En general el progrés tecnològic és exposat de manera acrítica, sense plantejar-ne els impactes positius i negatius. També existeix la tendència a tractar del desenvolupament científic sense valorar l'impacte en el desenvolupament humà que comporta aplicar-lo.

Esgotament dels recursos: (indicador 5.2)

La capacitat dels llibres per transmetre el fet que els recursos naturals s'esgoten queda recollida a l'indicador 5.2. Les editorials més sensibles a tractar de l'esgotament de recursos recalquen que les metròpolis van explotar els recursos naturals de les colònies (Cruïlla, Vicens Vives), o esmenten (però no defineixen) el concepte de desenvolupament sostenible (com ara Vicens Vives).

En canvi, cap editorial menciona, per exemple, el protocol de Kyoto, el perill d'extinció de les espècies o l'esgotament dels recursos (lligat, entre d'altres, a les crisis econòmiques dels anys '70).

També s'ha trobat a faltar una reflexió més generalitzada sobre la vinculació entre els recursos naturals i els conflictes armats, o les diferències en el consum de recursos i la contaminació en funció del grau de desenvolupament.

Medi ambient i currículum oficial

El potencial dels llibres de text de fer “percebre els canvis socioambientals com a resultat de la utilització del medi i els seus recursos [per] les societats” (p. 109) es podria desenvolupar més. Molt probablement, de les sis perspectives analitzades, aquesta és la que dista més dels objectius plantejats pel currículum.

Així, es pot afirmar que encara queda molt per fer perquè els llibres de text analitzats permetin “analitzar i interpretar la interacció que es produeix entre l'entorn i l'activitat humana” (p. 109), i molt més encara que permetin a l'alumnat “argumentar críticament el sistema econòmic actual amb relació a la sostenibilitat i plantejament d'alternatives” (p. 128), tal com recull el currículum de 4t d'ESO.

5.6. DEMOCRÀCIA-RÈGIMS POLÍTIQS-DRETS HUMANS

Les dimensions referents al tema definit com “democràcia, règims polítics, drets humans” estan, en relació amb altres àmbits temàtics com ara gènere, diversitat o medi ambient, més transversalment treballades en tot els llibres estudiats.

Els indicadors de síntesi utilitzats per analitzar el conjunt de les unitats al voltant d'aquest tema han estat els següents:

- 6.1. En el llibre s'expliquen els corrents ideològics/polítics en confrontació (moviments socials alternatius, contradiscursos...)?
- 6.2. Té en compte l'opinió dels col·lectius marginats o el "poble"?
- 6.3. Mostra la democràcia com un sistema obert, susceptible de millores?
- 6.4. Reflecteix l'assoliment dels drets humans vinculat a processos de lluita?
- 6.5. Tracta la violació de drets (vida, llibertat, treball, igualtat, expressió, autodeterminació)?

Corrents ideològics en confrontació (indicador 6.1)

El conjunt de les editorials fan referència a l'existència d'ideologies i discursos diferents als dominants o en confrontació, encara que això es dona en diferents graus d'extensió i aprofundiment. Els llibres expliquen moviments socials, contradiscursos, principalment vinculats a la Il·lustració, el moviment obrer i la Revolució Francesa. Tanmateix, es troben a faltar l'explicació d'altres discursos menys convencionals i alternatius, principalment en el context de la segona meitat del segle XX i l'inici del XXI (indigenismes, feminismes, ecologismes, antimilitaristes com ara les protestes contra l'entrada d'Espanya a l'OTAN i el moviment d'insubmissió militar, moviments gai i lèsbic, etc.). Si bé és veritat que molts llibres parlen de l'existència d'aquests moviments, són pocs els que en descriuen les idees i aportacions teòriques.

En un altre ordre de coses, és important assenyalar que les descripcions de la Guerra Freda solen basar-se en la confrontació de dos sistemes (comunista i capitalista), però no sempre es reflecteix els no alineats com un tercer bloc que vol quedar al marge d'aquesta lògica de confrontació. Alguns manuals presenten cada bloc de manera crítica, presentant-ne punts forts i febles (com ara Cruïlla), d'altres només parlen dels punts forts del sistema capitalista i punts febles del sistema comunista, utilitzant, també en el llenguatge, expressions amb connotacions negatives. En relació amb aquest últim punt, es pot dir que els llibres tendeixen a donar una visió benigna del sistema capitalista (i del neoliberalisme) i severa del comunista. Sense ànim de voler equiparar els models, seria interessant que el conjunt dels llibres presentessin pros i contres de cada model.

Visió del poble (indicador 6.2)

En segon lloc, cal dir que els llibres transmeten una història centrada en el punt de vista de les elits de cada període històric (reis, militars i polítics). La visió del poble és doncs menys present que la visió dels corrents ideològics alternatius al poder. Un exemple d'aquest fet és que per descriure la Revolució Francesa s'explica amb detall la il·lustració, però molt superficialment la visió de col·lectius socials que podrien atribuir-se a veus del "poble" (de classes populars). A la vegada, en general els llibres podrien donar més rellevància a la cultura popular del nostre entorn (ateneus de base, moviment llibertari, cabetians, socialisme utòpic, moviments catalanistes del XIX, jocs florals...).

Perfectibilitat de la democràcia (indicador 6.3)

Al llarg dels llibres, els valors democràtics són transmesos i considerats positivament. De manera més desigual els textos presenten les fites assolides com a producte de la lluita política i, de vegades, popular, alertant dels límits de la democràcia i de la necessitat de preservar-la. Els canvis polítics i els reconeixement de drets que representen autèntiques revolucions passen més desapercebuts.

A la vegada, els continguts tendeixen a equiparar democràcia amb la democràcia en el sentit liberal, deutora del model occidental del s. XIX, associada a la democràcia formal representativa basada en el vot, sense mostrar altres models de participació democràtica (democràcia directa, democràcia assembleària, etc.). En aquest sentit, és més general la manca de reflexió sobre la democràcia com un procés perfectible i en construcció (democratització), si no com una realitat dual (en el sentit de “nosaltres la tenim i els altres no”). Sovint, no s’explica què és la democràcia, i també algun llibre podria clarificar la diferència entre Estat liberal i Estat democràtic.

En relació amb sistemes de governança actuals, cal dir que els continguts estudiats fan descripcions més o menys aprofundides dels sistemes de presa de decisions col·lectives (global: mitjançant únicament la presentació del sistema de Nacions Unides; europeu: a partir de la descripció de l’UE; estatal i català: amb l’explicació del sistema d’autonomies), però no se’n fomenta la valoració crítica ni s’evidencien les tensions i debats existents que duguin a la necessitat d’imaginar-se canvis en la manera actual de funcionar d’aquests mecanismes.

Assoliment i violacions dels drets humans (indicadors 6.4 i 6.5)

Pel que fa als drets humans, l’anàlisi mostra la necessitat d’aprofundir en la incorporació de la perspectiva. Així, es pot dir que els llibres mostren sensibilitat respecte al tema dels drets humans, però això es dona, en un grau més o menys alt, de manera puntual (amb dossiers o requadres específics). A mode de bona pràctica, però, és destacable el text del Grup Promotor Santillana, que cobreix temes com els orígens del reconeixement dels drets (independència americana, Revolució Francesa), tractats cabdals (Declaració Universal dels Drets Humans de 1948 [DUDH]), i altres fets històrics destacables (processos de Nuremberg, etc.).

En la recerca de mínims, molts llibres tracten les condicions laborals pèssimes dels obrers, des de la Revolució Industrial a la Guerra Civil. Poques editorials expliciten la creació de la Declaració Universal dels Drets Humans del 1948, mentre que moltes altres editorials no en fan referència en el text. També, tot i que diversos llibres tracten el treball infantil no sempre se’n fa una comprensió des dels drets dels infants.

Altres drets com els civils i polítics (protecció contra la tortura, pena de mort, protecció dels infants, etc.), o el marc internacional de drets humans no s’esmenten massa. Així, la construcció històrica i fins els nostres dies del marc internacional de drets humans és poc treballada.

Així mateix, pel que a la perspectiva de drets, són dominants en els textos les concepcions liberals de propietat privada i de la protecció individual enfront l’Estat. En general, els llibres fan més èmfasi en l’explicitació dels drets individuals que no pas en els drets col·lectius.

A més, el grau en què s’associa l’adquisició de drets a les lluites socials varia en funció dels llibres analitzats i del context històric. La Revolució Francesa, per exemple, permet introduir els drets fonamentals. La Revolució Industrial és un context que es presta especialment per tractar de drets laborals. Altres contextos significatius pels drets humans són desaprofitats, com la Revolució Russa i el qüestionament dels drets individuals enfront dels drets col·lectius, la Segona Guerra Mundial i el reconeixement del Dret Internacional Humanitari, la Guerra Freda i el debat entre drets civils i polítics (reconeguts –com a mínim formalment– pel bloc occidental) i drets econòmics i socials (reconeguts –com a mínim formalment– pel bloc soviètic), etc. En general, en els manuals es tracten més les violacions de drets humans que els processos que duen al seu reconeixement i adquisició (idea vinculada a l’anterior indicador 6.4).

Democràcia, drets humans i currículum oficial

Respecte a les indicacions del currículum oficial de les ciències socials (Departament d'Educació, 2008) identificades a l'inici del present informe, es podria afirmar que els llibres estudiats promouen competències generals com ara “distingir els trets fonamentals de les societats democràtiques i valorar les consecucions de la democràcia i la vigència dels drets humans individuals i col·lectius i de les llibertats” (*ibíd.*, p. 116) i en certa mesura “prendre consciència de pertinença a diferents àmbits socials i culturals i de la igualtat de drets i deures dels individus” (*ibíd.*, p. 115) (indicador 6.4).

Cal lamentar, però, que la manca d'una integració transversal de l'enfocament de drets, així com el treball metodològic proposat des dels textos, facin valorar que l'alumnat està lluny de “reconèixer i fer seus els drets i deures de la ciutadania democràtica” (*ibíd.*, p. 108) o d’“assumir els valors democràtics en la convivència escolar i de l'entorn, rebutjant situacions injustes i discriminatòries” (*ibíd.*, p. 116) (indicador 6.5).

Quant a les competències específiques de 4t d'ESO, els llibres ajuden a “analitzar les revolucions i transformacions polítiques que donen inici a l'època contemporània” i “comparar els sistemes totalitaris del s. XX, caracteritzant especialment l'evolució del franquisme a Catalunya i Espanya” (*ibíd.*, p. 127), però queden lluny “d'analitzar els reptes de la democràcia a l'actualitat” (*ibíd.*, p. 128) (indicador 6.3).

5.7. METODOLOGIA EN ELS EXERCICIS DIDÀCTICS

En aquest àmbit s'exposen els resultats obtinguts fruit d'haver comptabilitzat i classificat totes les activitats proposades a l'alumnat en els llibres analitzats. Les gràfiques següents mostren els percentatges d'activitats sobre el conjunt d'activitats d'un llibre. Som conscients que aquestes no són les úniques activitats plantejades per les editorials a cada nivell (existeixen altres materials de suport al professorat i a l'alumnat) i, com s'ha dit anteriorment, també entenem que la didàctica d'una matèria no es circumscriu als continguts d'un llibre de text. No obstant tot això, val a dir que l'alumnat que treballa d'acord amb llibres de text a l'aula està exposat als coneixements i metodologies formulades pels enunciats objecte d'anàlisi.

Els indicadors observats són els següents:

7.1. Tipus de tasques més demanades:

- Comprensió del document i reelaboració de la informació (comprensió lectora, identificació de la informació bàsica del mapa, quadre, etc.).
- Relació dels continguts de la unitat amb la comprensió de l'actualitat.
- Opinió personal.
- Acció.

7.2. La metodologia promou la cooperació entre l'alumnat i el treball en equip?

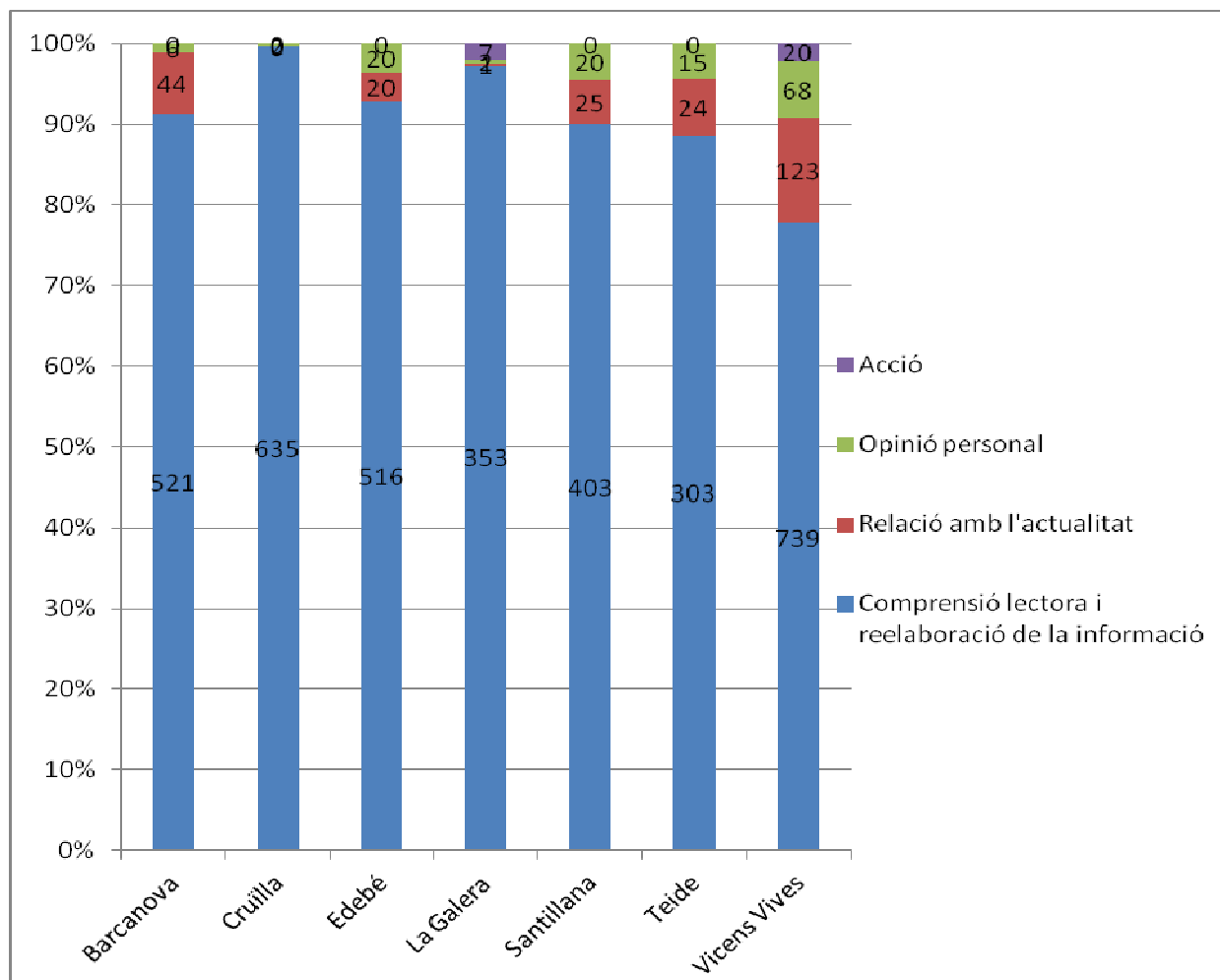
7.3. La metodologia és crítica, problematitzadora i emancipadora?

Varietat en les metodologies (indicador 7.1, 7.2 i 7.3)

La següent figura mostra que, en tots els casos, les metodologies proposades són fonamentalment de comprensió lectora o de reelaboració de la informació (elaborar esquemes, resums, anàlisi o comparació etc.). Les tasques de comprensió lectora i de reelaboració de la informació representen entre un 80% i un 100% del total d'activitats

proposades (les xifres a les barres representen el nombre d'activitats comptabilitzades de cada tipus).

Figura 7. Tipus d'activitats demandades (en nombre d'activitats i percentatge sobre el total d'activitats del llibre %)

Font: elaboració pròpia.

En canvi, les activitats poques vegades conviden a relacionar el passat amb el present, a fer valoracions d'opinió personal, ni a promoure un canvi actituds i comportaments mitjançant l'acció. Els llibres de Vicens Vives, Teide, Grup Promotor Santillana i Barcanova, principalment, inclouen preguntes per convidar a l'alumnat a relacionar els fets històrics amb la realitat present.

Els manuals de Vicens Vives, Teide, Grup Promotor Santillana i Grup Edebé demanen a l'alumnat que es formi una opinió sobre alguns fets històrics analitzats. Pel que fa a les propostes d'acció, destaca el llibre de Text La Galera, que a l'apartat d'"eix transversal", convida a l'alumnat a que traslladi a les seves actituds els aprenentatges teòrics.

En relació amb la promoció del treball en grup i de la cooperació és destacable que la gran majoria d'activitats proposades són individuals.

Pel que fa a la mesura en què les metodologies són crítiques i problematitzadores, cal destacar el cas de Barcanova, perquè inclou activitats en què demana a l'alumnat que es posi en el lloc de personatges històrics, i activitats de deducció amb una certa complexitat.

Molts llibres (com ara Barcanova, Cruïlla) proposen treballar en un racó d'Internet, sovint per buscar informació. Si les cerques d'informació s'utilitzen, en la majoria dels casos, com a activitats de comprensió lectora i elaboració de la informació, també és veritat que aquesta tasca pot ser important si permet aprofundir en el procediment i pensament crític. D'altres (Grup Edebé, Cruïlla, Teide), a més a més, concedeixen importància a exercitar procediments de recollida, anàlisi i transmissió de la informació (“Aprèn a...”, “com es fa”), i la utilització de noves tecnologies.

També s'han observat diferències en la utilització de documents al llibre de text mateix: en general, s'utilitzen moltes imatges (quadres i fotografies), en detriment d'altres recursos com gràfics o fragments de fonts originals. En alguns casos aquestes imatges tenen una funció únicament il·lustradora, mentre que en d'altres s'utilitzen les imatges per analitzar continguts, i s'hi associen preguntes (com ara Teide).

La cartografia, utilitzada en major o menor grau per les editorials sovint és difícil d'interpretar. Els llibres utilitzen majoritàriament la projecció de Mercator, o, en alguns casos, combinen la projecció de Mercator i de Peters (com ara Text La Galera, Cruïlla). També s'ha observat que els llibres tendeixen a no citar les fonts de les dades en mapes i taules. En el cas de Grup Promotor Santillana, també, la selecció acurada de documentació amb punts de vista contraposats enriqueix la reflexió i la comprensió plural de la història.

Metodologia i currículum oficial

En general, es pot dir que en termes metodològics els llibres analitzats tenen marge de millora per assegurar el compliment del currículum, que recomana “donar sentit a les relacions entre el passat, el present i el futur, i a la seva identitat territorial i cultural” (Departament d'Ensenyament, 2008, p. 107) (relacionar el passat amb el present), “Participar en debats, exposant opinions raonades sobre canvis i continuïtats que afectin aspectes de l'actualitat, aportant argumentacions basades en les ciències socials, respectant les opinions dels altres i cercant l'obtenció i comunicació de conclusions comunes” (*ibíd.*, p. 129) (opinió personal), i “prendre partit davant dels problemes del món, participar en la transformació i la millora de la pròpia societat i del món i seguir aprenent per participar-hi en el futur” (*ibíd.*, p. 113), o “aprendre a participar en la vida col·lectiva, per mitjà de projectes de cooperació en el seu entorn (*ibíd.*, p. 108)” (acció), entre altres metodologies (indicador 7.1).

En aquest sentit, també es pot dir que els textos analitzats podrien promoure més explícitament “treballar cooperativament i amb una actitud dialogant” (*ibíd.*, p. 107) (indicador 7.2). Només alguns llibres de text permeten “plantejar-se preguntes per desenvolupar un pensament complex, crític, creatiu i amb capacitat de presentar alternatives” (*ibíd.*, p. 109) (indicador 7.3).

Per acabar, en el progrés cap a una progressiva incorporació del treball per competències, que comporta un aprenentatge amb una major autonomia de l'alumnat, així com d'una major consciència en el seu procés d'aprenentatge i d'autoavaluació, cal dir que els textos existents en el moment d'implantació de la perspectiva competencial queden lluny encara de promoure “estratègies de regulació i d'autoregulació per aprendre a millorar” (p. 110). Una altra mancança respecte al plantejament de l'aprenentatge per competències és que les activitats mostren la compartimentació de les àrees de coneixement. En la majoria d'ocasions, per exemple, el continguts d'art es reserven pel final de les unitats, i descontextualitzats dels esdeveniments. També es troba a faltar el treball de competències matemàtiques en l'anàlisi de gràfiques.

6. VALORACIONS DELS SET LLIBRES

Aquest capítol recull l'anàlisi de cada llibre de text efectuada a partir de la lectura compartida de cadascun dels llibres i mitjançant el suport del guió d'anàlisi en cadascuna de les unitats. De cada llibre, després d'una breu introducció amb consideracions generals sobre estructura i coherència interna, a continuació se'n fa una discussió del text d'acord amb els set àmbits d'anàlisi. En els continguts que llegireu a continuació hem fet l'esforç tant de destacar bones pràctiques o exemples destacables quant a la presentació de temes o activitats, així com de proposar alternatives per complementar la visió transmesa en el llibre amb una més coherent amb la perspectiva que alimenta aquest estudi.

6.1. SOCIALS (2008), BARCANOVA

El llibre presenta la Història Contemporània dividida en 10 unitats. Les dues primeres i la darrera són de caràcter general ("La fi de l'Antic Règim i les revolucions liberals", "La Revolució Industrial" i "El món actual"), mentre que les altres 7 alternen la història de Catalunya i Espanya (unitats 3, 5, 7 i 9) amb la del món (4, 6 i 8).

L'estructura dels capítols és: "introducció", "contingut del tema", "racó d'Internet", "esquema de la unitat", "resum gràfic", "activitats (reforç-ampliació)", "activitats d'avaluació" i "dossier". El llibre és coherent; el fet que hi intervinguin diversos autors no fa perdre la unitat al text, la qual cosa permet fer-ne una crítica general. A la vegada, el text tracta els temes de manera clara. En conjunt, adopta un to moderat i neutre, que en alguns moments pot semblar massa descriptiu. Això, tanmateix, pot donar marge al professorat perquè posi èmfasi críticament en alguna de les qüestions plantejades.

Val a dir, també, que el llibre, augmenta el to crític als textos/il·lustracions i als apartats "racó d'Internet" i "dossier"; el fet de relegar aquests plantejaments a espais secundaris és un aspecte discutible del llibre. Per exemple, a la unitat 3 situa a l'apartat "Sabies que...?" el fet, gens democràtic, que el sistema del sufragi censatari permetés votar una mínima part de la població (p. 75) i que un obrer català fos executat per encapçalar la protesta contra les selfactines (p. 82).

L'altre aspecte millorable del llibre, tal com es detallarà més endavant, és que alguns dels ítems plantejats en aquest estudi gairebé no els tracta (medi ambient) o els tracta poc.

6.1.1 Pau-Conflicte-Violència-Guerra

En algunes unitats es té molta cura que quedin clares les causes i les conseqüències dels fets. Per exemple, fa un tractament força correcte de la Primera i la Segona Guerra Mundial. Tanmateix es recomana que, en explicar les causes de la Primera, s'utilitzi un terme diferent a "inevitable" per explicar el fet que la suma de causes va conduir a la guerra (p. 104).

També és adequat el tractament de la Revolució Russa (p. 108-109): en les causes s'esmenta literalment "la misèria i la guerra" (morts russos a la Primera Guerra Mundial), i s'explica el conjunt com una "revolució obrera i camperola". En canvi, les causes de la Guerra Civil espanyola no es mostren explícitament, tot i que l'alumnat pot deduir-les.

Hi ha tot un seguit de qüestions que es troben a faltar en aquest apartat del llibre (tot i reconèixer la impossibilitat de tocar-los tots): la falta d'una anàlisi del Tractat de Versalles com a paradigma de la voluntat de no-Pau pels vencedors; una referència a la passivitat de la Societat de Nacions durant el període d'entreguerres; una valoració sobre la responsabilitat dels guanyadors de la Segona Guerra Mundial en els atacs a la població civil; les causes de la Setmana Tràgica, el nivell de vida, l'analfabetisme, les condicions de salut, etc., sense les quals la violència "des de baix" sembla arbitrària. Val a dir, però, que la violència estructural sí que apareix esmentada en altres llocs del text.

En diverses unitats es fa esment de les víctimes dels conflictes. En la Primera Guerra Mundial, s'esmenta, dins de les conseqüències i en primer lloc, el nombre de víctimes (p. 107). També a la guerra de Cuba i Filipines es dona la xifra de morts, separant generals, oficials i soldats (p. 133), qüestió que es tracta també a la Guerra del Marroc i es dona la xifra de morts del Desastre d'Annual (p. 137). Pel que fa al balanç de la Guerra Civil, se subratlla les víctimes mortals i els exiliats republicans (i se'ls quantifica), s'esmenten, per sobre, els camps de refugiats franquistes i es dedica el "dossier" a la repressió en tots dos bàndols (p. 204-205). Finalment, dins de les conseqüències de la Segona Guerra Mundial, la primera assenyalada és el nombre de morts totals, separant soldats i víctimes civils. En l'explicació de les fases del conflicte hi ha una referència explícita el nombre de víctimes que van causar les bombes atòmiques sobre el Japó (p. 166).

Només en tres ocasions en tot el llibre es plantegen estratègies no violentes per solucionar conflictes. La primera, quan en un exercici d'ampliació, sobre un text de Mussolini es planteja la possibilitat de l'objecció de consciència (p. 175, exercici 41d). La segona, quan s'explica la negociació que va permetre arribar a un acord entre Macià i els negociadors de Madrid arran de la proclamació de l'Estat Català (p. 183). I la tercera, quan en tractar del problema d'ETA destaca que tant PP com PSOE han intentat arribar a la fi de la violència mitjançant converses amb ETA.

En general, però, el text no presenta la guerra com un fet evitable o que tingui alternatives. Segurament, això és degut a que el llibre posa per davant el fet de presentar d'una manera més entenedora les causes dels conflictes.

Finalment, es troba a faltar un to més crític amb el paper dels Estats Units en el diversos conflictes en què ha participat, sense que això vulgui dir que s'hagi d'adoptar un to de crítica simètrica als EUA i l'URSS. Per exemple, quan s'explica l'inici i primers anys de la Guerra Freda es presenta l'ajut nord-americà unit a la reconstrucció econòmica i política d'Europa. Es diu que en paral·lel l'URSS feia el mateix amb el seu bloc, però es matisa que això "*va beneficiar enormement l'URSS, que es va convertir en una potència que controlava l'economia de diferents estats de l'est d'Europa*" (p. 211), sense que es digui res del pes polític i econòmic que va adquirir Estats Units pel mateix procediment.

Pel que fa a les guerres, quan es fa l'enumeració i breu explicació d'alguns dels conflictes i guerres "regionals" que va representar la Guerra Freda, també es troba a faltar un to més crític. Això és apreciable, per exemple, quan, en parlar del final de la Guerra de Vietnam, es

diu que la guerra va finalitzar amb la “retirada dels nord-americans” (p. 213). En canvi, quan el text explica el món actual (unitat 10), un dels aspectes que planteja és el paper dels Estats Units com a única superpotència mundial (p. 268-269). Ho diu clarament: “*Els Estats Units intervenen militarment contra qualsevol país del món on perillin els seus interessos*”.

6.1.2 conflicte social-Pobresa

Hi ha, en alguns capítols, un tractament adequat sobre les males condicions de treball dels obrers. Això es pot veure en el dedicat a la Revolució Industrial on hi ha referències *clares i extenses* a les condicions de vida dels obrers (p. 50) i els dedica, a través d’una narració imaginària, el dossier final del tema (p. 60-63). També es diu, clarament, que la llarga lluita dels obrers tenia l’objectiu “*de sortir de la misèria i aconseguir una societat més justa*” (p. 51).

Això també es pot observar en la unitat 9, dedicada al Franquisme i la Transició democràtica. S’hi fa esment de la situació econòmica de la població sota el Franquisme: de la misèria del primer període (p. 240) i de l’existència de l’estraperlo (p. 241). Algunes de les primeres vagues (com la dels tramvies de 1951) tenien a veure amb el cost de la vida (p. 246).

Tanmateix, en diverses unitats no s’expliquen les causes profundes de la pobresa de les masses. Per exemple a la unitat 2 diu que a la Revolució Agrària “*els propietaris van fer fora els pagesos*” (p. 43), que, durant la Revolució Industrial, hi va haver artesans arruïnats “*per no poder competir*” amb els preus més barats de les fàbriques (p. 46), esmenta que els pagesos que van a buscar feina a la ciutat “*s’havien quedat sense feina al camp*” (p. 46). Tampoc explica perquè van haver d’emigrar forçadament els pagesos que no van trobar feina durant la Revolució Industrial a les ciutats ni com van refer la seva vida quan van anar a altres continents (p. 43).

Finalment, el llibre tracta en un espai secundari les revoltes populars: només una vegada ho esmenta dins del text dient que “*a moltes ciutats es van produir revoltes populars contra Isabel II*” (p. 76). La resta de les referències estan fetes en apartats secundaris de la unitat: en l’apartat de “*Sabies que...?*” la revolta contra Esquilache (p. 67), en un peu de foto la revolta del 2 de Maig a Madrid (p. 71), en un altre el bombardeig d’Espartero sobre Barcelona per sufocar una revolta popular (p. 74) i en el dossier els gravats de Goya sobre la guerra on es veu el poble essent afusellat (p. 92-93). En general, seria interessant que en el text fos present, encara que només s’esmentés, la dimensió popular, el moviment utòpic, les caixes de resistència, les agrupaments per rams, el pes dels cors Clavé, etc.

6.1.3 Gènere

El llibre evita utilitzar un llenguatge sexista i sovint parla de “la població”, “la gent”, etc. Per exemple, a la primera unitat, per dues vegades apareix l’expressió “homes i dones”: a la introducció per dir que en aquella època “no eren lliures” (p. 6) i quan defineix “nació” com a “*conjunt d’homes i dones...*” (p. 19).

El llibre cita ben poques dones (1 per cada 15 o 20 homes) i en algunes unitats no apareix cap dona citada explícitament pel seu nom (unitats 6, 7 i 9). A més, quan se les presenta són relegades a un segon pla. Per exemple, a la unitat 5, “*De la Restauració a la República. Espanya (1874-1931)*”, hi apareixen les dones d’una manera testimonial: del període únicament és esmentada, en el fris inicial i en un peu de foto la regent Maria Cristina; apareix Isabel II només quan es fa esment del període anterior; al “dossier” del mateix tema hi ha un moment que també es parla de les “*mares i dones*” dels soldats del Marroc (p. 150).

Davant de la dificultat de mostrar dones, els autors han optat per mostrar-les en les il·lustracions o a través de figures al·legòriques: pot veure's a la imatge d'una dona com a al·legoria de la Internacional (unitat 2, p. 53), a la unitat 5 en una figura de dona com a al·legoria de Catalunya (p. 125) i una altra en el cartell de propaganda d'*Anís del Mono* (p. 140) i en diverses al·legories i cartells de la unitat 7 (de la República, p. 183, dona miliciana, p. 203).

El llibre li dedica un apartat a la dona quan tracta el sufragi femení (p. 110-111), una qüestió que també es recull en una altra unitat quan es parla explícitament del reconeixement del sufragi femení per la República (p. 184) i hi ha un exercici que hi fa pensar (p. 187, 18 c).

També li dedica a la dona un espai en el darrer tema, "El món actual", en un apartat sobre "els reptes actuals" (p. 272-273) i al "Racó d'Internet" (p. 274), que tracta de la dona al món occidental i al Tercer Món (p. 274). En aquest darrer, s'afirma que la situació de la dona a Occident ha millorat molt durant el darrer segle, la qual cosa no s'adiu amb la poca visibilitat que el llibre li atorga en aquesta unitat, en què només es cita una sola dona i, encara, en l'apartat d'Internet.

Reforçant aquesta poca visibilitat de la dona, al dossier de la unitat 8 (p. 232-233), que tracta sobre els moviments socials emancipadors, no apareix cap referència al feminisme.

6.1.4 Diversitat

Es fan comentaris crítics sobre l'imperialisme i el colonialisme, i les seves conseqüències (p. 100-103). De tota manera, en el text s'expliquen només les formes jurídiques que podia tenir la dependència colonial, però no la mentalitat que ho impulsava (això és present només en un text d'una altra unitat sobre el racisme) ni els morts que va costar. En aquest mateix sentit, el tema de l'esclavitud apareix *molt marginalment*: només en un exercici d'ampliació a través d'un text d'Eduardo Galeano (p. 58).

També es detecta poca presència al llarg de tot el llibre de tot allò que no sigui Europa i els Estats Units. El Japó no apareix fins a la pàgina 96. D'aquesta altra realitat no se'n parla extensament fins que s'explica la descolonització (p. 215-218). Apareixen, en aquest mateix apartat, els primers líders no occidentals citats al llibre: Gandhi, Nehru, Fidel Castro i Lumumba.

Quan es planteja l'actuació del nazisme alemany, se centra, com sol ser habitual, en l'extermini dels jueus. Es destaca el racisme de Hitler (p. 160), posant tot l'èmfasi sobre la persecució de jueus (p. 161 i "dossier" dedicat a l'Holocaust, p. 178-179). Seria desitjable una mica més de protagonisme per a les altres minories perseguides, com ara "*els gitanos, els retardats mentals, els homosexuals, etc.*" (p. 178).

En moltes unitats, a excepció de la unitat 7, són molt poques les referències a altres parts de l'Estat espanyol. Per exemple, a la unitat 5 no hi apareix la repressió de Primo de Rivera sobre altres territoris que no siguin Catalunya. Només un text tracta d'un "*full camperol distribuït a Andalusia*" (p. 137) i es refereix marginalment a la immigració que va arribar a Barcelona (p. 139). En general, la immigració espanyola a Catalunya no és tractada o ho és poc, per exemple a la unitat 9 on es podria esperar que fos tema destacat.

En conjunt, s'observa una opció *catalanocentrista* en els autors del text que és visible, per exemple a la unitat 3 a través d'un text on un anglès diu que Catalunya és "*una terra pròspera*" de "*gent treballadora*" (p. 68), quan es diu que era "*l'única terra a Espanya preparada per rebre la Revolució Industrial*" (p. 69), la qual cosa després es matisa (p. 81); o quan s'apunta l'expressió "*Catalunya, fàbrica d'Espanya*" (p. 81). De tota manera, com ja s'ha dit en un altre apartat, seria desitjable que el llibre introduís alguns aspectes populars del catalanisme progressista i també del nacionalisme conservador, com la restauració dels Jocs Florals i els lemes de Déu, Pàtria i Amor.

6.1.5 Medi ambient

El llibre no tracta gairebé gens la problemàtica mediambiental. Només li dedica un espai a l'últim tema tractant la limitació dels recursos ambientals (p. 272).

En la unitat dedicada a la Revolució Industrial, només és present a través de tres fotografies on es veu el fum que treien les fàbriques (p. 38, 50, 62).

En la unitat 4, el tractament del tema és quasi nul: hi apareix només el fum sobre un paisatge industrial (p. 81) i el que provoca una màquina de tren (p. 80).

Finalment, cap referència a la unitat 5, tot i que en aquest tema es tracta la segona fase de la Revolució Industrial.

Tot i comprendre la cotilla que representa el currículum, caldria fer-ne esment perquè l'alumnat que ha vist aquest tema a 3r d'ESO pugui interrelacionar-lo en l'anàlisi històrica.

6.1.6 Democràcia-Règims polítics-Drets humans

En el llibre es fa una defensa clara dels ideals democràtics. Es fan referències positives als moments democràtics del segle XIX a Espanya: les Corts de Cadis (p. 70), al Trienni Liberal (p. 72) i al Sexenni Democràtic (p. 76). I es fa una referència negativa al període d'Isabel II, com a període escassament democràtic (p. 74-75). S'explica l'aparició durant la crisi de la Restauració de nous partits polítics, de dretes i esquerres, explica amb èmfasi els fets que van donar lloc a l'aparició de la Solidaritat Catalana (*"un escamot de militars va destruir impunement la redacció de La Veu de Catalunya i del ¡Cu-Cut!"*, p. 134) i la creació i les actuacions de la Mancomunitat (p. 134-135). Es diu que la República reconeix drets i llibertats (p. 184) i explica l'amnistia que el govern va decretar pels Fets d'Octubre de 1934 (p. 187).

En general, es presenten les fites assolides com a producte de la lluita política i, de vegades, popular com, per exemple, quan valora destacadament les eleccions del 12 d'abril de 1931 i la participació popular per posar fi a la Restauració (p. 182).

Presenta tot sovint els problemes o debilitats de la democràcia. Tot i això, no hi parla en contra, sinó que adverteix sobre les limitacions d'un sistema que cal protegir activament si es vol preservar. Es diu, per exemple, que, durant el període d'entreguerres, la feblesa dels règims democràtics va fomentar l'ascens de feixismes i comunismes, i que les democràcies no van aturar l'expansionisme nazi. Es posa de relleu el poc ajut que les democràcies europees van donar a la República i, per contrast, l'ajut popular internacional a través de les Brigades (p. 193 i *"Racó d'Internet"*, p. 196). En parlar de la Transició democràtica (p. 248-249) no amaga les dificultats del període, inclosos cops d'Estat i terrorisme, destacant-ne la Constitució i l'Estatut (els hi dedica també el "dossier", p. 258-259) i l'ingrés a la CEE. Finalment, en tractar dels darrers anys a Catalunya i Espanya, en mostra l'aspecte positiu (l'alternança en el poder), però és crític amb el bipartidisme i n'assenyala els aspectes negatius (corrupció, GAL, atur).

Fa una valoració positiva del paper dels partits i els sindicats al llarg de la història.

En general explica les ideologies polítiques i els moviments socials.

En el conjunt del llibre, es fan poques referències explícites als drets humans.

6.1.7 Metodologia en els exercicis didàctics

A l'apartat d'exercicis cal destacar que, entre les preguntes, tot i que la majoria són de comprensió del text, n'hi ha moltes que demanen deduccions una mica complexes, i, també, algunes que demanen que l'alumne opini sobre què diria un personatge, posant-se en el seu lloc. En aquest sentit, es pot dir que el llibre emprà, en certa manera, una metodologia problematitzadora i emancipadora, i que promou un pensament crític a partir de la informació que es proporciona.

El llibre no promou, en canvi, la cooperació entre l'alumnat, perquè només excepcionalment indica que un treball es faci en grup ni tampoc cap acció pràctica.

El "racó d'Internet", en tots els capítols tracta les competències del tractament de la informació i competència digital i la competència d'aprendre a aprendre. En general, aquest paper el fan també les crides (presents al llarg de totes les unitats) a consultar a Internet informacions diverses.

6.2. CIÈNCIES SOCIALS. HISTÒRIA (2008), CRUÏLLA

El llibre distribueix els continguts en 14 unitats i comprèn un període que va del segle XVIII fins a l'actualitat. Té força coherència interna, sense que es notin salts formals entre una unitat i una altra. Les unitats es distribueixen de manera clàssica i utilitzen les grans guerres com a eix vertebrador (Primera Guerra Mundial, entreguerres, Segona Guerra Mundial, Guerra Freda...), sense qüestionar aquesta visió de la història ordenada segons fets militaristes.

Els objectius que es plantegen a l'inici de cada unitat didàctica fan referència a continguts de coneixements, sense esmentar explícitament habilitats o procediments (com aprendre a llegir mapes, gràfiques, etc.), a valors o a actituds. En canvi, cada unitat inclou l'apartat "Com es fa", que permet treballar habilitats i procediments. Es pot dir, doncs, que el treball per competències està incorporat en certa manera, tot i no ser sempre explícit per l'alumnat en la definició dels objectius d'aprenentatge de cada unitat.

En general la informació s'ofereix de manera molt simplificada, i amb preguntes en la seva gran majoria de comprensió lectora. Es facilita l'educació artística amb l'explicació dels corrents i autors més rellevants de cada època, però sovint com a apartats separats, no com a documents il·lustratius dels continguts. Hi ha pocs mapes i poques taules per analitzar.

6.2.1 Pau-Conflicte-Violència-Guerra

El llibre no defineix els conceptes de pau, violència o conflicte, i els utilitza equiparant-los a acord de pau, violència directa, o guerra respectivament. Pel que fa als conflictes, s'utilitza el terme "conflicte" com a equivalent de conflicte armat. En el context de lluites socials sol utilitzar altres termes (lluita obrera, vaga general, etc.), sense esmentar la paraula "conflicte".

En parlar de les guerres, en alguns casos (imperialismes, nacionalismes, descolonització, etc.) s'agrupen diferents conflictes armats segons característiques comunes, un aspecte que permet explicar-ne a fons les causes, mitjançant una anàlisi prou exhaustiva, un fet que es valora molt positivament.

Malgrat això, en molts altres casos les causes no s'expliquen. En aquest sentit, manquen explicacions de factors per comprendre, per exemple, l'emancipació de les colònies d'Espanya

(unitats 2 i 4); les guerres al Marroc (1905 i 1911) o al 1975 (p. 140-141); la guerra civil xinesa (p. 183); l'Afganistan (p. 185), o Nicaragua (p. 185) en el context de Guerra Freda. Tampoc no es tracta prou sobre: Indonèsia, l'Indoxina, Cambodja, Laos, Birmània, Malàisia, l'Egipte, Tunísia, Mauritània, el Marroc, Algèria, Líbia, el Sàhara Occidental, Ghana, Zimbàbue, Sud-àfrica, el Congo, Guinea Equatorial, Angola, Moçambic, Guinea Bissau, Cap Verd, i São Tomé i Príncipe, pel que fa als conflictes lligats a la descolonització (unitat 11, sobre la descolonització); ni de Txetxènia, Abkhàzia-Geòrgia, Armènia-Azerbaidjan, Israel-Palestina, i el Líban en el context dels conflictes actuals (unitat 14).

Pel que fa a les conseqüències dels conflictes armats, en la majoria dels casos (menys en el cas de guerres com ara la Primera o la Segona Guerra Mundial) no s'expliquen. El cas més paradigmàtic d'aquest fet és el de les guerres napoleòniques, de les quals només se'n destaquen elements positius ("els ideals de la revolució van ser difosos arreu del continent per exèrcits de Napoleó", p. 23), sense parlar de morts o altres conseqüències negatives. També és possible detectar-ne la minimització, per exemple, quan en parlar de la Guerra Freda es destaca un caràcter excepcional: "*tot i que mai es produí una guerra oberta entre els dos blocs, sí que tingueren lloc conflictes en punts localitzats com Corea, Vietnam i Afganistan*" (p. 179).

Pel que fa al concepte de pau, quan s'utilitza és equiparat a acords de pau, com si un acord de pau fos condició suficient per assolir-la. D'altra banda, el llibre fa esment d'alguns casos de desobediència no violenta destacables; per exemple, quan esmenta els consells revolucionaris de soldats i obrers a Alemanya, i dels bolxevics a Rússia durant la Primera Guerra Mundial (p. 105-107); les vagues en el context de la Revolució Industrial (p. 52), i els mètodes de resistència pacífica de Gandhi (p. 198).

D'altra banda, el llibre és poc crític amb el militarisme i l'armamentisme: en el capítol de la Guerra Freda (p. 174-191) no es fa èmfasi en la cursa armamentista, i s'és poc crític amb el paper de l'OTAN (p. 215 i 239); en algun cas sembla justificar intervencions militars exteriors, com ara en la frase "*Els EEUU atacaren Kuwait per alliberar-lo dels iraquians el 1991, i, el 2003, van envair Iraq per fer fora del poder Sadam Hussein*" (p. 254). En explicar causes lloables com l'alliberament dels kuwaitians o la democratització d'Iraq, i no d'altres com interessos petrolers, de contractes de reconstrucció, etc., es dota de legitimitat les invasions militars.

6.2.2 Conflicte social-Pobresa

El llibre explica les dures condicions laborals del col·lectiu obrer, critica les desigualtats socials (p. 50), la manca de mobilitat social o l'atur (p. 241). Es diu, per exemple, que "*molts camperols i obrers desitjaven una revolució social que millorés les seves condicions de vida*" (p. 70).

D'altra banda, tot i criticar l'explotació i les desigualtats, no sempre estableix una responsabilitat clara d'aquesta pobresa quan es parla del context europeu o espanyol. Així, s'esmenta la classe obrera i burgesa, però sense plantejar la relació entre la riquesa de la burgesia i l'explotació dels obrers (p. 51 sobre La Revolució Industrial, p. 75 en parlar d'Espanya i Catalunya al segle XIX, p. 106, a l'inici del segle XX).

En l'àmbit internacional, en canvi, és més explícita la responsabilitat dels països colonitzadors sobre la pobresa dels països colonitzats: "*En el cas de l'Imperialisme, la metròpoli imposava a la colònia la dominació política i sovint cultural*" (p. 84) (també hi ha exemples d'aquesta idea a les p. 49, 255 i 260).

Quant a l'explicació dels diferents models econòmics, no sembla haver-hi un posicionament coherent: mentre que la unitat sobre la Guerra Freda mostra un esforç per donar compte de manera molt equilibrada dels pros i els contres dels models capitalista (accés al consum però

desigualtats) i comunista (educació, sanitat i habitatge per tothom, però menor qualitat de vida) (p. 181-182); la unitat 12, “La construcció de la Unió Europea”, manté un to força més crític envers el bloc soviètic, mostrant-ne només els aspectes negatius (p. 216, p. 219...).

6.2.3 Gènere

Al llarg del llibre es dona un clar desequilibri entre dones i homes, i la majoria de les poques dones que apareixen tenen un rol passiu o són les mullers d’homes importants. Apareixen molt poques imatges de dones, i en cap cas en situació de protagonisme.

D'altra banda, hi ha intents de reflectir la situació específica de la dona: la manca de consideració del drets de les dones pels *sans-culottes* (p. 27); la repressió a les dones durant el Franquisme (p. 158); o l'actual estatus social de la dona. També inclou un requadre que convida a llegir més sobre la invisibilització de la dona a la història (p. 27).

Els esments que es fan a la condició específica de les dones tenen a veure amb el treball: “*la creixent demanda de mà d’obra en el sector serveis va donar a les dones l’oportunitat de treballar fora de l’àmbit domèstic, i l’accés a l’educació i la formació professional*” (p. 219) (vegeu també les p. 50 i p. 245). També es parla de la manca d’accés a la successió monàrquica (parlant de la llei sàlica, p. 65); al dret de vot (p. 111, p. 142); i a la igualtat jurídica entre homes i dones (p. 241). També sembla força interessant mostrar i reflexionar sobre l’aparició de nous models de família (p. 245).

En definitiva, sembla que el manual té en consideració el tema del gènere, tot i que hi ha marge per aconseguir tractar d’aquesta perspectiva de manera transversalitzada.

6.2.4 Diversitat

Així mateix, en la perspectiva de diversitat es percep l’existència d’una línia editorial i d’autoria que valora la diversitat i promou la comprensió dels motius de la gent que emigra, la convivència amb les persones d’altres cultures, etc.

El llibre fa autocrítica de la pròpia responsabilitat en la violació de drets humans d’altres pobles, tot i que no en tots els casos. No es reflecteix prou, per exemple, l’esclavatge derivat del comerç (unitat 3 sobre “La Revolució industrial”), o l’espoli d’or a l’Amèrica Llatina, ni la matança d’indígenes pels espanyols (p. 64). Es tracten a fons, en canvi, els efectes nocius de la colonització belga al Congo, en una doble pàgina molt rica i treballada (p. 92-93), i l’explotació de les colònies pels europeus durant la Segona Guerra Mundial (p. 111).

Es detecta un cert etnocentrisme occidental en l’explicació de l’ocupació o de la independència de les colònies, reflectit en expressions com ara la “pèrdua [per a Espanya] de les colònies”, en comptes “d’independència”, de Cuba o Filipines (p. 64, p. 139), o també en la frase “*el Regne Unit va haver d’enfrontar, en aquest període, la pèrdua del seu Imperi*” (p. 218). Aquestes expressions posicionen el lector en el bàndol del colonitzador.

Pel que fa als personatges citats, en funció dels capítols, es veu una voluntat diferenciada de fer visibles líders d’altres cultures: en el capítol de descolonització hi ha imatges de “*líders carismàtics amb una sòlida formació cultural i política*” (com Gandhi, Sukarno, Ho Chi Minh i Lumumba) (p. 194). El fet de personalitzar i destacar líders d’altres països permet descentralitzar el focus d’atenció de la realitat europea, i conèixer altres realitats amb exemples des de personatges presentats en positiu.

En altres casos, en canvi, com en el capítol de la Guerra Freda, s’anomenen més personalitats del bàndol occidental (18) que del comunista (11), fins al punt que en parlar de la Guerra de

Corea les úniques persones que són citades són Truman i MacArthur, pertanyents al bloc occidental-capitalista, però no s'assenyala cap persona de Corea del Nord o del Sud (p. 179).

En algun cas, s'observa una visió “modernitzadora”, que considera que els models diferents als europeus ho són perquè “encara” no han arribat al grau de desenvolupament necessari: *“sovint s'enfrontaven a pobles sense estat (o si més no amb estructures polítiques molt poc desenvolupades), sense una economia avançada i sense exèrcits moderns”* (p. 85). En descriure un país d'acord amb el que no té (segons l'estàndard europeu), no es considera que puguin haver models diferents, ni es problematitza el fet que tenir un exèrcit sigui un avenç.

D'altra banda, en diverses ocasions (p. 81, p. 85) es critica el racisme del règim nazi (p. 127) (però no d'altres règims, com ara el franquista), així com el sentiment de superioritat de les potències europees colonitzadores: *“Aquests pretextos amagaven una forta actitud racista, perquè es considerava que l'home blanc era superior a les altres ètnies”* (p. 85). També es descriuen els moviments de drets civils als EUA per acabar amb la discriminació racial.

El text delata certs estereotips referents al món àrab i musulmà: en confondre els conceptes de musulmà i àrab (p. 202); i en utilitzar l'expressió “fonamentalisme islàmic” (p. 254) referint-se a l'11 de setembre i fins i tot a Palestina. Per contra, en els casos de l'Azerbaidjan o de Iugoslàvia, definits en clau de conflicte ètnic, i on la majoria de víctimes han estat musulmanes, no s'utilitza l'expressió fonamentalisme cristià.

Pel que fa al tractament de la immigració, s'associa l'obertura de fronteres a problemes i no pas a cap oportunitat: *“l'eliminació de les fronteres [...] ha creat problemes nous, com ara el control de la immigració, el terrorisme, i el crim organitzat”* (p. 227); la seva intenció sembla positiva i es reconeix que les persones immigrades no tenen accés als mateixos drets que les persones locals (p. 227).

6.2.5 Medi ambient

El medi ambient és un tema poc present al llibre i sovint tractat de manera puntual. De les 14 unitats del llibre, 5, sobretot les que tracten de períodes més recents, hi fan alguna referència.

La unitat 5 parla de l'explotació de la metròpoli de recursos naturals (fragment de text del cap Seattle) (p. 94). La unitat 9 critica l'expansió urbanística a les costes durant el Franquisme: *“molts espais de gran valor ecològic van quedar malmesos”* (p. 167); la unitat 10 recorda el desastre de Txernòbil (p. 187). La unitat 12 recull que *“un desafiament important per a l'UE és també la preservació del medi ambient i les mesures d'estalvi d'energia. L'alarma davant del canvi climàtic consciència de manera desigual els governs, particulars i empreses dels diferents països”* (p. 227). La unitat 14, finalment, en tractar del tema mediambiental més a fons, inclou una doble pàgina sobre el canvi climàtic i els principals reptes ecològics (p. 262-263).

Es perden, però, altres ocasions per esmentar les conseqüències del model productiu sobre la natura. En descriure la Revolució Industrial (unitat 3) es parla del carbó (p. 46, 48 i 74), de la indústria química (p. 47 i 74), dels trens (p. 48, 56 i 57) i de les carreteres (p. 57); també, més endavant, es presenten les bombes químiques i la bomba atòmica (p. 131), sense valorar-ne l'impacte ambiental.

No es qüestiona l'impacte dels models de producció basats en el consum (p. 121 en el context dels feliços anys 20, p. 180, quan es parla del món capitalista durant la Guerra Freda), ni la finitud dels recursos naturals i la fragilitat econòmica i ambiental que això comporta (p. 180), ni el model dels països colonitzats d'economia d'exportació en comptes del de producció pel consum propi (unitat 11).

6.2.6 Democràcia-Règims polítics-Drets humans

Alguns corrents ideològics s'expliquen de manera més aprofundida que d'altres: d'una banda, parla de l'anarquisme (p. 73) i del federalisme (p. 71) o del cantonalisme, de manera poc definida (p. 71). D'altra banda, fa una descripció acurada de pros i contres del sistema capitalista (p. 181) i comunista (p. 182) (a la unitat 10), mentre que a la unitat 12 els sistemes de les democràcies populars es descriuen de manera més simple i amb connotacions pejoratives (p. 216).

Pel que fa a reflectir l'opinió del poble, se'ns mostra bastants exemples al llarg del llibre: cobreix, per exemple, el desencís respecte a la Primera Guerra Mundial; dedica dues pàgines a descriure l'estratègia militar, fet que permet descriure la inutilitat de la guerra: *“Els atacs contra les trinxeres enemigues, protegides per xarxes de filferro i nius de metralladores, esdevenien actes inútils en què morien milers de soldats. Ofensives com les de Verdum, el Somme o Ypres van constituir autèntiques massacres”* (p. 104); i esmenta la desobediència civil: *“Aquestes matances, juntament amb el fang, les malalties, i el fred a les trinxeres, provocaven la desmoralització dels soldats, que comprovaven que el seu patiment era inútil. Fins i tot es produïren amotinaments de soldats que es negaven a lluitar”* (p. 104). També parla dels consells revolucionaris de soldats i obrers a Alemanya (p. 105) i Rússia (p. 106). També s'esmenten, tot i que anecdòticament, l'oposició a Mussolini (*“Mussolini va desfermar la violència al carrer contra sindicalistes, vaguistes i membres de partits esquerrans”*, p. 126)

També visibilitza les oposicions a diferents règims com a la Restauració (nacionalisme català i basc [p. 139, p. 148], Solidaritat catalana i lliga regionalista [p. 149]; moviments obrers [UGT, Assemblea de Parlamentaris [p. 140, p. 148], Solidaritat Obrera p. 149] i anarquistes [CNT, p. 139]; republicanisme [p. 139]), oposicions a la República (de la CEDA [p. 143]), oposició al Franquisme (moviments populars oposats al Franquisme [p. 163], oposició estudiantil, CCOO, capellans de barris obrers [p. 163], PSOE, ETA, FRAP, GRAPO, vagues obreres [p. 165], maquis [p. 168]; moviments nacionalistes (burguesia catalanista i catòlica), PSUC, CNT, editorials en català, nova cançó, Assemblea de Catalunya; partits i sindicats com PSC, CDC, Unió de Pagesos [p. 169])...

En etapes més recents, mostra imatges de camperols que protesten pel preu de la llet (p. 224) i té en compte que les mesures d'ajustament estructural van generar fortes tensions socials (p. 224), i una imatge de maig del 68 de la que diu: *“va qüestionar el neoliberalisme que defensava la llibertat de mercat a ultrança”* (p. 218).

D'altra banda, s'ha trobat a faltar que transmetés més directament la veu dels pobles de països colonitzats, o comentar l'oposició al règim franquista pel Partit Comunista i les associacions de veïns. En política catalana, el llibre no esmenta l'estatut d'autonomia ni les lluites socials que es produïren (unitat 13).

En general, el llibre permet mostrar, implícitament, que la democràcia és un sistema susceptible de millores. L'anàlisi crítica d'alguns fets històrics permet valorar avenços i retrocessos en el sistema democràtic.

Presenta, per exemple, la constitució de Cadis com un avenç. També presenta un quadre comparatiu de les diferents constitucions (de 1812, 1837, 1845, 1869), però de manera molt neutra, sense valorar-ne aspectes de millora o empitjorament (p. 70). Descriu els defectes del sistema polític de la Restauració, com el sistema caciquista lligat a la corrupció: *“a canvi, el govern afavoria els interessos particulars dels cacics”* (p. 138).

També justifica que els règims feixistes arriben al poder per insuficiències de la democràcia formal, deixant entendre, implícitament, que la democràcia formal té límits, i critica els defectes dels sistemes polítics de la Guerra Freda. També es critica la ingerència política de les metròpolis sobre els països colonitzats (p. 197).

No queden prou clars els dèficits democràtics en el si de l'ONU (p. 177), i en parlar de la constitució espanyola del 1978, se'n descriuen els guanys democràtics (Estat social, democràtic i de dret; divisió de poders i llibertats fonamentals) (p. 236-237), però no es reconeix cap perfectibilitat del sistema democràtic actual.

En general, el llibre no reflecteix tant els factors relacionats amb els drets humans com els relacionats amb els sistemes democràtics. Es parla poc de les principals fites històriques que van permetre avançar en el reconeixement dels drets humans. D'altra banda, però, es donen nombrosos exemples, al llarg de tot el llibre de violacions de drets humans –reconegudes com a tals, o implícites.

El cas més significatiu en què es tracta més directament el tema dels drets humans, i en què es fa més evident el paper dels processos de lluita en la consecució d'aquests drets, és en la descripció del paper de la lluita obrera: “*A poc a poc, però, la lluita obrera va obtenir algunes victòries*” (p. 52), amb detalls molt concrets de quins mètodes feien servir (ludisme, vagues i *lock outs*, p. 52).

En la resta de períodes històrics es desaprofita aquest visió. El llibre perd l'oportunitat de dir que arran de la Segona Mundial es va signar la DUDH (1948) i els Principals tractats de Dret Internacional Humanitari (Convencions de Ginebra, 1949), o altres fets històrics significatius en l'assoliment dels drets.

Pel que fa a les violacions de drets humans, i tot i que el text no sempre utilitza un vocabulari de drets, mostra diverses situacions que es podrien considerar, amb una mirada actual, violacions de drets: per exemple, descriu les dures condicions laborals i de vida de la classe obrera (p. 50).

Reflecteix alguns casos de repressió al poble: com als països colonitzats “qualsevol intent de revolta era reprimint amb duresa” (p. 85), la manifestació pacífica de 1905 a Rússia (p. 106), la repressió txeca més endavant (p. 109), la repressió als EUA del moviment obrer, la limitació d'entrada d'immigrants i l'auge del Ku Klux Klan durant la Guerra Freda (p. 121), la repressió de Tiananmen (p. 255), i el fet que la Xina tingui un règim de partit únic.

L'apartat “com es fa” aporta testimonis molt valuosos sobre les violacions dels drets humans dels congoleesos (esclavatge, amputacions, matances) pel regnat de Leopold II, i dels xinesos pel Regne Unit (introducció de droga) (p. 92-93).

En el cas espanyol, reflecteix la repressió de Primo de Rivera sobre els anarquistes (p. 141), i de la CEDA sobre els miners asturians (p. 143), la repressió posterior a la Guerra Civil (afusellaments i represàlies) (p. 151), i la repressió franquista (presó, treball forçat, execucions), però no en dona xifres (p. 158); també la persecució de la cultura i de la llengua (p. 168). Així mateix, mostra que les persones indocumentades no tenen accés als mateixos drets que la resta de ciutadans (p. 227).

També explica violacions de drets civils i polítics, com el fet que el Partit Comunista dissolgués l'assemblea perquè només havia obtingut el 25% dels vots. (p. 107) després de la revolució russa, i descriu els mecanismes de la dictadura comunista (p. 125) (policia política, eliminació de persones, camps de treball forçats). Dins de les violacions de drets al bloc capitalista, esmenta l'amenaça a les llibertats (cacera de bruixes), l'assassinat de John Fitzgerald Kennedy, Malcom X i Martin Luther King, la discriminació dels negres, i l'espionatge a l'oposició (*Watergate*).

Pel que fa als mecanismes del feixisme (p. 126), sí que fa servir, excepcionalment, un llenguatge de drets –“*negava els drets de l'individu*” (p. 126)– algunes vegades, reflectint falsos drets –“*dret a l'expansionisme territorial*” i “*dret a sotmetre els altres pobles*” (p. 127).

6.2.7 Metodologia en els exercicis didàctics

En el llibre la metodologia plantejada es basa en exercicis individuals. La gran majoria són de comprensió lectora, de manera que no es fomenta la valoració personal o l'establiment de connexions entre processos passats i situacions actuals.

Malgrat això, són destacables els “Racó-TIC”, que conviden a ampliar informació a través d'uns enllaços i obren pàgines molt variades (en castellà o català, textos descriptius o pàgines amb enllaços cap a més recursos). També, l'apartat “Com es fa” permet aprendre a analitzar diferents tipus de documents.

Es fan servir moltes imatges i mapes, però pocs gràfics. S'acostuma a especificar la font de quadres de pintors coneguts i dels fragments de text. En canvi, no es determina la font de les gràfiques. Pel que fa als mapes, s'utilitzen projeccions diferents (Mercator, Peters).

Els objectius que es plantegen a l'inici de les unitats didàctiques fan referència a continguts de coneixement, no n'hi ha cap que esmenti explícitament habilitats o procediments (com ara aprendre a llegir mapes, gràfiques, etc.), a valors o a actituds. Malgrat no explicitar-se a l'inici de les unitats, es troben els apartats “Com es fa”, que aprofundeixen en l'adquisició de procediments i habilitats. El treball per competències, doncs, està incorporat, però de manera no explícita.

6.3. CIÈNCIES SOCIALS, GEOGRAFIA I HISTÒRIA 4 (2008), GRUP EDEBÉ

El llibre aborda el període 1700 fins a l'actualitat (2007).¹³ Està organitzat en 2 blocs, 13 unitats, 2 unitats específiques relacionades amb la història de l'art dels segles XIX i XX, 2 apartats d'exercicis per treballar les competències bàsiques, un annex cartogràfic i un glossari.

El Bloc I s'anomena “Les arrels del món contemporani” i el configuren 6 unitats, Cultura i art del segle XIX i una part d'activitats per treballar les competències bàsiques. El Bloc II, anomenat “El món contemporani”, està configurat per 7 unitats, Cultura i art del segle XX i una part d'activitats per treballar les competències bàsiques.

Al llarg de la lectura es percep una manca d'articulació d'unes unitats amb les altres. En poques ocasions es recorda al lector la relació entre els continguts, amb la qual cosa l'aprenentatge sembla poc constructivista. De vegades es percep que les unitats han estat escrites per persones diferents (per exemple en passar de la unitat 10, “La Guerra Freda”, a la 11 “Economia i societat”).

És a les activitats d'ampliació, així com a altres activitats per a l'alumnat, on hi ha més oportunitat de trobar visions històriques més crítiques i properes als col·lectius que no han ocupat el poder polític o econòmic.

Tot i que la informació estadística o econòmica que sovint es dona es comuna i es pot trobar a diferents atles o llibres històrics, val a dir que podria ser un bon exercici didàctic que a taules, mapes i documentació en general hi figuressin les fonts a partir de les quals aquests materials han estat elaborats, i en algun cas els anys als quals es refereixen les dades. No s'utilitzen projeccions de Peters en els mapes cartogràfics.

¹³ Un cop acaba el procés d'anàlisi dels llibres, surt al mercat la versió 2012 del llibre de 4t d'ESO del Grup Edebé.

6.3.1 Pau-Conflicte-Violència-Guerra

El llibre tendeix a explicar les raons subjacents als conflictes, que no són únicament vinculades al manteniment del poder polític, sinó també associades a una diversitat de factors. Potser es troba a faltar, en l'anàlisi de les causes dels conflictes, una reflexió més a fons sobre el militarisme.

El llibre reflecteix, per exemple, com en l'arribada al poder de Napoleó, l'exèrcit per la salvaguarda del règim tenia un pes excessiu (p. 38). En tractar de la història d'Espanya als segles XIX i XX (com ara quan en parlar de l'Espanya de finals del s. XIX) es comenta l'influent paper de l'Església i l'Exèrcit en el període, i concretament s'explica que *"L'Exèrcit es va caracteritzar per un nombre excessiu d'oficials respecte dels soldats de la tropa. Aquests pertanyien a classes populars, però les altes jerarquies van mantenir els seus privilegis i càrrecs polítics"* (p. 96).

En els períodes més recents, però, aquesta valoració crítica desapareix. En l'explicació de la Segona Guerra Mundial s'esmenta el llançament de la bomba atòmica a Hiroshima i Nagasaki com una manera d'acabar la guerra (*"... Harry Truman va decidir d'acabar amb la guerra utilitzant una nova i mortífera arma"*, p. 188). Es mostra, a la mateixa pàgina que *"l'esforç de la indústria bèl·lica soviètica i nord-americana i la magnitud de les seves forces militars van ser decisius en el desenllaç del conflicte"* i en el final de la Segona Guerra Mundial (p. 188). S'esmenta la producció d'armaments i la reflexió sobre les potències militars al final de la Segona Guerra Mundial a les activitats de final de capítol (p. 195), però es normalitza l'estratègia militar i armamentista.

A la presentació de la Guerra Freda (unitat 10) s'esmenta la cursa armamentista però no se'n comparen els pressupostos amb els d'altres sectors (educatiu, sanitat...) ni es qüestiona l'impacte social de fer aquestes inversions massives (p. 201). Aquesta visió també es trasllada a la unitat 13 sobre "El món actual", quan es donen dades sobre inversió militar, però no s'efectua cap reflexió sobre si és necessària o sobre la relació que pot tenir amb les causes de les guerres.

Tampoc s'avalua de manera crítica la vinculació entre innovació tecnològica, industrialització i comercialització d'armes (podrien ser una bona oportunitat per fer-ho la unitat 4, "La Revolució Industrial", o la unitat 6, "Imperialisme i Primera Guerra Mundial"). Així, per exemple, en el cas de la unitat 6, "Imperialisme i Primera Guerra Mundial, s'esmenta la cursa armamentista i el fet que la industrialització estigués al servei de la guerra de manera acrítica (p. 112). També, caldria donar oportunitat a l'alumnat per reflexionar sobre l'ús armamentista de les innovacions tecnològiques. En aquest sentit, per exemple, hi ha imatges i peus d'imatge que, a menys que s'acompanyin d'altres elements per a la reflexió, podrien interpretar-se com que presenten positivament innovacions en armes: *"La utilització de la metralladora, de tret ràpid i repetit, va ser una de les grans innovacions tecnològiques"* (p. 112). Quant als elements sobre els quals es posa el focus, també pot haver-hi marge de maniobra. Així, per exemple, al següent subapartat es dona més importància a l'estratègia militar seguida a la Primera Guerra Mundial (p. 114) que no pas a les posicions antibel·licistes i al paper desenvolupat per la dona en la producció industrial (p. 115).

Això contrasta amb textos d'una activitat transversal a la unitat "Aprèn a...", en què, entre d'altres, situa els orígens de la Primera Guerra Mundial en la *"ferotge competència imperialista entre les potències europees [...] I també en el culte a uns valors morals i patriòtics que portaven el germen del militarisme i la xenofòbia [...] en el convenciment, en fi, que el recurs a la guerra era la via més ràpida i alhora més eficaç per a la solució definitiva dels problemes mundials"* (p. 118). En contrapartida, es troba a faltar que en tractar de la Segona Guerra Mundial no es faci un plantejament semblant i es doni un major pes a la geoestratègia (p. 184).

En alguna ocasió es presenten textos històrics de glorificació de la guerra que no són comentats o sobre els que no es proposa activitat (p. 52). La pèrdua de les colònies (Cuba i

Filipines) és vista, principalment, des del punt de vista espanyol (com a pèrdua de recursos: p. 86, p. 91).

Pel que fa a les conseqüències dels conflictes armats, en alguna unitat se'n parla i se'n quantifiquen les víctimes, encara que això no es produeix transversalment. Així, s'esmenta el nombre de víctimes en l'explicació sobre la Primera i la Segona Guerra Mundial (p. 117, p. 190). Es parla de l'impacte de la Segona Guerra Mundial des de diferents vessants (no es dóna, però, cap estimació de les víctimes en països del "Sud", com ara Etiòpia, Líbia...) (p. 190-191). En contrast, hi ha molts casos en què els conflictes bèl·lics s'esmenten sense enumerar-ne les víctimes: quan es tracten les guerres de successions a la primera unitat, "Absolutisme i Il·lustració" (p. 17), o a la segona, "La crisi de l'Antic Règim" (p. 22); quan es tracta de les guerres napoleòniques; en les guerres Carlines tractades a la unitat 5, "Espanya i Catalunya en el segle XIX" (p. 38-39); i a la unitat 7, sobre el seguit de revolucions i guerres (revolucions de 1905 i 1917, guerra civil russa, p. 144-145).

En el cas de la Guerra Civil espanyola, tampoc no es dóna el nombre de víctimes, ni s'esmenten les conseqüències que encara ara es pateixen quan el llibre tracta la guerra o la dictadura franquista (p. 236-241), com ara: el debat actual sobre memòria històrica, el no-reconeixement de les víctimes de tots els bàndols, fosses, afusellaments o l'existència de la institucionalització de la pena de mort durant el Franquisme. Val a dir, però, que el llibre fa un balanç multidimensional de l'impacte de la Guerra Civil (p. 172-175).

Pel que fa als conflictes més contemporanis, com ara el del Sàhara Occidental (p. 241) o la guerra d'Iraq iniciada el 2003 (p. 245), així com a la unitat dedicada al món actual (p. 260), convindria esmentar el nombre de víctimes i la responsabilitat del govern espanyol en els afers. Això permetria dur a terme processos de reflexió a l'aula, en connexió amb conflictes que formen part de l'actualitat.

El llibre inclou activitats i textos que possibiliten posar-se en la pell de les víctimes de la guerra i les condicions de vida i extracte social dels soldats (per exemple, sobre la guerra de Cuba el 1898, p. 100; sobre la vida a la trinxera i els motins i protestes de la població civil i els soldats a la Primera Guerra Mundial, p. 120; o sobre l'Holocaust a la Segona Guerra Mundial, p. 194).

Hi ha activitats específiques sobre la identificació de causes i conseqüències de la guerra (p. 118-119), sobre la propaganda de guerra (p. 178, cas de la Guerra Civil espanyola), sobre el bombardeig de Gernika i sobre l'exili (p. 180), i el debat sobre l'ús de les bombes atòmiques (p. 192-193). Hi ha una activitat molt completa i àmplia per "Investigar sobre un conflicte" (p. 266-267). Així com també nombroses imatges amb il·lustracions de l'impacte de la guerra sobre la població (p. 39, 51, 52, 190...).

Pel que fa a la visibilització de la pau, en alguna ocasió (unitat 6, sobre la Primera Guerra Mundial, p. 115; o la menció a la Setmana Tràgica com a protesta per la guerra del Rif, p. 164) es presenten les posicions antibel·licistes, però les alternatives, estratègies de pau o contradiscursos no violents no són explorats al llarg del llibre. Per exemple, M. K. Gandhi és anomenat a la p. 207 com a líder de la descolonització a l'Índia i "*defensor de l'estratègia de la no-violència*", sense explicar en què consisteix la no-violència. Martin Luther King és anomenat en relació amb les agitacions socials al bloc capitalista, però no es vincula a la lluita no violenta (p. 219).

Seria convenient analitzar amb major èmfasi aspectes relacionats amb els reptes i problemes en la creació d'estructures globals que suposadament haurien de conduir a tractar els conflictes de maneres no violentes (Societat de Nacions, Nacions Unides, TPI...). Per exemple, s'esmenta la creació de Societat de Nacions com un organisme per resoldre pacíficament conflictes, però no s'hi aprofundeix (p. 116). Tanmateix, més endavant s'esmenta la seva manca d'operativitat, sense esmentar-ne causes (p. 146 i 184).

Conceptes com ara conflicte, pau, pacifisme, revolució o violència no són definits al llibre. A l'activitat específica per "Investigar sobre un conflicte", tampoc no es defineix "conflicte" ni s'especifica que, de fet, només es tracten conflictes armats (p. 266-267). En general, es

tendeix a fer l'equivalència entre conflicte i guerra (violència); per exemple, s'inicia el subapartat anomenat "3.2. Els conflictes europeus" amb la frase "*Al llarg del segle XVIII les diferents potències es van aliar en diverses guerres successòries o per disputes colonials*"¹⁴ (p. 16). A la pàgina següent, a les activitats, l'equivalència entre conflicte i guerra és total. Així, fora bo aprofitar ocasions per proposar activitats de reflexió per la clarificació conceptual sobre aquests temes.

En algunes ocasions el manual transmet una concepció més àmplia del conflicte, com ara a la unitat 4, sobre "La Revolució Industrial", en què el conflicte és vinculat a aspectes socials i econòmics a través del "ludisme", o a l'ambient de conflictivitat social que du a la desintegració definitiva de la Restauració (p. 164 i p. 166). També s'estableix l'equivalència entre conflicte i revolució (p. 52).

A més, es percep en el llibre una tendència a concebre la pau des de la seva perspectiva "negativa". Així, per exemple, en relació amb la Primera Guerra Mundial es planteja el concepte de "pau armada" sense desenvolupar-lo o qüestionar el possible oxímoron de l'expressió (p. 112); també es comenta la neutralitat d'Espanya, Suïssa, els Països Baixos, Noruega o Suècia sense definir-ne el significat (p. 113). Pel que fa al concepte de pau negativa, s'utilitza el llenguatge diplomàtic (deutor de la concepció) sense reflexionar-hi. És així, per exemple, en parlar dels "Tractats de pau" signats a Teheran (1943), Jalta i Potsdam (1945) (p. 189), en què s'utilitza erròniament el terme pau. Més críticament són presentats els plantejaments del Tractat de Versalles (p. 146-147).

6.3.2 Conflicte social-Pobresa

En general, el llibre té en compte la categoria de classe i la desigual distribució de recursos entre elles (especialment a la unitat 1, "Absolutisme i Il·lustració", p. 18; a la unitat 2, "La crisi de l'Antic Règim"; a la unitat 3, "Liberalisme i nacionalisme"; a la unitat 4, "La Revolució Industrial"; a la unitat 5, "Espanya i Catalunya en el segle XIX", en què, a més, es dóna importància a la reforma agrària i a la desigual distribució de la terra com a font de conflicte; i a la unitat 7, "El món d'entreguerres").

Tot i l'enfocament de classe, les condicions de pobresa de grans majories de la població no acostumen a ser mostrades i no es donen indicadors de tipus social (malgrat que hauria de ser una mirada transversal; seria particularment adient fer-ho a la unitat 3, "Liberalisme i nacionalisme"; tampoc es transmet aquest tipus d'informació en el darrer segle, en què aquestes dades estan més sistematitzades).

En l'anàlisi del capitalisme, del sistema financer o de la borsa (definida a la unitat 4) podrien evidenciar-se algunes de les incoherències o problemes que el sistema genera (per exemple a la p. 65, quan s'explica la política proteccionista de Gran Bretanya, o a la p. 71, quan es defineix la borsa com el lloc on es fixen els preus de les accions "*d'acord amb la situació econòmica de cada empresa*", obviant-ne la dimensió especulativa). A les darreres unitats, es tracta el capitalisme i el neoliberalisme, i hi ha afirmacions que es podrien matisar. Per exemple, a la unitat 11, "Economia i Societat", l'anàlisi que du a establir que les dificultats de l'estat del benestar estan vinculades a què és car de mantenir sembla desconnectada de comentaris posteriors sobre Reagan i Thatcher (p. 227). O, en relació amb la crisi del petroli dels anys 70 es pot llegir: "*Malgrat la crisi, els governs dels països occidentals han continuat protegint els ciutadans, amb més o menys intensitat, fins als nostres dies, tot i que cada cop amb més problemes per al seu finançament, la qual cosa ha obligat a **retallar les prestacions***"¹⁵ (p. 226).

¹⁴ Negreta a l'original.

¹⁵ Negreta a l'original.

Les relacions internacionals són principalment vistes des del punt de vista europeu i/o espanyol dominant. Les referències a l'explotació colonial són poc crítiques (per exemple a la unitat sobre la Revolució Industrial (p. 64), o al focus de la Revolució Industrial a Espanya i Catalunya a la unitat 5). Malgrat tot, aquesta darrera valoració no és traslladable a tot el llibre i, per exemple, a la unitat 6, "Imperialisme i Primera Guerra Mundial", trobem un tractament complet del colonialisme. Així, encara que no es dona veu als territoris colonitzats es compensa la mancança dient que "*La dominació colonial es va dur a terme sense tenir en compte els interessos i les necessitats de la població autòctona*" (p. 108). A més, a la unitat següent, Espanya i Catalunya (1902-1939), s'esmenta la guerra al Rif i es parla de la resistència marroquina contra la dominació espanyola (p. 164-165). En aquest capítol, hi ha una connexió dels fets passats amb l'actualitat: "*Les divisions van desestabilitzar nombroses regions d'Àfrica en les quals, des d'aleshores i fins a l'actualitat, se succeeixen enfrontaments armats*" (p. 109).

Val la pena destacar l'interès a aportar visions vinculades a sistemes d'explotació neocolonial donades a l'apartat "neocolonialisme i subdesenvolupament" de la unitat 11 (p. 224-225). O la inclusió de veus no occidentals en els processos descolonització, com ara a la unitat 10, en tractar de "La Guerra Freda" (p. 206-207). Aquestes últimes referències no menystenen el fet que en ocasions es dona la impressió d'una manca de crítica sobre les pràctiques empresarials a l'exterior: per exemple en esmentar la importància actual de les empreses espanyoles a Sud-amèrica o la política exterior de l'Estat espanyol a l'Àfrica per assegurar l'estabilitat i prosperitat de la zona (p. 264), o quan no s'explicita l'enriquiment a partir del tràfic de persones durant el s. XVIII a Catalunya (p. 23).

6.3.3 Gènere

Les perspectives de gènere i feministes sobre el llibre no són transversals, tot i que s'identifiquen moments en què es fa referència significativa a les dones o la seva discriminació. Per exemple, la unitat 2, "La crisi de l'Antic Règim", conté un quadre resum amb les bases de la constitució americana, que mostra que aquells que poden exercir el dret a vot són homes blancs i propietaris (la reflexió sobre aquest assumpte es reforça amb una activitat a la mateixa pàgina) (p. 35). Aquesta seria una bona oportunitat per destacar qui quedava exclòs de la "Declaració dels drets de l'home".

També hi ha moments històrics per a les dones que han quedat reflectits, com ara la participació de la dona a la Revolució Francesa i l'aportació de la Declaració dels Drets de la Dona i la Ciutadania per de Gouges (p. 37 i 46). A la unitat següent ("3. Liberalisme i nacionalisme"), a una activitat final es tracta el moviment sufragista i feminista així com la Declaració de Seneca Falls (p. 58). A les unitats 5, "La Revolució Industrial". i 6, "Imperialisme i Primera Guerra Mundial", hi ha algun comentari sobre la incorporació de la dona al procés industrial (p. 73 i p. 115). També hi ha un petit requadre específic que parla dels canvis en la condició social viscuts per les dones a la Primera Guerra Mundial (p. 150). A la unitat 8, "Espanya i Catalunya (1902-1939)", es mostren unes cronologies en què es visibilitza la lluita feminista (p. 176-177).

De la unitat 9 en endavant (l'època més recent) els comentaris específics sobre moviment de dones i/o feminista són poc presents. Així, altres fites com ara la Convenció sobre els drets de les dones, els canvis viscuts a l'actualitat a Espanya, el dret al divorci o la despenalització de l'avortament podrien tenir una presència més significada (es podria fer a la unitat 11, "Economia i Societat", o a la unitat 12, "Espanya i Catalunya al segle XXI"), com tampoc tenen presència científiques, artistes i polítiques a Espanya, Catalunya i al món.

En comparació amb els homes, hi ha molt pocs noms propis de dones que apareguin al text. Es perden oportunitats, com quan no s'esmenta el paper de Clara Campoamor o d'altres

dones en comentar la introducció del dret a vot de les dones a la Constitució espanyola del 1931 (p. 166).¹⁶

Encara que s'intenta utilitzar un llenguatge no sexista, en general l'ús del llenguatge no és especialment sensible al gènere: s'utilitza a tot arreu el plural genèric masculí, i de vegades es fa servir el masculí genèric també en la forma singular (“... *poden ser molt útils per a l'historiador*” p. 210-211) o es deixen de comentar o no es qüestionen textos històrics que utilitzen únicament la paraula homes. Quant a la discriminació de les dones al llarg de la història europea, existeixen ocasions en què l'ús del llenguatge pot dur a una invisibilització d'aquest fet. Per exemple, en parlar de la Il·lustració, s'explica que “*els pensadors il·lustrats consideraven que tots els éssers humans naixien en igualtat de condicions i drets*” (p. 14) i no s'aprofita per apreciar que bona part dels pensadors no incloïen a les dones dins d'aquesta categoria “d'éssers humans”.

6.3.4 Diversitat

De manera puntual el llibre s'encarrega de donar veu a països i cultures no occidentals. Tanmateix, es podria aprofundir en la seva transversalització així com incorporar la diversitat d'ètnies, identitats i cultures al llarg dels processos estudiats. En general, en invasions i colonialismes no es mostren els punts de vista de les poblacions autòctones, ni tampoc les víctimes o morts sofertes per països no europeus. Així, per exemple, es podria parlar de la diversitat ètnica a Amèrica abans de l'arribada dels europeus, o del genocidi que representà la conquesta de l'Oest (p. 34-35). A la unitat 6, “Imperialisme i Primera Guerra Mundial”, s'esmenta a peu de fotografia l'aplicació del darwinisme social per justificar la superioritat de la raça blanca, però el text podria ser més contundent i utilitzar la paraula racisme, que només s'esmenta quan es tracta el nazisme (p. 154-155 i p. 194). També es podria aprofitar per donar més pes a les lluites en contra de la segregació racial (com ara als USA, unitat 11).

D'acord amb els valors de la diversitat, el text esmenta les influències positives de la migració (com ara p. 238). Tanmateix a l'activitat 15 en comptes de dir “*quins beneficis i inconvenients aporta la immigració*” seria millor parlar de “fenomen migratori”, per tal de no personalitzar els “*beneficis i inconvenients*” (p. 265). En aquest mateix apartat sobre “Espanya i Catalunya, avui” es tracta de la diversitat i el mestissatge cultural a Espanya a partir dels cada cop “*més freqüents matrimonis formats per cònjuges de diverses cultures*” (p. 264).¹⁷

D'altra banda el text del subapartat sobre islamisme i islamofòbia, es podria clarificar una mica més. No defineix islamofòbia, ni Islam o islamisme, ni les diferents concepcions al voltant d'aquest concepte. Aquest text no és ampliat o aprofundit en cap altre apartat de la unitat (p. 262). A l'activitat 1 (p. 270) es demana definir què és l'Islam i l'islamisme i s'aprofundeix en l'estudi del terrorisme jihadista. Dóna com a font una web de La Vanguardia que no funciona.¹⁸

Quant al llenguatge i les expressions emprats, cal assenyalar que quan es parla de les reformes preses per Carles III en relació amb la cultura (s. XVIII), s'anomena “Expulsió dels jesuïtes” (p. 21): pel context es podria entendre que es tracta d'una mesura positiva, potser caldria clarificar-ho més.

La història de l'art també és principalment només europea o estatunidenca.

¹⁶ Sembla ser que a la nova edició del 2012 es tracta el tema del vot femení durant la Segona República de manera àmplia.

¹⁷ Sembla, però, que aquest tema ha estat eliminat de la versió de 4t d'ESO perquè és tractat amb més profunditat a 2n i 3r.

¹⁸ Sembla que aquesta activitat, com la web ja no és operativa, ha estat eliminada.

6.3.5 Medi ambient

El llibre distingeix entre desenvolupament i creixement econòmic. Tanmateix, l'impacte de l'activitat humana sobre l'entorn no es presenta d'una manera prou entenedora i amb l'atenció i extensió que el tema mereix. Així, es perden múltiples oportunitats per abordar aquest tema de manera crítica, com ara: la conquesta de l'Oest i la construcció del ferrocarril (p. 44); la vinculació de les lluites per recursos naturals amb els conflictes armats i el seu impacte en el medi ambient (hi ha excepcions, per exemple en comentar la importància dels recursos com ara el sucre en la comprensió de la guerra de Cuba [unitat 5]); la “Revolució Industrial”; i l'ús del petroli.

Hi ha processos històrics en què plantejar el cost ecològic del progrés tecnològic i la societat de consum seria especialment adient, com ara: a les unitats 4 i 5 quan es tracta la Revolució Industrial, en què s'expliquen avenços tecnològics; a la unitat 7, “El món d'entreguerres”, quan s'explica la creació de la “*nova societat de consum*” sense reflexió sobre les conseqüències de la mateixa (p. 150-151 i p. 218).

De fet, a mesura que ens aproximem al món actual (per exemple a partir de la Guerra Freda, unitat 10) la transmissió històrica de preocupacions ara molt vigents, com l'esgotament del petroli i la crisi energètica, l'ús d'energia nuclear, l'armamentisme, el canvi climàtic... és sorprenentment inexistent. El debat actual (iniciat al segle passat) sobre el creixement i el medi ambient, el paradigma del desenvolupament sostenible i el Tractat de Kyoto, i els corrents crítics de “decreixement” tampoc no són esmentats a la darrera unitat (la número 13, sobre “El món actual”).

6.3.6 Democràcia-Règims polítics-Drets humans

El llibre tendeix a clarificar les diferències entre règims polítics i les bases del model liberal de democràcia (Il·lustració p. 14; Revolució Americana i República, p. 35; Revolució Francesa, p. 36-37.; definició del liberalisme i l'Estat liberal, p. 50; lluita de classes i socialisme utòpic, p. 74).

El marc internacional sobre els drets humans es podria treballar més (tampoc no es fa referència a la Declaració Universal dels Drets Humans, encara que s'esmenten Bretton Woods i la creació del Banc Mundial i de l'FMI a la unitat 11). Val a dir, però, que es donen referències a marcs legals estatals i lluites que han influït en la concepció occidental de drets humans: la “*Bill of Rights*” anglesa, p. 12.; la “Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà” francesa, p. 36; la “Declaració dels Drets de la Dona i la Ciutadana” francesa, p. 37; les lluites obreres i de la pagesia durant la Revolució Industrial, p. 117.

A la vegada, les lluites feministes i els drets de les minories i els discursos menys convencionals i alternatius (pacifistes, ecologistes, gai i lèsbic...) podrien tenir més visibilitat. Cal dir també que, fidels a l'esperit del currículum oficial, l'enfocament sobre models de democràcia liberal és etnocentrista (a banda dels blocs a la Guerra Freda, per exemple, no es parla del desenvolupament d'aquest model a altres llocs del planeta) i no es presenta el debat sobre l'aprofundiment democràtic o el plantejament d'altres models de participació democràtica (probablement només locals).

El llibre és molt neutre respecte al liberalisme; com a mostra, no és qüestionat el principi de la propietat privada (per exemple quan es planteja com a “*principal aportació del codi civil napoleònic la seva protecció a la propietat privada*”, p. 38). Tampoc no es clarifica en el llibre que un Estat liberal pot tenir greus problemes de participació democràtica, com ara en el cas d'Alfons XII, tot i que s'explicita el sistema de torn i frau durant el sistema de la Restauració (p. 90).

El manual aprofundeix poc en sistemes de governança internacionals: per exemple es presenta la Societat de Nacions però no el seu funcionament ni qui hi estava representat (p. 115-117). El sistema de Nacions Unides és presentat a la darrera unitat (p. 268), però desconnectat d'iniciatives internacionalistes anteriors. La creació de la Unió Europea i la seva descripció actual en el llibre (p. 261) obvia dimensions de debat com les deficiències en el sistema de representació i participació democràtica, problemes en la unió monetària i financera, en la presa de decisions, etc. Pel que fa a Catalunya i Espanya, també deixen d'esmentar-se tensions actuals en el sistema autonòmic (p. 247-249), que sembla que són tractades a la nova versió del 2012.

6.3.7 Metodologia en els exercicis didàctics

La major part de les activitats plantejades són individuals. Com a excepció, es comptabilitzen set exercicis en grup: dos exercicis en grup a la unitat 4 (p. 71 i p. 80), un exercici en grup a la unitat 9 (p. 196), un exercici en grup a la unitat 10 (p. 214), i tres exercicis en grup (unitat sobre la Cultura i l'art al s. XX, p. 276, p. 283).

També es demana poc que l'estudiant articuli la seva pròpia valoració un cop efectuada l'anàlisi (activitats esmentades de tipus 4 en el guió d'anàlisi). Encara en menys casos es connecta la història amb la comprensió de l'actualitat (tipus 3). I en cap moment es promou la reflexió de vinculada a l'acció o "què puc fer jo" (tipus 5).

Cal destacar la importància que el llibre concedeix als aspectes procedimentals (els "Aprèn a...").

6.4. HISTÒRIA 4 ESO (2008), PROJECTE LA CASA DEL SABER. GRUP PROMOTOR SANTILLANA

El text comprèn des de la fi de l'Antic Règim (inicis del s. XVIII) fins al moment actual, inicis del s. XXI. Està dividit en 16 unitats, 4 dedicades a Espanya i Catalunya, cada una de les quals subdividida en diferents capítols. Cada unitat s'obre amb una doble pàgina de visió global que conté una introducció, un pla de treball, una notícia del moment i possibles activitats. A continuació els capítols de contingut, amb materials com ara glossaris, idees-resum, quadres sinòptics, reproduccions d'obres d'art, mapes i suggeriments d'activitats. Cada unitat es tanca amb dues pàgines d'exercicis de repàs, textos, propostes d'investigació i dues (o quatre) planes de propostes per treballar el pensament crític. El text inclou moltes dades, així com la informació cronològica imprescindible en tot text d'història. La "tira cronològica" que hi ha a les pàgines d'introducció de cada unitat ajuda a l'alumnat a desenvolupar la noció de "temps", necessària per a la comprensió de la història. Es fa palès l'interès dels autors per aconseguir que el coneixement intel·lectual comporti també actituds i valors i que l'aprenentatge de la història sigui problematitzador i emancipador.

Els autors han volgut posar de manifest la relació entre fets polítics o conflictes bèl·lics (que consten al currículum), amb les seves causes i efectes, a fi d'explicitar que allò que sovint és més noticiable de la història té una causa profunda. Igualment respecte dels descobriments o avenços científics en relació amb la seva repercussió social.

El llibre està compromès amb els valors de la democràcia i els drets humans, però no promou valoracions explícites. La valoració surt de la mateixa explicació dels fets. Respecte a l'explicació de les causes dels conflictes, els autors busquen una certa perspectiva que faciliti l'objectivitat i les expliquen quan són clares i si entre els historiadors hi ha consens respecte a això.

A continuació, s'analitzen els set temes observats, seguint a grans trets l'ordre de les unitats del llibre.

6.4.1 Pau-Conflicte-Violència-Guerra

En aquest apartat tindrem present les tres classes de violència a les quals s'acostuma a fer referència: la violència directa, la violència estructural i la violència cultural.

Pel que fa a la violència directa (guerra, destrucció física, morts), el llibre posa de manifest, tan en el text com amb imatges, el "*procés creixent*" de violència i les seves víctimes, per exemple, en parlar de l'ús de les noves armes modernes ("*cuirassats, fusells i revòlvers*" a la guerra de Secessió, p. 82; "*morters, llançaflames, gasos*" i "*blindats, submarins*" a la Primera Guerra Mundial, p. 130; o armament nuclear, p. 200), així com de la seva progressiva capacitat de destrucció i de víctimes, que s'esmenten en els casos especialment significatius ("la guerra de Secessió deixa mig milió de morts", p. 82; vuit milions a la Primera Guerra Mundial, p. 130) o l'especificació de morts i víctimes de la Segona Guerra Mundial (p. 190 i 194). Especialment significatiu és el mapamundi "Altres genocidis del Segle XX", doc. 42 (p. 183).

A més dels aspectes quantitius, es posa èmfasi en els aspectes humans i de sofriment de la guerra (com la fotografia "Soldats francesos a les trinxeres", p. 128, el quadre d'Otto Dix sobre la guerra, a la p. 131, o el de Jean Galtier-Boissière "Desfilada de mutilats" a la p. 142, les moltes referències a l'Holocaust i d'altres) i en les conseqüències socials de la destrucció. Es fa esment de la violència social o la lluita social sense violència específica. Algunes activitats proposades introdueixen pistes per a la reflexió que permet entendre aquesta violència, l'opressió i el seu context: a la p. 11, doc. 3 i 4; p. 44, doc. 23; p. 52, doc. 34; p. 70, 71,73, 80, 90, 116, 118, 123, 132, 151,162,169, 211, 265, 269, 278, 289, etc.

A les dues primeres unitats, es parla d'una llarga sèrie de fets violents: es reproduïx l'execució de Lluís XVI (p. 31); l'assalt a la Bastilla (p. 35); l'assalt a les Tulleries (p. 36); l'assassinat de Marat (p. 38) i es parla de 50.000 persones assassinades en el període del Terror; i s'esmenten les jornades revolucionaries del 1830, amb "La llibertat guiant el poble", (p. 44). Pel que fa a Espanya es parla de la repressió a Catalunya després del 1714 (p. 22) i dels rebomboris del pa (p. 29). Igualment a la unitat 5, en l'explicació de la Guerra del Francès la violència apareix en la mateixa descripció de la guerra, la invasió d'Espanya per un exèrcit de 250.000 francesos (unitat 5, p. 100), i sobretot a la reproducció de dos gravats de Goya: "Desastres de la guerra" (p. 25) i "Los fusilamientos de la Moncloa" (p. 99).

A les unitats 4 i 6 queda clara la vinculació entre nacionalisme, colonialisme i liberalisme. La lògica de les potències europees és la lògica dels imperis i, en conseqüència, de l'ocupació de nous territoris. En poc temps Gran Bretanya i França s'apoderen de tot l'Àfrica i el sud asiàtic, i al 1885 Conferència de Berlín consagra el repartiment colonial d'Àfrica (p. 88) del qual Alemanya, l'Imperi Austrohongarès i Itàlia n'havien quedat exclosos. A la mateixa p. 88 es parla que hi va haver imperis extraeuropeus, com ara els EUA amb l'ocupació de les Filipines i Cuba, i el Japó respecte de Corea, i es pren en consideració Rússia, amb l'ocupació de Sibèria.

A la unitat 4, cap. 6 (p. 90), s'expliquen el tracte, l'explotació econòmica i el racisme que rebia la població autòctona, en alguns casos víctima d'una política d'extermini. Es proposen textos a favor i en contra del colonialisme (p. 91, doc. 28 i 29, i doc. de les p. 96 i 97) a partir dels quals l'alumne podrà formar la seva opinió.

La unitat 6 desenvolupa les causes i els efectes de la guerra sobre combatents i població. A la p. 130, a l'apartat "Conseqüències humanes", es donen xifres aproximades de víctimes. Vegeu

també la p. 125, el doc. 6 (p. 128) i, a part dels ja citats doc. 10 (p. 131) i doc. 31 (p. 142), els doc. 10 i 11 (p. 131), que apopen l'alumne a la dimensió humana de la tragèdia.

La unitat 7 sobre la Revolució Russa mostra la violència de l'època tsarista (doc. 3, p. 151), i les causes de les revolucions del 1905 i del 1917, la violència de cada procés i la crueltat de la revolució (doc. 2, p. 151). S'explica que a partir de la pau Brest-Litovsk Rússia es retira de la guerra. No se'n fa cap consideració i podia ser una ocasió per obrir un debat sobre possibilitats de continuar la guerra i exigències de la pau. Al capítol 4 (p. 156) sobre l'estalinisme exposa la violència i l'estratègia de repressió i terror i les víctimes que causà. La figura de l'Andreu Nin, textos 23 i 24 i doc. 31 i 32 (p. 163), n'és un cas emblemàtic.

La unitat 8 dedica un capítol a la Itàlia feixista, un altre a la República de Weimar i quatre a l'Alemanya nazi. El text s'estén en l'explicació de conceptes i fets com militarització, propaganda de guerra, violació dels tractats internacionals, control antidemocràtic de les institucions en nom de la democràcia formal, terrorització de la població, culte a la violència, decrets contra la llibertat de pensament i crema de llibres, etc. A la p. 174 i en els doc. 33 i 34 (p. 180) convida a una reflexió sobre el posicionament de la població alemanya contra la persecució dels jueus, que va suposar organització i alt risc.

La unitat 9 està dedicada a la Segona Guerra Mundial i reitera el lligam entre imperialisme i expansionisme econòmic i militar. Parla de les invasions de Manxúria pel Japó, d'Alemanya a Centreeuropa i d'Itàlia a Etiòpia. Creiem que podria haver estat oportuna una referència a la submissió i el silenci d'Europa davant les provocacions de l'Alemanya nazi. La Societat de Nacions va quedar paralitzada i la política de pau havia fracassat. Al capítol 5 es descriuen les esgarrifoses conseqüències en pèrdues humanes i econòmiques, i els canvis polítics.

Tot i que la guerra és sempre un fet excessiu, sempre hi ha fets sobreabundantment excessius. Per exemple, fets que el llibre destaca: l'atac de la flota japonesa a la base nord-americana a Pearl Harbour, que comportà l'entrada dels EUA a la guerra (p. 188); la tossuderia de Hitler en continuar la lluita després del desembarcament de Normandia i amb la batalla de les Ardenes sabent que tenia la guerra perduda (p. 190); el llançament de les dues bombes atòmiques sobre Hiroshima i Nagasaki el 6 i el 8 d'agost de 1945 amb el pretext de Truman d'evitar més baixes (p. 190). És interessant la doble pàgina "D'Hiroshima a la proliferació nuclear" (p. 200-201). L'espai de reflexió convida a l'actitud crítica a fi d'ajudar l'alumne a posicionar-se a favor de la pau.

La unitat 10, dedicada a Espanya i Catalunya des de l'inici del s. XX fins a la Guerra Civil, descriu la violència latent (Setmana Tràgica, pistolerisme, bienni negre 34-36) i la violència institucional (dictadura de Primo de Rivera). En l'exposició d'un període tan condicionant del present d'Espanya i Catalunya els autors s'han vist obligats a un esforç de síntesi. Una síntesi, però, en la qual hi ha cabut l'esment a les víctimes de la guerra d'Àfrica i als fets de Casas Viejas. No es fa esment a personalitats com, per exemple, Ferrer i Guàrdia, ni a alguns importants líders polítics o sindicals. Qualsevol criteri de selecció és discutible i va en detriment d'altres criteris.

Als capítols de la Guerra Civil espanyola tots els documents tenen l'objectiu, creiem que encertat donada la proximitat del conflicte, de descriure l'ambient de destrucció i mort, de caos, de gana, de por i de sofriment de la infància. Ressalta la reproducció del Guernica, doc. 46 (p. 223).

Es planteja una reflexió molt interessant sobre l'"evitabilitat" de la Guerra Civil" (indicador 1.4) (doc. 54, p. 227), a fi d'ajudar l'alumne a prendre posició. Al capítol "viure en guerra" (p. 218-19), es dóna molt protagonisme a descriure les milícies populars, les brigades internacionals (doc. 23, p. 214, doc. 24 i 25, p. 215, doc. 28, p. 216, doc. 41, p. 221), o l'estratègia de guerra (doc. 29, 30, 31 i 32, p. 217). S'esmenten exemples d'acció no violenta (ocupació de finques, p. 218-219).

La unitat 11 parla de la Guerra Freda, període de confrontació latent i, sovint, explícita (conflictes de baixa o d'alta intensitat). Posa de manifest el lligam entre els aspectes ideològics, polítics i econòmics dels dos models de societat i d'organització de l'Estat, i la

pressió militar per superar l'altre. Comença la cultura moderna de la carrera d'armaments, sobretot nuclears, del creixement de la despesa militar i l'armamentisme innecessari i excessiu, “*d'equilibri del terror*”.

S'inclouen documents que il·lustren aquest període de falsa pau: bloqueig de Berlín, guerra de Corea (més d'un milió de morts, p. 232), formació dels dos blocs, conflictes regionals, amb més de cent guerres anomenades “*conflictes de baixa intensitat*” (p. 238), i la guerra del Vietnam amb la fotografia de Kim Phuc, la nena cremada pels bombardejos de napalm doc. 32, (p. 245). Al final inclou el text “Lluitar per l'esperança” de Petra Kelly.

La unitat 12, sobre la descolonització (p. 250), enumera algunes causes que en van facilitar el procés (feblesa de les metròpolis, nacionalismes, reconeixement del dret a l'autodeterminació en el si de les Nacions Unides) així com l'estat en què es trobaven la majoria de colònies (espoli econòmic i subjugació política de les potències colonitzadores). L'obligació de síntesi impedeix aprofundir en les causes concretes de cada cas, com per exemple, amb la independència d'Indonèsia (p. 252), Indonèsia (p. 253), Líbia, Tunísia i Algèria (p. 254). Molt encertadament, donada la permanent actualitat del conflicte palestí-israelià, el llibre li dedica el capítol 4 sencer (p. 256-257).

En termes generals (p. 254), la causa independentista es va imposar enmig de la violència i guerres sagnants. En el cas de la independència de la Índia, tot i la gradualitat de les concessions d'autogovern entregades pel Regne Unit, creiem que no correspon a la realitat dir que es va desenvolupar per la via de la negociació (p. 252). Va costar milers de víctimes encara que s'aconseguí en part per mètodes no violents encapçalats per Gandhi.

S'hagués pogut reflectir que un dels intents més genuïns de neutralitat fou el de la Conferència de Bandung al 1955 (p. 259), a la qual van assistir els principals països que acabaven d'obtenir la independència. El seu objectiu era de mantenir-se no alineats a cap dels dos pols de la Guerra Freda.

A la unitat 13 es fa una síntesi dels grans temes mundials durant la Guerra Freda: bloc occidental (Estats Units i Europa), l'URSS, el Japó, la Xina i Sud-amèrica, l'Àfrica i Àsia. Es un període relativament breu però de canvis socials decisius en la configuració actual del món. A cada apartat s'insinuen –no hi ha més espai– les contradiccions entre el creixement econòmic i social, la violència sovint inherent, el creixement d'organismes militars i pressupostos de defensa. A l'activitat 2 (p. 69) l'alumne té exemples d'aquestes contradiccions a les societats en creixement. Els autors ressalten que un dels objectius de la creació de la CEE fou la voluntat d'evitar noves guerres a Europa. És un bon exemple d'estratègia de construcció de la pau.

La unitat 14 es dedica a l'època franquista d'Espanya i Catalunya. Es fa referència al caràcter autoritari, feixista i repressor del règim, (doc. 5, p. 287, amb la imatge del Valle de los Caídos construït per presoners en treballs forçats; el doc. 8, p. 289, en el qual s'indica el nombre de presos polítics entre el 1939 i el 1950; i els doc. 34 i 35, p. 300). Al conjunt d'Espanya, el nombre dels afusellats fins al 1952 fou tan important que, per als adolescents als quals el text va dirigit, esmentar-lo hauria estat allisonador; tanmateix, sí que s'ofereix aquesta referència en el cas de Catalunya (p. 296).

També esmenta altres actors que practicaven la violència directa, com la guerrilla de maquis d'oposició al règim (p. 288), i l'oposició terrorista d'ETA, FRAP i GRAPO (p. 294), així com exemples de lluita no violenta (vegeu-ne exemples més endavant).

L'últim capítol fa referència al món actual (desaparició del bloc comunista, supremacia dels EUA, l'UE, Rússia i Xina, subdesenvolupament, i transformacions científiques, culturals i socials), amb un difícil exercici entre síntesi i la voluntat d'explicacions globals. Pel que fa al tema de la violència i conflicte, el capítol 6, amb el difícil propòsit d'explicar 11 conflictes en dues pàgines –tot i que hi falten alguns conflictes asiàtics com Índia-Pakistan, Catxemira, Filipines, Indonèsia, el Nepal– aconsegueix donar-ne una visió general i esmenta algunes de les causes dels conflictes armats, com l'exacerbació del nacionalisme disgregador, la competició pel control dels recursos, o els interessos geoestratègics.

El capítol 2, dedicat als EUA, parla d'un dels fets de violència més significatius i amb més repercussions en el món actual: els atemptats terroristes de l'11 de setembre del 2001 i la caiguda de les Torres Bessones. A continuació parla de les invasions de l'Afganistan i de l'Iraq (p. 309). Els autors han donat per bona l'explicació dels fets i les justificacions falsejadores de les potències invasores. Tanmateix, donada l'envergadura de la violència pot ser educador per l'alumne incloure-hi alguna de les quantificacions de les víctimes durant l'època de les sancions a l'Iraq (de 1991 a 2001, segons l'ONU, 1'5 milions de menors de 15 anys) i un milió de morts més a conseqüència de la posterior invasió de 2003.

Finalment el llibre també fa esment dels esforços per la construcció de la pau, els tractats, i els acords de pau en la lluita pels drets humans, p. 53, i de la importància del mètode de la no-violència, p. 252 (Gandhi). Destaca la importància d'alguns tractats. Per exemple (p. 132 i 134-135), del tractat de Versalles, on es presenten elements sobre quines bases s'hauria hagut d'assentar la pau perquè fos duradora, ja que una pau de "*revenge*" (p. 133) és la llavor d'una futura guerra (textos de Lloyd, Wilson i, sobretot, el de Clemenceau, p. 144-145). Se'n parla també a la referència a la nova Societat de Nacions com a organisme de Pau. Els punts de Wilson (doc. 38) van significar l'entrada en l'escenari mundial del diàleg com a instrument de pau. Igual que els tractats de Jalta i de Potsdam després de la Segona Guerra Mundial (p. 192 i doc. 15, p. 193). A la mateixa pàgina es dedica un apartat a la creació de l'ONU com a organisme internacional que ha de tenir cura de la pau, tot i que es podria donar més informació sobre la formació de l'ONU.

En alguns casos hi ha reflexions sobre l'evitabilitat de la guerra. Com ja s'ha esmentat, és oportú el debat sobre la possibilitat d'haver resolt pacíficament les tensions que van provocar la Guerra Civil espanyola, al doc. 4 (p. 227). Semblantment, en un intent de negociar per evitar un conflicte armat, és interessant la carta de Léon Blum, doc. 7 (p. 253), que dóna arguments per evitar la confrontació armada amb l'Indoxina.

El text parla d'algunes estratègies no violentes com, en el context de la revolució russa, les manifestacions de 1905 (p. 150), les vagues i els motins de 1917 (p. 151) o les protestes dels mariners de Kronstadt (p. 153). Queden igualment ben reflectits moviments no violents, com les lluites pels drets civils de la població negra als EUA (p. 267 i 269) o el moviment pacifista contra la cursa d'armaments en relació amb la instal·lació d'euromíssils, que conté un text, una fotografia i una pauta per la investigació, doc. 30 (p. 243).

Igualment es mostren altres exemples de lluita no violenta a Espanya durant el Franquisme, com les vagues (a Madrid i a Astúries al 1956, p. 290), la política de reconciliació nacional impulsada pel PCE (p. 294), el moviment veïnal i estudiantil (p. 294), la vaga de tramvies del 1952 (p. 296), l'Assemblea de Catalunya (p. 297), les universitats i CCOO (p. 297). Després del Franquisme el moviment de la no-violència va tenir una especial importància. Entre d'altres, es podria esmentar el moviment de l'objecció de consciència contra el servei militar i el moviment contra la ratificació de l'entrada d'Espanya a l'OTAN. Es fa referència al refús del PSOE al 1982 (p. 338), que generà un ampli moviment d'oposició al referèndum del 1986.

En el context actual de post-Guerra Freda, es mostren els passos cap a la limitació de l'armament des de la perspectiva de les elits governants. Un text del Gorbtxov qualifica de "dement" el nivell de militarització del país. "*que havia deformat la nostra economia, la nostra consciència social, i la nostra moral*", doc. 3 (p. 307). Paral·lelament, es mostra un diagrama, doc. 5 (p. 308) sobre la despesa actual en armament per països. Manca la referència de l'any (s'ha de suposar que prové aproximadament de l'any 2005). Seria bo també considerar que els membres del Consell de Seguretat de l'ONU, l'organisme encarregat de vetlla per la pau, són els que més gasten en armament.

6.4.2 conflicte social-Pobresa

En el món modern, la dualització social és resultat de les noves relacions entre capital i treball establertes a partir del procés d'industrialització. El text exposa aquesta transformació, el liberalisme econòmic i les precàries condicions de vida de la classe obrera (treball infantil, condicions de la dona, habitatge, alimentació, horaris, accidents) i relaciona els dos fenòmens com a causa-efecte els dos fenòmens. Connecta les revoltes socials a les condicions de vida indignes. La desesperació per aquelles condicions de vida portà a reaccions de violència contra les màquines o a estratègies de resistència activa o passiva.

Com es detalla a continuació, al llarg del llibre és fàcil trobar exemples de les conseqüències socials dels models polítics i econòmics:

A la unitat 2, capítol 2, es parla per primer cop de les minories perseguides en ocasió de l'esclavitud durant la guerra de Secessió (p. 82), i al doc. 6 (p. 83) es parla de la conquesta de l'Oest americà i de la quasi aniquilació del món indi. Al capítol 6 de la mateixa unitat s'exposa l'administració i vida a les colònies, que implicava quasi esclavitud, racisme i, en ocasions, polítiques d'extermini (p. 90).

A la unitat 5 sobre el moment a Espanya i Catalunya, sobretot en els capítols 8, 9 i 10 sobre Catalunya, es té present les condicions de vida dels camperols, les colònies industrials, el canvi demogràfic i l'emigració, les classes populars (jornalers, obrers industrials i criats) i "*un nombre ingent de pobres i marginats*" (p. 117). El llibre destaca l'arribada a Catalunya del que s'anomenà socialisme utòpic i de la influència que van tenir a Catalunya les idees de Cabet, tan properes al pensament de la pau i cooperació, entorn del pensament del qual sorgí un grup en què destacà Monturiol.

La unitat 6 descriu la crisi del 29. És l'exposició d'un model que genera violència social. Els textos i "docs." de les dues planes (p. 136-137) ajuden l'alumne a entendre les raons de les crisis cícliques del capitalisme i els seus efectes en l'atur i la vida quotidiana de la població.

A la unitat 7 s'esmenten les duríssimes condicions que va haver de suportar la població russa: imatge sobre la fam del 1921, doc. 2 (p. 152), amb el peu de foto que diu "*Es creu que va provocar 5 milions de morts*".

La unitat 8, en parlar del període entreguerres tracta també els efectes de la crisi. A les p. 166 i 169, tracta de la difícil situació a Alemanya, de la hiperinflació, del tancament d'empreses i de l'atur ("hi havia sis milions d'aturats, gairebé la meitat de la població activa", p. 169). A la pàgina següent un text de Stefan Zweig il·lustra la hiperinflació i la fam de les classes populars.

A la unitat 14, sobre Catalunya en el règim franquista, el llibre subratlla la misèria i la pobresa que els primers anys van representar. A la p. 288 parla de la manca de productes i del mercat negre, i a la p. 296 del racionament i de les precàries condicions de vida.

En el llibre, també, tot i que en menor grau, es visibilitza com aquesta pobresa es deu a un model econòmic determinat. En efecte, s'expliquen les causes d'aquesta pobresa en els casos següents:

Respecte al feixisme i nazisme, parla del model de política econòmica hitlerià (estatització, centralització, indústria militar), que en només sis anys posà a Alemanya en posició d'enfrontar-se un cop més a la resta del món, a costa, però, d'enormes sacrificis de la població. La p. 176 dedica un apartat a parlar de la política econòmica fent referència específicament a la indústria militar. A la p. 177 hi ha tres gràfics: un dedicat a l'evolució de l'atur, un altre a l'evolució de la inversió pública per sectors d'activitat i l'últim dedicat a l'evolució de la producció industrial per sectors (1932-1939). Gràfics que permeten adonar-se que aquesta política econòmica es fonamentava sobre la indústria militar.

Des del punt de vista social, després del 1945, l'època de la Guerra Freda, que descriu la unitat 11, ve determinada pel creixement econòmic, sobretot a l'Occident, pel model keynesià, però alhora per l'increment de la despesa militar, doc. 21, (p. 239).

A la unitat 12, al capítol dedicat al naixement del Tercer Món, es fa esment a la dependència econòmica. *“Produïda la descolonització les colònies van haver de seguir comprant els productes manufacturats als països desenvolupats (p. 258 i exercicis 21 i 22 de la p. 263), continuant l'intercanvi desigual entre matèries primeres (de baix valor afegit) i productes manufacturats (d'alt valor afegit i, per tant, cares) que empobreix als productors de matèries primeres (doc. 15 p. 258). Sovint són els països del nord els que fixen els preus, moltes vegades fixats per sota del cost necessari per una comercialització digna.”*

La unitat 13, sobre el món de la Guerra Freda, descriu els diferents models socials i de política econòmica, tant del bloc occidental d'economia de mercat (EUA, CEE, Japó) com dels models d'economia planificada. Al capítol dedicat a l'URSS s'exposen el motius de la crisi econòmica del bloc comunista.

6.4.3 Gènere

Respecte a la perspectiva de gènere, atès que el llibre es preocupa fonamentalment de processos històrics, dóna un important relleu al moviment de les sufragistes en el s. XIX (“la igualtat de la dona”, p. 85 i 146-147) i al feminisme com a nou moviment social, i insisteix en la igualtat jurídica, la presa de consciència i en el pla real sobre l'accés desigual a les noves tecnologies o el temps dedicat a les feines de la llar. Posa també un èmfasi especial en el món àrab, etc. (doc. 18, p. 315). Es destaca que la constitució del 31 va reconèixer el sufragi universal “sense distinció de sexes” i el dret al divorci (p. 208).

El text de la p. 130 diu que un dels efectes indirectes de la guerra fou la incorporació de la dona al treball perquè els homes eren al front. Al final de la unitat 13 hi ha dues planes dedicades als canvis en la vida quotidiana i a la p. 283 un exercici titulat “Elles”.

Tanmateix, a banda d'això és notòria l'absència de la dona en el text, no solament com a protagonista sinó també com a col·lectiu social. En el primer aspecte, i sobretot abans del s. XX són molt poques les dones citades (Maria Antonieta [p. 38], la reina Victòria d'Anglaterra [p. 79], Isabel II [p. 104]), i les que surten en els gravats tenen un paper de segon ordre: Madame de Pompadour (p. 11), la reunió d'il·lustrats a casa de la Marie-Thérèse Rodet Geoffrin (p. 16), la fotografia d'una família aristocràtica (p. 66); també apareixen en obres d'art: les dones de Felip V i de Carles IV en els retrats de Van Loo (p. 20) o de Goya (p. 25), de la Comtessa de Vilchez (p. 48) i de Pauline Bonaparte (p. 49).

Fins al segle XX la poca presència de dones protagonistes pot tenir una certa justificació pel protagonisme de l'home en els “grans” esdeveniments polítics, militars o culturals. A partir del segle XX el nombre de dones citades augmenta lleugerament i les citades ho són ja amb una certa personalitat: Concepción Arenal, Clara Campoamor o Victòria Kent, com a models d'emancipació (p. 138). Se citen també en el camp de l'esport i la cultura Lili Álvarez (Jocs Olímpics de 1924, p. 138), Mercè Rodoreda (p. 223) o un text de Petra Kelly (p. 234). No obstant això, són moltes més les que s'haurien pogut citar per haver tingut un paper important, des de Carlota Corday durant la revolució Francesa, a Josefa Ortiz (la “Corregidora”) o Micaela Bastidas en els processos d'independència de Mèxic o Perú respectivament; o, ja més endavant, figures en el camp de la ciència com Marie Curie o de la política com Rosa Luxemburg o, entre nosaltres, Federica Montseny o Dolores Ibárruri.

Els manuals d'història actuals haurien d'incloure, també, la dona com a col·lectiu social, no solament com a protagonista d'alguns fets. En aquest sentit la proporció de dones que apareixen és desequilibrada respecte dels homes. Surten en les situacions següents: en els quadres “família aristocràtica” i “família burgesa” (p. 66 i 67); en el quadre de Daumier “Vagó

de tercera” (p. 73); a la fàbrica o a les mines (p. 79), com a exemple de l’exploració industrial; a les fotografies “classe dirigent” i “classe obrera” (p. 116); en un context de família sense recursos (p. 123); en la fotografia de la nena cremada amb napalm al Vietnam (p. 245); i en dues fotografies de vida domèstica amb voluntat d’expressar el rol femení durant el Franquisme (p. 299). Fins i tot resulta paradigmàtic que al doc. 34, p. 116, el peu d’una fotografia en la qual gairebé només hi ha dones treballant és “*Els obrers (en masculí) patien llargues jornades...*”.

Un altre aspecte a destacar és l’aparició de la dona en el context dels “feliços anys vint”, per publicitat: de sabó o de Coca-cola (p. 76). El llibre inclou a la mateixa plana els exercicis 24 i 25 per fer reflexionar sobre els estereotips femenins que la publicitat explota.

Es parla del menyspreu nazi i feixista a la dona. A la p. 172 dins l’ideari de Hitler es diu: “*la ideologia nazi incorporava valors tradicionals: per exemple es considerava que les dones només s’havien de dedicar a tenir fills i a les tasques de la llar*”. Quan parla de qüestions relacionades amb la raça ària i el racisme, reproduïx un retrat de l’ideal de família nacionalsocialista on es veu el paper que se li reserva a la dona (doc. 20, p. 173). Els criteris dels Franquisme eren semblants. Es destaca la funció que hi va exercir la *Sección Femenina*. A la p. 288 s’indica que agrupava les dones per fer tasques socials. A la pàgina següent, doc. 10, “Normes per al bany”, s’indica com ha de ser el vestit de bany femení perquè no “*ofengui al pudor o a la decència pública*”. Finalment, també es parla de la repressió contra les dones (doc. 13, p. 300) o de la dona com a objecte d’humiliació (violacions) en la majoria de conflictes armats.

El llibre no és indiferent, doncs, a les qüestions de sexe i gènere, no obvia la dona, ni en la seva individualitat ni com a col·lectiu social, però en la consideració de la igualtat hi ha encara molt camí per recórrer.

6.4.4 Diversitat

El manual tracta la diversitat cultural i del respecte o la falta de respecte a les realitats d’altres cultures. L’onada de nacionalismes present al llarg del s. XIX, tant dels nacionalismes disgregadors (independències de Bèlgica, Grècia, d’Amèrica Llatina) com dels nacionalismes unificadors (Itàlia i Alemanya) o de la mateixa Renaixença catalana. Aquesta onada identitària no fou casual. La unitat 4, “Nacions i imperis (1850-1914)”, es prestaria a donar alguna referència a les causes, però el text relata el conflicte més a partir de la solució aconseguida que de les causes o arrels històriques.

El text aprofita la història per donar criteris sobre raça, racisme, exclusió, genocidi, etc., i es fa amb claredat. No solament a la unitat 8 sobre feixisme i nazisme. Ja ho fa en el paràgraf sobre el racisme imposat a les societats colonitzades (p. 90) i també en els textos de Ferry i Clemenceau (p. 96). A la unitat 13 parla de la lluita pels drets civils dels negres.

A la unitat 12 ressalta que el mapa polític que surt amb la descolonització fou resultat de la fragmentació del territori que la colonització havia establert per la força i que la Conferència de Berlín havia consagrat (p. 251). És tant com dir que no respecta la riquesa, les fronteres naturals, la cultura ni les diferències tribals, i que, en conseqüència, és l’origen de molts dels actuals conflictes. Caldria afegir, a més, que els països que han arribat a la independència són d’ètnies i cultures diferents de l’occidental i que han de ser tractades en termes d’igualtat.

En relació amb la ideologia nazi, s’assenyala que l’extermini va afectar els jueus, però també els gitans, els homosexuals, els discapacitats, els malalts i els comunistes. A la p. 172, a l’apartat “Una ideologia racista”, parla dels bojos, els discapacitats i els homosexuals. A la

mateixa pàgina diu que “*Tots els jueus i gitanos van ser deportats a camps d’extermini*”; i a la p. 181 parla dels “*militants socialistes i comunistes*”, fets presoners, i dels milers de republicans espanyols i catalans que van morir als camps d’extermini.

Ja s’ha dit que, en general, el llibre pateix d’una perspectiva eurocèntrica condicionada pel currículum. Posarem l’exemple de la manera com és tractada la Segona Guerra Mundial a la unitat 9. Tot i que la introducció de la unitat anticipa que “*El conflicte va conduir al desenvolupament de dues guerres paral·leles, l’una a Europa, i l’altra al Pacífic*” (p. 184), l’explicació de la vessant asiàtica només s’explica en tres paràgrafs dispersos (p. 190 i doc. 12, p. 191) i des del punt de vista Nord-americà: s’hi descriu la tàctica de guerra nord-americana i no la japonesa i s’anomenen tres personalitats nord-americanes i cap de japonesa. Igualment, la doble pàgina sobre Hiroshima, que hagués pogut donar peu a generar empatia envers els japonesos, posa l’èmfasi en el punt de vista nord-americà: en la foto (fong atòmic, doc. 29, p. 200) no apareixen víctimes, i en el text sobre les víctimes (doc. 30, p. 200) no utilitza la paraula “japonès”; si en comptes de conèixer el punt de vista dels tripulants de l’Enola Gay, s’hagués donat veu a les víctimes japoneses, s’hauria contribuït a enriquir l’aspecte de “diversitat”. Aquest dèficit és corregit amb l’esment que fa de les víctimes xineses i japoneses (p. 194-195). Tot i que a la descripció dels acords de pau (p. 192-3), un cop més, no s’esmenten les decisions preses sobre Àsia.

Les explicacions dels processos de descolonització des de la perspectiva de la diversitat són particularment delicades perquè la concepció de superioritat ètnica i cultural occidental, a més de la superioritat econòmica i militar, estigué present al llarg de tota l’època colonial i fou una de les causes de la complexitat del procés de descolonització. El capítol de la independència a l’Amèrica Llatina (unitat 2) podria ser una ocasió magnífica per parlar de la diversitat ètnica (p. 46). La unitat 4 parla, al cap. 6, del racisme inherent al colonialisme (p. 90).

Respecte del món àrab, tant en el capítol 3 de la unitat 12, sobre la descolonització, com en el 5 de la unitat 15, sobre el món a principis del segle XXI els autors s’esforcen per definir conceptes. Esforç que en un món sensible amb aquest tema, pedagògicament és d’agrair. Per exemple, cal distingir entre “àrab”, aplicat als habitants d’un territori, “musulmà”, aplicat a la persona que professa la religió de l’Alcorà, i “islàmic”, al sector integrista d’aquesta confessió. El llibre defineix de manera ambigua “panarabisme” com “*la solidaritat entre els països de llengua àrab i civilització musulmana, [que] s’oposava al colonialisme i animava a fomentar relacions entre els estats musulmans*” (p. 254). A diferència del panislamisme, el panarabisme és un moviment laic.

D’altra banda, els exemples que es posen són dels països que professen un islamisme més conservador. Dels cinc que mostra el capítol, dos fan referència a Al-Qaida: descripció de l’organització i atemptats (docs. 20 i 21). Un altre és un fragment d’un text de Khomeini sobre l’obediència a Déu i al govern. En un altre parla de la situació de la dona a l’Aràbia Saudita, un dels països àrabs on els drets de les dones estan més vulnerats, amb una foto de vel particularment opressiu, i finalment el glossari només defineix el terme “fonamentalisme”. Caldria pensar en altres exemples que ajudin a tenir una visió oberta i dialogant del món àrab.

En el cas de les colònies espanyoles al Magrib (p. 262), cal tenir present que el procés de descolonització més complex es va donar durant els dies de la mort de Franco i de canvi de règim. Això no treu responsabilitats de la mala gestió, però ajuda a comprendre un procés històric que tingué un resultat desafortunat. El govern espanyol va deixar el territori i la població sahrauí en mans d’un altre país colonitzador, el Marroc, i va generar un nou conflicte encara vigent.

La unitat 11, sobre la Guerra Freda, parla de “*l’amenaça dels míssils soviètics*”, sense reflectir que els míssils nord-americans també van representar una amenaça sobre l’URSS. Igualment

s'esmenta el programa nuclear de l'Iran (doc. 32, p. 201) sense esmentar els programes del Pakistan o Israel.

Com a text dirigit a les escoles de Catalunya creiem que hauria estat oportú incloure alguna referència més al fet diferencial català. Per exemple, a la unitat 1, capítol 7, es passa per sobre el conflicte i de la repressió –física, política, institucional i cultural– posterior a l'11 de setembre de 1714. Tot i que és un contingut tractat als cursos anteriors, es podria haver esmentat aquí com a recordatori.

En canvi, un capítol sencer sobre el catalanisme polític al s. XIX parla de la recuperació de la Festa dels Jocs Florals al 1859 (unitat 5, cap. 5, p. 110), i al doc. 6 de la mateixa pàgina, que reproduïx una imatge dels Jocs Florals de 1868, hi ha una explicació i una reproducció de la Constitució de les Bases de Manresa al 1892. Obvia citar la figura de Valentí Almirall (tot i que hi ha una reproducció del seu “Diari Català”).

Tampoc a la unitat 10, “Espanya i Catalunya 1902-1939”, no es fa esment del Modernisme català (literari o arquitectònic). Cap cita a Guimerà o Verdaguier, Maragall, ni a Domènech i Muntaner (hi ha una referència a Gaudí amb tres fotografies de la pedrera a la unitat 4, cap. 7, p. 93) Al capítol 10 d'aquesta unitat 10 es parla de l'obra cultural del noucentisme i d'institucions com el Palau de la Música, l'Institut d'Estudis Catalans, la Biblioteca de Catalunya i alguns poetes i escriptors.

6.4.5 Medi ambient

La reflexió mediambiental està quasi absent del text. Tot i que els continguts relacionats amb aquest tema s'hagin tractat en altres cursos o matèries, es troba a faltar aquest tema com a valor transversal. L'única mostra és el breu text de Petra Kelly (p. 243) i la referència: “*la preocupació del medi ambient que ha donat lloc a moviments ecologistes i partits verds*” (p. 321).

Creiem però que hauria calgut alguna referència més a fi que l'alumne consideri el tema del model de creixement –els efectes de la contaminació, el canvi climàtic, el forat de la capa d'ozó, l'esgotament energètic, la petjada ecològica, els residus nuclears, etc.– com una qüestió transversal. Cal introduir reflexions o exercicis sobre les diferències de contaminació en funció del model de desenvolupament econòmic. Al final de l'ESO l'alumne ha d'entendre que cal canviar alguns mals usos (consum excessiu d'energia, poca vigilància en els residus, etc.).

6.4.6 Democràcia-Règims polítics-Drets humans

El temari d'aquest curs comença amb la caiguda de l'Antic Règim i amb l'inici del nou model d'organització de la societat a partir de la participació. Hi ocupen, per consegüent, un lloc central la Il·lustració, i les revolucions Francesa i Americana, junt amb les noves Declaracions de drets humans.

El llibre mostra el trencament que significa l'aparició d'alguns corrents de pensament nous, com ara el que va representar la Il·lustració com a intent de fonamentar en la raó tots els aspectes de la vida (textos de Bodin, Bossuet i Locke sobre l'Antic Règim i el pas a la democràcia, a la p. 28).

El text posa de manifest com en els dos últims segles la democràcia s'ha anat construint paral·lelament al procés d'industrialització, als nous models econòmics, als processos d'independència, etc. De manera que aquest ideal polític ha hagut de conviure amb realitzacions que, de fet, en negaven la possible realització. De manera que la seva proclamació obre alhora interrogants sobre la realització històrica i les seves contradiccions

(la Revolució Francesa proclama el dret a la vida i alhora estableix la guillotina; impossibilitat de l'exercici de la llibertat si no hi ha igualtat social; permanent violació dels DH, malgrat que teòricament són acceptats, etc.). O com aquest model nascut a l'Occident s'imposava sobre realitats culturals i antropològiques com l'únic possible model d'organització de la societat (eurocentrisme i liberalisme implícits, relativisme *versus* universalisme, etc.).

L'alumne es pot fer càrrec de la complexitat i les insuficiències del procés d'assoliment de les garanties democràtiques a partir d'innombrables textos o del propi relat històric. El complex procés de l'establiment de la democràcia a Espanya pot servir d'exemple: des de la constitució liberal de 1812 i l'acceptació del Rei, fins a la seva negació pel mateix Rei pocs anys després (discursos contradictoris de Ferran VII a la p. 103); o les explicacions de la Primera República (p. 107) i de la Segona República (unitat 10).

Pel que fa als drets humans, el llibre mostra al llarg de les seves pàgines, múltiples exemples de violacions de drets humans, sense esmentar-les explícitament com a tals. Cal destacar la p. 53, d'"Activitats", dedicada als DH des de diferents aspectes: origen, difusió i ampliació, les noves "generacions", la Declaració a l'ONU de 1948, incompliments, etc.

6.4.7 Metodologia en els exercicis didàctics

A més de la informació històrica, cal valorar positivament el llibre per la seva aportació didàctica. L'esforç dels redactors és present en la selecció del material didàctic a l'inici i al final de cada unitat i a l'interior de cada capítol, amb un repertori ric i contrastat de documents històrics, estadístiques, quadres sinòptics, mapes, etc.

La riquesa i la cura en la selecció de documentació permet treballar algunes habilitats procedimentals, com exercitar la noció de temps (tires cronològiques) i espai (mapes), la comprensió lectora, la memòria (exercicis de "repàs"), l'anàlisi i la síntesi d'informació, la capacitat de relacionar diferents aspectes, i aprendre a estudiar (tècniques i recursos fàcils per estudiar). Aquest tipus d'activitats, relacionats amb la comprensió i l'elaboració de la informació, representa un 90% dels exercicis proposats (403 exercicis).

A banda d'aquestes habilitats procedimentals més clàssiques, el llibre també fomenta, en certa manera, la relació dels fets històrics amb l'actualitat (25 exercicis: 5,6%) i d'opinió personal (20 exercicis: 4,4%).

6.5. GEOGRAFIA I HISTÒRIA. CIÈNCIES SOCIALS (2008), TEIDE

El llibre tracta el període comprès entre el segle XVIII i l'actualitat (2007). S'organitza en una introducció que presenta i situa en els continguts que es treballaran, catorze unitats didàctiques, un glossari i una cronologia.

A cada unitat hi ha una primera part de continguts que acaba amb una secció de síntesi d'idees, "El que hem après". La part de continguts acaba amb un apartat monogràfic anomenat "Dossier", on s'introdueix algun tema específic de l'època, en alguns casos d'història de l'art i, en d'altres, de temes d'interès social (alliberament de la dona, drets humans o condicions de la classe obrera).

En alguns moments el llibre fa referència al que s'ha estudiat en cursos anteriors (p. 10) i relaciona les unitats per donar continuïtat a l'aprenentatge (p. 96).

Tot i que es percep un interès en abordar diversos temes socials (alliberament de la dona, drets humans, lluita de classes...), es fa de manera puntual a través d'alguns "Dossiers" o en algunes unitats en les quals la problemàtica social és molt evident (com per exemple la lluita

de classes en parlar de la Revolució Industrial). Aquests temes, però, no queden integrats de manera transversal en tot el text i totes les èpoques, la qual cosa seria un objectiu per promoure l'educació per la pau des de l'estudi de la història.

El llibre intenta descriure els fets històrics des d'una pretesa neutralitat. En aquest sentit, es troben a faltar elements que convidin a la reflexió crítica i ètica sobre el que s'explica, el que es deixa d'explicar i la manera de fer-ho.

Els temes analitzats es tracten diferentment segons els capítols (com és el cas de com es descriuen els impactes sobre la població de les guerres o de la visibilitat del paper de les dones). És un aspecte que podria identificar-se amb una manca de criteris comuns en el tractament temàtic o diferents autories.

Un exemple n'és la situació de la dona a l'Estat Espanyol durant el segle XX: en la unitat "La II República Espanyola i la Guerra Civil" es dedica el Dossier a aquesta temàtica i es tracta de manera molt interessant, però en la unitat següent, "El Franquisme", no s'hi fa cap referència, tot i els dramàtics canvis que la nova situació va comportar per a les dones; en les unitats posteriors tampoc.

Un altre exemple de la diversitat de criteris entre capítols és el tractament de la informació que es fa a la darrera unitat, "El món avui": dona molt pes als conflictes armats actuals davant altres conflictes socials; analitza poc críticament el paper de l'ONU; insisteix que el món està globalitzat, però sense vincular-ho als models polítics i econòmics que se'n beneficien; no visibilitza una sola dona en tota la unitat; i tracta els conflictes armats africans des d'una perspectiva eurocèntrica. Es percep molta disparitat entre el plantejament d'aquesta unitat i les d'altres.

Pel que fa a les metodologies utilitzades al llibre, la darrera part de cada unitat es dedica a activitats. En algunes unitats, després de les activitats, l'apartat "Procediments" permet introduir algunes propostes metodològicament més crítiques i riques per al treball de les competències bàsiques. Destaca el fet que algunes activitats demanen l'opinió personal de l'alumnat o els seus sentiments davant d'obres d'art.

S'utilitzen imatges i dades esfereïdores (una opció en principi interessant), però es tracten d'una manera freda i no s'acompanyen de propostes de reflexió ètica. Això pot fer que, enlloc d'esdevenir educatives, facilitin la naturalització d'aquest tipus de fets històrics deplorables. Respecte els mapes, tots són clàssics i segueixen Mercator, no es mostra cap projecció de Peters. Tampoc s'hi esmenta la font de les dades estadístiques i els mapes.

6.5.1 Pau-Conflicte-Violència-Guerra

El llibre dedica molt d'espai a explicar la història política i les guerres, en comparació amb altres temes (història de la quotidianitat, de la cultura, de l'educació...). En tractar dels conflictes armats sí que se n'expliquen les causes polítiques i socials, però no se'n remarquen els impactes sobre la població ni se'n donen dades fins a la Primera Guerra Mundial.

En els principals esdeveniments històrics s'expliquen les causes dels conflictes armats: la Revolució Francesa i la Nord-americana, les guerres napoleòniques, el colonialisme, la Primera Guerra Mundial, la tensió social lligada a la hiperinflació dels anys '30, etc.

Sovint equipara el concepte de conflicte a conflicte armat, la qual cosa alimenta la perspectiva negativa del conflicte i la confusió d'assimilar conflicte a violència. Tampoc introdueix continguts vinculats a l'anàlisi de conflicte i els seus procediments per facilitar-ne la comprensió.

Pel que fa a les conseqüències, hi ha força imatges referents a guerres que no glorifiquen la violència. Les conseqüències polítiques o diplomàtiques dels conflictes armats queden explicades, però es troba a faltar que es reflecteixi les conseqüències d'aquests conflictes

sobre les persones. En la mateixa direcció, tot i que es fa referència a les conseqüències del colonialisme, això es fa des d'una perspectiva descriptiva, sense entrar en l'impacte de tanta violència sobre els pobles originaris dels territoris colonitzats, la qual cosa en facilita la naturalització; s'observa en l'apartat "Conseqüències de l'imperialisme" (p. 86), o en mostrar algunes imatges amb molta violència però no acompanyades de reflexió (p. 81, grup de sirgadors del riu; p. 82, dones africanes i desembarcament d'esclaus; i, particularment, p. 92, caricatura satírica de l'empresari).

El llibre mostra les conseqüències de la violència armada en la Primera Guerra Mundial. En aquest cas, tot i que es parla de les conseqüències de la violència sobre les persones, no queden recollides en les idees-síntesi de la unitat (p. 132). Les imatges d'aquesta unitat 6 semblen reforçar aquesta idea, ja que al llarg de la unitat apareix una imatge que il·lustra les conseqüències sobre la població civil (p. 125), contra 12 imatges de soldats i de combats entre exèrcits.

En referència a la Guerra Civil, es tracta el sofriment de la població civil, els bombardejos, la repressió i l'exili ("Violència i repressió", p. 189, "El conflicte bèl·lic a Catalunya", p. 191, activitat 12, "Els bombardeigs aeris a Catalunya", p. 199), tot i que es troben a faltar alguns temes com l'impacte sobre els infants (exili, refugiats, aturada d'escoles, orfes...).

També es troba a faltar més detall en l'explicació dels efectes dels bombardeigs sobre Hiroshima i Nagasaki, dels quals se'n diu únicament: "*l'ús d'aquesta nova arma, amb una potència devastadora incalculable, va obligar al Japó a signar la capitulació. La segona guerra mundial s'havia acabat*" (p. 207). Es tracta d'un crim contra la humanitat gravíssim del qual seria important explicar l'abast.

Es fan alguns comentaris sobre les conseqüències del militarisme i la guerra, però són pocs. Comenta breument (p. 118) l'escalada armamentista prèvia a la Gran Guerra i en els temps en què Hitler puja al poder, i de l'economia militarista que va portar Alemanya a no tenir atur (p. 163). També apareix en parlar de la Guerra Freda (en especial quan es parla del progrés d'Alemanya vinculat a la baixa despesa militar en comparació amb França i Anglaterra, p. 257). En cap d'aquests casos, però, se n'extreu cap pregunta o exercici per reflexionar sobre el militarisme.

D'altra banda, s'esmenta el referèndum de l'OTAN i un peu de foto especifica que el "no" va guanyar a Catalunya, el País Basc i les Canàries (p. 282). En canvi, podria haver més reflexió crítica respecte a les missions de pau, tant en el cas de les "Missions a l'exterior de l'exèrcit espanyol" (activitat 9, p. 293), com de "L'ONU i les missions de pau" (activitat 4, p. 312), on es qüestiona la possible contradicció de voler promoure la pau mitjançant l'enviament de soldats.

Destaquem que el llibre fa referència a la no-violència i a èxits polítics aconseguits de manera pacífica, i mostra personatges com Gandhi (p. 248), Luther King (p. 256-266) o Mandela (p. 251). S'hagués pogut aprofundir més, per exemple, donant visibilitat als moviments pacifistes i democràtics en contra les dictadures, dels quals només afirma que "*molts antifexistes van ser deportats o empresonats*" (p. 165). En altres casos d'iniciatives no violentes, com la Primavera de Praga o la Solidaritat Polonesa (p. 259), no es descriuen com lluites no violentes aprofitant per fer èmfasi en aquesta característica.

El llibre no fa un plantejament des de la perspectiva de pau positiva/negativa i de les 3 violències. Parla implícitament de moltes situacions de pau, conflicte o violència, però no les relaciona amb aquests conceptes de manera explícita per donar-los a conèixer.

Implícitament es denota una concepció de pau negativa en la major part del llibre, on s'associa la paraula pau als tractats d'alto el foc. A tall d'exemple, en la descripció de les causes de la Segona Guerra Mundial, es diu que "*alguns factors (causes de la guerra) derivaven de la pau de 1919*" seria fàcil parlar críticament del tractat de Versalles, en lloc d'utilitzar la paraula pau reforçant un concepte de pau negativa. En canvi, a la fi de la Segona Guerra Mundial no es parla de tractats de pau, sinó de conferències i canvis territorials (p. 210-211).

En un cas, s'ha identificat una activitat, “La declaració Schuman” (5, p. 267), que transmet una idea de pau més àmplia que l'estricta absència de guerra. Tanmateix, les preguntes que acompanyen el text no promouen especialment la reflexió crítica, a excepció de la darrera (apartat d: “*Creus que Schuman només volia una cooperació econòmica entre els països europeus? Justifica la resposta*”).

6.5.2 conflicte social-Pobresa

El llibre acostuma a presentar les causes immediates dels conflictes socials que tracta. Explica suficientment la situació política en la qual succeeixen aquests conflictes, però dedica poca atenció a descriure els moviments socials i les seves lluites (sovint no violentes), en comparació amb l'atenció dedicada a lluites armades o a la política “*dels polítics*”. En algunes unitats sí que es remarquen algunes lluites socials, com ara a “Les condicions de vida i treball de la classe obrera” (p. 64); o a “*Els progressos de l'emancipació de la dona*” (p. 192).

No sempre, però, s'identifiquen responsabilitats o es reflexiona sobre les causes de fons d'aquests conflictes socials. En el cas dels països del sud, utilitza l'expressió “*baixa qualitat de vida*” per descriure la situació de la seva població i afirma que: “*el creixement demogràfic [...] ha estat excessivament elevat*” (p. 253), sense explicar que és una llei demogràfica per compensar l'alta mortalitat i, al mateix temps, una manera de lluitar contra la pobresa, i sense lligar-ho als efectes de la globalització (p. 252-253). Semblantment, a la unitat 14 no parla dels múltiples conflictes que acompanyen la globalització i dels reptes que planteja. No parla de les implicacions del lliurecanvisme per als països del sud, i és poc crític amb el paper que té el control de recursos naturals (i sovint interessos occidentals) en molts dels conflictes internacionals dels quals parla (per exemple en l'apartat “Les intervencions militars a l'exterior” p. 298), o en l'apartat “Els altres conflictes” (p. 304).

Sembla que no és igual de crític amb el model capitalista que amb el socialisme real. D'aquesta manera, es diu que en molts dels països comunistes, després de la Segona Guerra Mundial, “*aviat va ser evident que la major part de la població no acceptava el nou règim*” (p. 258), quan es podria presentar com una alternativa al socialisme de partit únic, com en els casos d'Hongria i Txecoslovàquia.

Pel que fa a les conseqüències dels models econòmics, diverses vegades remarca la situació social d'algunes classes i poblacions, com per exemple a la unitat 3, “la Revolució Industrial i el moviment obrer” (p. 50). En el cas de les condicions de treball dels obrers, se'n fa responsable al sistema industrial capitalista: “*Els obrers volien, a més, un govern que es preocupés més de posar remei a les injustícies socials que comportava la industrialització*” (p. 36). També en els temps del Franquisme, es parla de la situació de pobresa de bona part de la població després de la guerra i en els anys de l'autarquia (p. 230). Descriu la situació del país en la postguerra com a subdesenvolupat i n'explica les causes, acompanyant-ho d'algunes imatges (p. 230).

Dedica un tema al naixement del Tercer Món (p. 252), però es podria ampliar per reflexionar sobre la nostra responsabilitat en mantenir la pobresa al Tercer Món (i de fet, es podria qüestionar la vigència de l'expressió “Tercer Món” davant d'altres com ara “països empobrits”).

6.5.3 Gènere

No hi ha una perspectiva de gènere transversal al llarg del llibre. Això s'identifica en aspectes com ara que el món tradicionalment femení (el quotidià i domèstic) no queda gens reflectit, o en la poca visibilització de figures femenines (el percentatge de dones entre els personatges

citats és molt baix, especialment en els darrers capítols, i molt en particular la darrera unitat “El món avui”, on se’n cita una sola dona). Tampoc s’explicita l’exclusió de la dona en les esferes del poder polític i econòmic.

Un altre aspecte rellevant és que el llenguatge, tot i que s’intenta cuidar utilitzant termes genèrics, no té prou en compte ser igualitari i utilitza sovint el genèric masculí en parlar de col·lectius de persones [alguns exemples poden ser “els obrers”, els “treballadors”, “els empresaris” (p. 64); “els nens” (p. 65); “els alemanys”, “els jueus” (p. 166); “voluntaris anarquistes”, “els comunistes” (p. 190); i “els blancs”, “els belgues” (p. 251)].

Malgrat això, en algunes unitats es fan referències interessants a la situació de la dona, com ara la dedicada a “la Revolució Industrial i el món obrer” (p. 50); en especial, el “document 4” (p. 66) i també les fotografies; a “La Primera Guerra Mundial” (p. 125), on es parla de la incorporació de la dona al món laboral i del seu dret a vot. D’altra banda, a “Catalunya i Espanya al segle XIX” es tracta la situació discriminatòria de la dona a les fàbriques: “Especialment discriminatòria era la situació de les dones que treballaven a les fàbriques, ja que el seu salari era més d’un 50% inferior al dels homes”(p. 107).

Amb tot, a les unitats finals hi ha molta menys presència de comentaris sobre dones. Un exemple que crida l’atenció és que després del dossier “L’emancipació de les dones”, vinculat a la Segona República espanyola, en el capítol sobre el Franquisme no es faci cap referència a les conseqüències d’aquest en les possibilitats i llibertats de les dones, tan greument transformades.

6.5.4 Diversitat

El llibre mostra sensibilitat per tractar dels temes vinculats a la diversitat, però podria ser molt més explícit. Un exemple és com la unitat sobre “L’imperialisme” tracta les conseqüències sobre les poblacions autòctones colonitzades. En aquest cas, el llibre hi dedica un apartat, “Conseqüències de l’imperialisme” (p. 86), i una activitat, “La polèmica sobre l’imperialisme”(p. 93).

S’aprofiten capítols –com quan es parla de l’imperialisme o la Segona Guerra Mundial– per reflexionar sobre el racisme i la xenofòbia, però només es descriuen breument alguns fets que hi fan referència i se’n fa una sola activitat, “El programa Nazi” (p. 175). Amb tot i això, no s’explicita el concepte de racisme.

El llibre parla fonamentalment d’Europa, d’Espanya i també de Catalunya, a la qual es dedica especial atenció, la qual cosa és comprensible: a la unitat 5, “Catalunya i Espanya al segle XVIII”, amb l’apartat “La Renaixença i els inicis del catalanisme” (p. 108); a la unitat 7, “Catalunya i Espanya (1899-1931)”; a la unitat 9, “La Segona República i la Guerra Civil”, amb dos apartats específics, “La Catalunya autònoma” (p. 184) i “Guerra i revolució a Catalunya” (p. 190); al capítol 11, “El Franquisme”, amb els apartats “Catalunya i el Franquisme: repressió i resistència” (p. 234) i “Catalunya i el Franquisme: els canvis socials i econòmics” (p. 236); i a la unitat 13, “Democràcia i autonomia”, amb “L’estatut d’autonomia de 1979” (p. 278) i “La Catalunya autònoma (1980-2000)” (p. 280).

Quan es parla de temes que queden lluny del nostre context i vivències (conflictes a l’Àfrica i Àsia particularment), es fa d’una manera sovint estereotipada. Sorpren, per exemple, que es parli de conflictes ètnics i religiosos, després s’expliqui que hi ha causes d’interessos econòmics i estratègics de tercers països; i que sigui Europa qui aportï la solució. Així, en l’apartat “Àfrica Negra” (p. 304) es parla dels conflictes africans de la manera següent: “A partir de la dècada dels vuitanta s’hi han estès els conflictes de caràcter exclusivament ètnic i religiós...”, i en parlar dels Grans Llaes “...hi trobem tots els elements característics dels conflictes ètnics de l’Àfrica negra: fronteres artificials fruit del colonialisme, odis ancestrals entre els dos pobles que hi habiten (tutsis i hutus), i interessos econòmics i estratègics dels

estats occidentals...". "Les guerres de Rwanda, Burundi i el Congo van provocar centenars de milers de morts. Finalment, una intervenció militar europea va posar fi al conflicte" (p. 304).

No es reflexiona sobre els processos de construcció "d'enemic", ni se'n proposa cap activitat. Hi ha molts capítols que hi donarien molt de joc: a la unitat 6, "La Primera Guerra Mundial. La revolució russa" (p. 116-135); a la 8, "El món d'entreguerres" (p. 156-177); a la unitat 9, "La Segona República i la Guerra Civil" (p. 178-199); a la unitat 10, "La Segona Guerra Mundial" (p. 200-223); a la unitat 11, "El Franquisme" (p. 224-245); o a la unitat 12, "El món de la postguerra" (p. 246-269).

6.5.5 Medi ambient

A aquest tema no se'n fa pràcticament cap referència. El llibre acaba plantejant la globalització com a moment actual i repte de futur (és a dir allò que viurà l'alumnat que llegeix el llibre), però no reflecteix la crisi ambiental i tots els reptes que representa per a la humanitat, ni es dóna una mirada històrica que ajudi a entendre-la. Aquest ha estat i és un tema present en les causes de molts conflictes socials i també armats. Els conflictes ambientals són conflictes socials; per tant tenir-ne una perspectiva històrica dóna elements per abordar-los i cercar-ne solucions.

Tampoc no es relaciona el desenvolupament humà, en les seves diverses etapes durant la història contemporània, amb el seu ús i els efectes que té sobre el medi ambient.

6.5.6 Democràcia-Règims polítics-Drets humans

De manera similar a altres temes, el llibre mostra sensibilitat envers la transmissió de continguts vinculats als drets humans, però no planteja una perspectiva de drets al llarg de tot el text de manera transversal. Per exemple, quan parla de conseqüències de la violència sobre les persones no ho vincula a drets humans. Així, explica que "*... les persones que pertanyien a les organitzacions antifrancquistes van ser objecte d'una repressió sistemàtica: moltes van ser sancionades econòmicament, altres van ser empresonades i unes 3.500 van ser executades...*" (p. 234), però el contingut no es relaciona amb drets humans; o en l'activitat que es proposa sobre l'Holocaust (a.5, p. 220) no es fa la reflexió sobre la vulneració de drets que va representar (i el seu impacte occidental que impulsa la Declaració Universal dels Drets Humans).

A la vegada, sí que tracta temes vinculats a la democràcia i els drets humans de manera puntual, com és el cas del "Dossier els drets humans" del capítol 1 (p. 22), amb preguntes adients, o el de la unitat "Democràcia i Autonomia", sobre "El sistema electoral espanyol" (p. 286). També aprofita alguna activitat per reflexionar sobre les diferències entre democràcia i totalitarismes (a.9, "Els totalitarismes", a la unitat 8, dedicada a la Segona Guerra Mundial, p. 176).

A diferència d'altres manuals, dóna força visibilitat al paper de l'ONU com a garant de la pau i els drets humans (p. 213), i transmet la idea que la democràcia va lligada a la pau i l'avenç social, però també que és un sistema complex i millorable.

Per acabar, tot i que el llibre tracta el treball infantil en diverses ocasions, com ara en el "Dossier: Les condicions de vida i de treball de la classe obrera" (p. 64, en especial els documents 1, 3), o en els continguts sobre els menors soldats en el capítol "El món avui" (p. 304), no proposa cap activitat que dugui a la reflexió ètica sobre els drets dels infants.

6.5.7 Metodologia en els exercicis didàctics

La major part de les activitats són de comprensió de text, i algunes fan referència a l'actualitat. El llibre incorpora alguns monogràfics sobre metodologia (apartat "Procediments"), en què introdueix procediments per a l'anàlisi històrica a través de propostes menys individualistes i més innovadores i promotores de competències bàsiques: "Analitzar una obra pictòrica" (p. 49); "Fonts contrastades. Dues visions d'un mateix tema: el pistolerisme" (p. 155); "Elaboració d'un petit treball de recerca" (p. 245); "El cinema, una eina pels historiadors" (p. 268); i "Aprenc a comentar un diari" (p. 315).

Alguns temes (la Guerra Mundial, la Guerra Civil...) es tracten d'una manera poc empàtica mitjançant l'ús de recursos metodològics estrictament cognitius i individualistes, sense propostes que convidin a la reflexió ètica-moral o al treball emocional. Crida especialment l'atenció alguns casos en què es mostren imatges d'impacte que demanen una reflexió ètica, però no es proposa cap acció per treballar-hi (el dibuix satíric de la p. 92, o algunes fotos que mostren patiment: p. 178, p. 220, p. 222, per exemple).

El fet que al llibre no plantegi l'objectiu de cada activitat dificulta la comprensió del sentit que aquesta pugui tenir. A més, es perd una oportunitat d'orientar l'alumnat per desenvolupar correctament la feina i treure'n el màxim d'ensenyances.

En el manual no hi ha referències a la utilització de les TIC, només quan s'indica "busca informació".

També cal dir que el llibre proposa algunes activitats d'observació d'obres pictòriques (en alguns "Dossier") que s'acosten a activitats socioafectives (en preguntar quina sensació provoca el quadre) i eduquen per a l'observació i la sensibilitat artística. També introdueix algunes activitats en què demana l'opinió personal, però de manera molt puntual.

6.6. CIÈNCIES SOCIALS (2008), TEXT LA GALERA

El llibre es divideix en 9 capítols, un dels quals la unitat final addicional de revisió dels continguts de tot el llibre, i els altres 8 capítols es divideixen d'acord amb dos criteris: el temporal (4 capítols pel s. XIX i 4 capítols pel s. XX), i el temàtic (Revolucions; absolutisme i liberalisme, societat industrial, i art i cultura –pel que fa al s. XIX i pel que fa al s. XX–, conflictes armats a l'inici de segle; totalitarismes i Guerra Freda; Franquisme, i món al s. XX).

Es valora positivament aquest esforç de simplificació per a un nivell de 4t d'ESO, tot i que la distribució de capítols sembla opinable: dedicar una unitat a corrents ideològics i artístics (unitat 4) fa, per exemple, que se separin els corrents liberal, socialista i anarquista del capítol de la Revolució Industrial, i que la Revolució Industrial acabi en un capítol separat al que n'explica el context polític. També sorprèn la decisió de dedicar una unitat a un període de 30 anys (unitat 5, des de 1898 a la crisi del 1929) i que la unitat següent (unitat 6) englobi 70 anys d'un període convuls que comprèn la Guerra civil espanyola, la Segona Guerra Mundial, la descolonització i la Guerra Freda, mentre la unitat 7 comprèn el Franquisme i la democratització a l'Estat espanyol.

Aquesta divisió temàtica comporta abordar els temes des d'una visió única: la unitat 4, com s'ha dit, només cobreix corrents ideològics o artístics; la unitat 7 sobre Franquisme i democràcia té una perspectiva marcadament política, en què els fets socials o artístics tenen poc protagonisme; altres unitats, en canvi, permeten interrelacionar diferents visions sobre un mateix tema, fet que facilita la capacitat de l'alumnat d'entendre les diferents dimensions dels fets històrics. L'explicació dels corrents i autors més rellevants de cada època, per exemple, sovint es fa en apartats separats, no en documents il·lustratius dels continguts.

Els criteris per seleccionar els continguts temàtics de les unitats no sempre queden clars. Mentre que algunes unitats relacionen els diversos àmbits geogràfics (Catalunya-Espanya-Món), d'altres en fan un apartat específic (la Guerra Civil espanyola, per exemple, s'inclou a la unitat de la Segona Guerra Mundial i la Guerra Freda, mentre que el Franquisme s'explica en una unitat específica). Tot i que es valora positivament l'esforç d'estructurar el llibre d'acord amb continguts temàtics, fóra bo que els criteris d'elecció fossin els mateixos per a totes les unitats, i sobretot que permetessin la interrelació de mirades multidisciplinàries: que es pugui entendre un mateix fet des d'una mirada política, econòmica, social, cultural, etc.

A l'inici del llibre, una doble pàgina explicita per a cada unitat didàctica els continguts ("informació"), i les habilitats ("procediments"), però no els valors o actituds. Un apartat específic a cada unitat anomenat "Eix transversal" remet a l'aprenentatge per competències, tot i que, com es detalla més endavant en aquesta visió general del llibre, els seus continguts no es corresponen ben bé al que es podria denominar un contingut transversal. Tot i que és ja una tasca important que s'identifiquin aquestes competències (com a mínim les que fan referència als continguts i als procediments), fóra bo que apareguessin un cop més a l'inici de cada capítol, per tal que l'alumnat pugui refrescar els objectius d'aprenentatge esperats i pugui orientar el seu propi aprenentatge.

Pel que fa a la metodologia, el nombre d'exercicis és molt reduït, i les preguntes que se'n fan són majoritàriament de comprensió lectora. Es desaprofita el potencial que pot tenir la documentació com a font d'informació. Tot i incloure un apartat de "procediments", el llibre inclou pocs mapes o gràfiques. Les imatges semblen tenir una funció merament il·lustradora, i no són aprofitades per a l'anàlisi i extracció d'informació (moltes imatges són retrats de personalitats i no s'associen preguntes de reflexió a les imatges). Tampoc s'aprofita el recurs del cinema. D'altra banda, es valora positivament l'ús d'Internet, que es proposa per resoldre exercicis.

En relació amb l'estructura i seguiment dels continguts, dificulta la tasca el fet que els apartats no estiguin numerats. Val a dir, però, que les definicions que hi ha en cada apartat són molt encertades i precises.

6.6.1 Pau-Conflicte-Violència-Guerra

Al llarg del llibre, l'explicació de les causes dels conflictes armats es podria ampliar més. D'una banda, en alguns casos s'expliquen les causes de fons dels conflictes, per exemple en relació amb: la Declaració d'Independència dels EUA (p. 14-15); l'enfrontament per la successió entre Felip V i Carles d'Àustria (p. 24); les Revolucions Liberals durant la Restauració (p. 47); les independències a l'Amèrica Llatina (p. 52-53); la Guerra Gran i la Guerra del Francès (p. 58); el sorgiment dels feixismes; la revolució d'octubre del '34 a Espanya (p. 163); les revoltes a Hongria i a Praga (p. 168); la Guerra del Vietnam (p. 169); el conflicte entre Israel i Palestina (p. 175); Nigèria (p. 184); i Bòsnia i Kosovo (p. 221).

De l'altra banda, però, si en aquests casos l'explicació de les arrels de les guerres pot semblar suficient, en altres casos l'anàlisi d'aquestes causes sembla excessivament simplificada: esdeveniments tant cabdals per l'evolució de la història com la Revolució Francesa (p. 16), l'expansionisme napoleònic (p. 17 i 50), la Primera Guerra Mundial (p. 130), la Guerra Civil espanyola o la Segona Guerra Mundial (p. 166) s'expliquen en una frase, o s'associen a causes immediates, sense mostrar-ne els aspectes de fons. Aquest seria un dels aspectes més qüestionables del llibre.

El desastre d'Annual (p. 134), la Guerra de Corea (p. 169), les revolucions xina i cubana (p. 169), les dictadures a l'Amèrica Llatina (p. 171), les descolonitzacions (no esmenta la dominació política i econòmica dels colonitzadors, p. 172), les guerres Iran-Iraq, la primera

Guerra del Golf, el conflicte a Afganistan i a Iraq (p. 175), la dissolució de l'URSS i el conflicte de Txetxènia (p. 221), s'expliquen sense fer esment de les seves causes.

Pel que fa a l'armamentisme com a una de les causes dels conflictes armats, la unitat sobre Totalitarismes i Guerra Freda inclou un eix transversal referit al comerç d'armes (p. 186), un fet que es valora positivament. Demana a l'alumnat que reflexioni sobre els valors de la pau, l'armamentisme i la guerra (comentar les frases “*si vols la pau, prepara la guerra*”, o “*poden estar realment a favor de la pau al món els fabricants d'armament?*”). Dues altres activitats demanen a l'alumnat que faci un llistat del tipus d'armes que coneix i identificar els conflictes armats actualment oberts. Identificar armes i conflictes armats pot ser un bon exercici com a punt de partida. Un pas més enllà seria fer-los valorar les conseqüències d'aquestes armes, reflexionar sobre les conseqüències dels conflictes armats (apareixen en el text, però no se'n fa cap pregunta), o esmentar la prohibició d'algunes d'aquestes armes.

Hi ha altres elements que poden utilitzar-se per reflexionar sobre continguts clau, com ara les conseqüències de la utilització de la bomba atòmica i altres armes químiques, la cursa armamentista de la Guerra Freda, o els moviments pacifistes dels '60, els acords de limitació d'armaments a la fi de la Guerra Freda... També s'hagués pogut fer notar que els principals productors d'armes són els països del nord. Es parla de “*fabricants d'armament*” en general, però es perd l'ocasió d'autocrítica i de reconèixer les responsabilitats pròpies en la violació dels drets humans a altres parts del món.

D'altra banda, les conseqüències dels conflictes armats no solen explicar-se. En la gran majoria de casos, les conseqüències no s'esmenten. En molts altres casos, es descriuen només o sobretot les causes polítiques o geogràfiques, però no les conseqüències sobre les persones. Les excepcions a aquesta afirmació són l'explicació de les conseqüències de: el Desastre d'Annual, amb la Setmana Tràgica (p. 134 i 137); la Guerra Civil espanyola (p. 165); la Segona Guerra Mundial, molt resumidament (p. 167); la descolonització al Congo (p. 173); les guerres arab-israelianes, la guerra Iran-Iraq i la guerra d'Iraq del 2003, amb l'expressió de “*sagnant postguerra*” (p. 175); i Nigèria (p. 184). Sortosament, la utilització d'imatges que mostren els desastres d'alguns conflictes armats permeten compensar aquest fet.

Si es pot entendre que la voluntat de sintetitzar els continguts d'un llibre pot dur a ometre certes dades, alguns casos semblen excessivament simplificats: dir, de la Segona Guerra Mundial, que “*van morir cinquanta-cinc milions de persones, i els països que van ser l'escenari del conflicte bèl·lic van patir pèrdues econòmiques enormes*” (p. 167), sembla insuficient. Igualment, afirmar que “*el llançament de les bombes atòmiques damunt les ciutats d'Hiroshima i Nagasaki (l'agost 1945) van determinar la fi de la guerra i la victòria dels aliats sobre les potències de l'eix*” (p. 167), sense cap apreciació més, invisibilitza les conseqüències humanes i se centra en les polítiques, de manera que es pot contribuir a banalitzar l'horror que van comportar aquests fets.

Una altra constant en tot el llibre és l'absència d'iniciatives de pau; en especial, més que les provinents de la societat civil (accions no violentes), les impulsades pels estats (diplomàcia preventiva, diàlegs, negociacions de pau). En aquest sentit, no es fa referència a informacions molt rellevants, com els 14 punts Wilson i la Societat de Nacions, o la creació de l'ONU.

Els moviments pacifistes queden descrits a les unitats més recents (els moviments pacifistes davant de la cursa d'armaments durant la Guerra Freda), sense que es parli d'exemples més antics, com ara els motins de soldats durant la Primera Guerra Mundial.

Massa vegades, i en casos prou significatius, doncs, es mostren les guerres com fets anecdòtics que promouen canvis geogràfics o polítics, però que semblen sortits del no res, com si les espurnes que encenen el foc (i no les causes de fons) fossin motiu suficient per engegar una guerra, i sense cost per les persones.

6.6.2 conflicte social-Pobresa

La principal observació d'aquesta dimensió és que, en general, en el llibre es parla de les males condicions de vida dels estaments, de les classes, o dels països més desfavorits, però sense concretar explícitament les responsabilitats relatives a qui en surt beneficiat, qui surt guanyant amb la desigualtat de les estructures. Es diu, per exemple, que “*les dones i els nens treballaven de sol a sol amb sous míseros*” (p. 37), o que “*les condicions de vida i de treball dels proletariat eren francament míseres*” (p. 81), però de manera que no se'n poden entendre les causes: no es relacionen aquestes condicions de treball amb el sistema capitalista de producció (ni tant sols a la pàgina on s'explica el corrent ideològic marxista, p. 106, qüestiona la responsabilitat de la burgesia industrial en les condicions de vida de la classe obrera).

Les descripcions que es fan dels temes econòmics sovint recullen més les necessitats dels Estats que les de les persones: en parlar de la crisi del 29 als EUA, o de l'economia durant el Franquisme, es fan descripcions macroeconòmiques, deixant poc espai als efectes sobre les persones.

Més concretament, s'ha trobat a faltar una comparació crítica dels models de lliure mercat i d'economia planificada durant la Guerra Freda, de manera similar a com aborda el tema de la globalització, a partir de la presentació de tres posicions enfrontades (a favor, en contra, i d'aposta per la democratització de la globalització), que permet entendre'n els punts a favor i en contra de manera molt clara.

El tractament del conflicte social i la pobresa sembla més proper a les vivències de les persones que al tema dels conflictes armats: el llibre denuncia en certa manera les dures condicions de vida dels obrers, però sense que s'explicitin quines són les causes de fons d'aquest fet.

Per acabar, es proposa la revisió de l'expressió “Tercer Món”, caigut en desús arran de les crítiques que ha rebut. El concepte “països empobrits” permet reflectir la realitat de l'espoli de les seves riqueses.

6.6.3 Gènere

La dimensió de gènere està especialment oblidada. A mode d'exemple, en tot el llibre són citades 9 dones enfront de 302 homes (menys d'un 3% de les personalitats citades són dones).

Es tracta el dret de vot, o del “*feminisme i l'alliberament de les dones*”, i es descriu què és el feminisme, el moviment de sufragistes, la lluita per la llibertat sexual i l'avortament, o la violència de gènere contra les dones (p. 177). Es troben a faltar, d'altra banda, mencions a la vida de les dones i l'evolució de les desigualtats en les relacions de gènere (el model de dona durant la Segona República, després de la Primera Guerra Mundial, durant el Franquisme, etc.).

En alguns casos es desaprofiten oportunitats significatives, com quan en parlar de literatura es parla de Caterina Albert amb el seu pseudònim masculí, sense mostrar que era una dona, mentre que en el mateix paràgraf es dona el nom real i el pseudònim d'altres escriptors homes; ni que el moviment pacifista de Greenham Common és exclusivament de dones. Sí que recull, en canvi, els moviments de les Madres y Abuelas de la Plaza de Mayo.

En aquesta dimensió més que en cap altra, es pot dir que l'apartat d'“Eix transversal” sobre “La igualtat de sexes” té poc de transversal, atès que se'n parla poc al llarg del llibre. Una de les tasques que proposa, paradoxalment, és que l'alumnat escrigui “*el nom d'almenys tres dones que [recordi] com a polítiques reconegudes en l'àmbit internacional*” (p. 214). En tot

el llibre, però, de les 9 dones esmentades, 3 es poden considerar de la política (Maria Cristina, Isabel II, Maria Cristina d'Àustria), mentre que les altres tenen a veure amb el món de la cultura, o d'altres.

6.6.4 Diversitat

Pel que fa a la diversitat i a l'eurocentrisme, el llibre mostra línies diferents al llarg del text: no es reconeix, per exemple, la responsabilitat en matances de pobles autòctons a l'Amèrica Llatina; en la Guerra del Marroc, per Espanya; als països colonitzats pel Regne Unit; o el fet que els principals productors d'armes del món inclouen molts països europeus (també Espanya). D'altra banda, sí que s'esmenta la responsabilitat per l'esclavatge, en reconèixer que la fortuna de l'indià Antoni López estava relacionada amb el tràfic d'esclaus (es presenta com un fet puntual, però s'esmenta, p. 86).

En algun cas, el llibre qüestiona certs termes controvertits, com l'expressió "descobriments" d'Amèrica, que s'utilitza en com a acotació cronològica, però que en un altre context s'explica com a "*encontre entre dos mons*" (p. 29). En altres casos, en canvi, es parla d'immigració amb expressions alarmistes com: "*onada*", "*constants i més voluminoses*" o "*allau migratòria*" (p. 240).

Els moviments independentistes també s'expliquen majoritàriament des de l'únic punt de vista dels països colonitzadors occidentals. La independència del Marroc s'explica des del punt de vista espanyol, destacant-ne que "*el seu control exigia un esforç econòmic enorme i provocava la pèrdua de moltes vides humanes*", i sense explicar el punt de vista marroquí (p. 134). La independència de l'Índia s'aborda des del punt de vista Britànic, afirmant que "*La Gran Bretanya va atorgar la independència de l'Índia*", i no que l'Índia va lluitar per la seva independència (p. 172). La independència del Congo, Angola i Moçambic es tracta des del punt de vista de Bèlgica i Portugal respectivament: "*Bèlgica i Portugal van ser les potències colonials que van trobar més dificultats*" (p. 173), sense presentar-se el punt de vista congolès, angolès o moçambiquès.

En altres casos, en canvi, es posa l'èmfasi en els països colonitzats: "*Líbia, que havia estat colònia italiana, va aconseguir la independència el 1951. Posteriorment la van assolir Tunísia, i el Marroc. Algèria va arribar a la independència l'any 1963 després d'una guerra de guerrilles perquè França no la hi volia concedir.*" (p. 173). Es troben a faltar explicacions que tinguin en compte una major diversitat de punts de vista, o si més no, una visió menys eurocèntrica.

En els aspectes positius, cal destacar que l'Amèrica Central i Sud-amèrica tenen prou protagonisme en el llibre, i se'n mostren força mapes. També s'observa un esforç per mostrar el fenomen migratori des de la comprensió de les seves causes, tot i que amb connotacions negatives (com ara en parlar "d'allau", o en dir que són persones que venen de contextos de misèria, quan en molts casos persones que emigren són de classe mitjana i amb una bona formació professional).

6.6.5 Medi ambient

De la unitat 1 a la 6 no es fa cap menció al medi ambient, tot i que alguns temes poden convidar a fer-ho, com ara la Revolució Industrial basada en el carbó, o la utilització d'armes químiques, biològiques i nuclears a diferents guerres del s. XX.

Malgrat això, a les dues últimes unitats, la 7 i la 8, la preocupació pel medi ambient es fa molt palesa en identificar el canvi climàtic com un dels grans reptes del s. XX.

S'hi parla de desenvolupament sostenible (*"L'estat ha de garantir un desenvolupament sostenible, i això requereix revisar les actuals polítiques d'energia, d'aigua i d'urbanisme"*, p. 203); i del canvi climàtic (*"el creixement econòmic no ha estat sostenible i ha generat nous problemes que afectaran les generacions futures. El canvi climàtic produït per l'acció dels éssers humans n'és la manifestació més evident"*, p. 219). El llibre també dedica un punt, vinculat al *"gran repte del s. XXI"*, a la contaminació, el canvi climàtic i la sostenibilitat (efecte hivernacle pel CO₂, ús intens de recursos naturals no renovables), i s'hi fan propostes (p. 228). També hi ha referències a la sostenibilitat i als "grans reptes" (ecològics actuals) a les preguntes 9 i 10 de la p. 234.

6.6.6 Democràcia-Règims polítics-Drets humans

Quant als drets humans, se'n recullen les vulneracions (manca de democràcia o de drets laborals), tot i que no sempre se'n parla amb un enfocament (o vocabulari) de drets. S'identifiquen els exemples següents: en parlar de les causes de la Revolució Russa es descriu amb detall que *"no reconeixia les llibertats més elementals de les persones"* (p. 132); es parla de les conseqüències per a la població de la Guerra Civil i els primers anys de Franquisme (p. 165 i p. 192); i s'esmenten les violacions de drets humans en el bloc comunista i de la implicació dels EUA en alguns cops d'Estat a Centreamèrica i Sud-amèrica (p. 171).

En les unitats que fan referència a fets més antics, el llibre mostra com el reconeixement dels drets està lligat a la lluita social. Se'n dona algun exemple, com ara la Declaració dels Drets Humans i del Ciutadà (p. 16); el cartisme (p. 81), dirigit a *"obtenir el dret de vot per a tothom"*, o la lluita per l'assoliment de la jornada laboral de 8 hores (p. 134).

En els capítols més recents es troben a faltar algunes mencions a esdeveniments significatius per al reconeixement de drets, com la creació de l'ONU i el seu paper en la definició del marc legal internacional, com ara la Declaració Universal dels Drets Humans.

Pel que fa a la democràcia, sovint es descriuen canvis polítics de manera molt descriptiva, de manera que pot resultar difícil per l'alumnat valorar quins models són més progressistes i quins més conservadors. Tot i que el llibre mostra una certa diversitat de corrents de pensament, es troben a faltar certs enfocaments de corrents ideològics menys elitistes. En aquest sentit, no es parla dels *sans-culottes* (p. 16), o les referències als països no alineats no reflecteixen les crítiques que dirigiren al colonialisme.

Cap al final de llibre, es presenten moltes iniciatives impulsades des de la societat civil, com moviments antiglobalització, moviments pacifistes, moviments per la recuperació de la memòria històrica, moviments indígenes i per la recuperació del dret a cultivar la terra, o d'altres.

6.6.7 Metodologia en els exercicis didàctics

La gran majoria d'activitats són de comprensió lectora, i individuals. Hi ha, però, alguna activitat de debat en grup.

Pel que fa a la metodologia, el llibre destaca per un esforç, poc usual en els altres llibres, d'incloure activitats en les quals conviden a l'alumnat a prendre la iniciativa i actuar: els apartats d'"Eix transversal" proposen actuar en l'entorn més proper, mitjançant activitats que conviden a modificar l'actitud personal en relació amb les altres persones –com ara *"Evita tenir una actitud de prepotència o de menyspreu respecte a les persones més desfavorides"* (p. 124) o *"No discriminis ningú pel seu sexe"* (p. 214)–, així com d'implicació amb l'entorn –*"No et facis còmplice de les empreses que es beneficien de l'explotació laboral infantil: no*

compris els seus productes” (p. 98), *“Col·labora sempre que puguis amb entitats dedicades a la protecció dels infants”* (p. 98), etc. Aquesta aposta per promoure actituds compromeses amb les persones i amb l’entorn es valora molt positivament.

L’“Eix transversal” de cada unitat es pot entendre com un esforç per treballar valors, relacionar els temes amb l’actualitat, i fomentar la competència de ciutadania. Els temes tractats són, per ordre d’aparició: els presos de consciència, el racisme, els infants obligats a treballar, la pobresa i la marginació, els drets lingüístics, el comerç d’armes, la igualtat de sexes i la multiculturalitat.

Aquesta secció, molt interessant com a plantejament, té certes limitacions, com ara el fet de no estar lligada de cap manera als continguts de la unitat (pel que pot semblar al professorat que no està “fent matèria”), el seu caràcter normatiu (*“fes això...”*, *“cal que tinguis en compte...”*) en comptes de promoure una educació en valors des de la reflexió pròpia, o el fet que els valors que s’hi volen transmetre no sempre semblin realment “transversalitzats” al llarg del llibre. Tot i així, es valora en general com una iniciativa interessant i coherent amb el plantejament de competències.

6.7. POLIS. CIÈNCIES SOCIALS, GEOGRAFIA I HISTÒRIA (2010), VICENS VIVES

El llibre abasta des de la crisi de l’Antic Règim fins al món actual (editat l’any 2010). Està estructurat en quatre blocs i un glossari final, i un total de setze unitats. El primer bloc s’anomena “L’època de les grans revolucions” i globalment comprèn la Revolució Francesa, les revolucions liberals i nacionalismes i la Revolució Industrial; de les cinc unitats d’aquest bloc, dues corresponen a Espanya i Catalunya.

El bloc 2, “Les grans tensions internacionals”, té quatre unitats, que van des de l’imperialisme fins al període d’entreguerres, amb una unitat sobre Espanya i Catalunya 1902-1939. El bloc 3, “El món després de la segona guerra mundial”, amb quatre unitats, inclou la Segona Guerra Mundial, el món bipolar i els anys del Franquisme. Finalment, el bloc 4, “Cap a un nou mil·lenni”, amb quatre unitats, comença amb Catalunya i Espanya fins el 2004, la Unió Europea i “El món actual”. Hi ha dues unitats específiques sobre l’art al segle XIX i al segle XX.

És un dels llibres de quart d’ESO més amplis, té 334 pàgines i en general el llibre tracta els temes exhaustivament, de manera que aportar un ampli volum d’informació sembla ser un dels objectius. Així, en conjunt hi ha moltes dades, amb un llenguatge força elaborat, potser en excés per l’alumnat de quart. El relat és descriptiu, però així com es pot veure un tractament transversal sobre el paper de la dona a la història, altres valors són molt poc explícits.

Si bé el llenguatge utilitzat respon al que s’utilitza habitualment en historiografia, podria adaptar-se més a la perspectiva conceptual que guia l’anàlisi efectuada pel que fa al significat de termes com “sufragi universal”, l’ús de la paraula “pau” i termes com “conflicte”.

El llibre es centra en Europa i només en relació amb aquesta es situa la resta del món, de manera que es dóna molt poca informació sobre l’Àsia, Amèrica i l’Àfrica, la qual cosa és condicionada, en part, pel currículum de la matèria. En general els temes sobre Catalunya estan especialment ben tractats.

Cada unitat és independent de l’anterior i la següent; en cap cas es fa referència al que s’ha assimilat de la unitat anterior, ni en el contingut textual ni en les activitats. Això fa que difícilment es pugui entendre l’aprenentatge transmès pel llibre com a constructivista.

A la vegada, cada unitat s’inicia amb un breu resum general i un eix cronològic amb els esdeveniments històrics més significatius. El text s’acompanya amb fotografies il·lustratives, textos i mapes. Les activitats estan estructurades en dos apartats vinculats: les unes volen

treballar la comprensió del text al llarg de tota la unitat i les altres respondre a les competències bàsiques al final de cada unitat. Així mateix, totes les unitat disposen d'un "Dossier" complementari sobre algun aspecte concret temàtic i/o una ampliació d'informació-reflexió anomenat "Investiga".

S'indiquen les fonts dels documents escrits, si bé caldria posar el nom sencer per identificar-ne correctament l'autoria. No s'indiquen les fonts d'altres tipus de documentació, com ara mapes i sobretot taules de dades. Tots els mapes utilitzats són hereus de Mercator.

6.7.1 Pau-Conflicte-Violència-Guerra

El llibre explica la naturalesa, causes i conseqüències dels conflictes que s'analitzen. Tot i això, es poden identificar casos amb un excés d'explicació política i poc pes dels condicionants econòmics i, sobretot, dels conflictes socials conseqüents; per exemple, a la Revolució Francesa. En aquest cas, el llibre planteja la Revolució Francesa des de l'anàlisi política, sense tenir en compte el conflicte social entre camperols i noblesa/església. Es podria argumentar que s'ha explicat a la unitat anterior, però no se'n fa cap referència ni es proposa cap activitat (p. 26-27). El mateix passa en desenvolupar l'evolució de Catalunya i Espanya al segle XIX, que es podria aprofitar per esmentar les bullangues o la Jamància, les revoltes camperoles fruit de la misèria (unitat 4 i unitat 5).

Pel que fa a temes armamentistes i militars, i malgrat les referències constants a l'exèrcit (per exemple a la unitat 4), el text podria incorporar alguna reflexió textual o activitat sobre el pes de l'exèrcit en la història i les despeses militars. El mateix es podria dir en relació amb la Segona Guerra Mundial, en què no es fa referència a les relacions entre indústria armamentista i economia de guerra (p. 194).

En tractar de les causes dels conflictes al món actual, el llenguatge utilitzat sembla responsabilitzar la fe islàmica d'alguns conflictes armats, mentre que aquesta òptica no és usada en altres conflictes amb component religiosos d'altres credos. A la introducció (p. 294) esmenta "*els enfrontaments ètnics i els fanatismes religiosos*" com uns dels factors "*que enfosqueixen el panorama del segle XXI*", fet que podria donar la impressió que l'Islam és l'enemic exclusiu de "les democràcies", ja que només es parla de l'Islam i no hi ha cap referència a l'integrisme religiós cristià o jueu. En el mateix sentit en el conflicte a l'antiga Iugoslàvia el llibre explica: "*els enfrontaments entre serbis i bosnians musulmans...*" sense qualificar els serbis de cristians ortodoxos (p. 298). També s'hauria d'introduir els interessos de les multinacionals i potències econòmiques en els conflictes regionals del continent Africà, ja que pot donar la impressió que, en la majoria dels casos, darrere dels conflictes ètnics no hi ha interessos econòmics externs (p. 298).

Ens diverses ocasions es troba a faltar el nombre de víctimes a conseqüència de les guerres. Ni a la Guerra de Successió a Catalunya (p. 18); ni a la Guerra d'Independència americana (p. 16); ni a la Revolució Francesa (p. 26-30); ni a la guerra de Cuba (p. 79); ni a la del Marroc (p. 169); ni a les guerres de Corea o el Vietnam (p. 204); ni a la d'Iraq del 2003 (p. 263). Tampoc pel que fa a la Primera Guerra Mundial hi ha cap referència textual a les víctimes: la informació està concentrada en una taula de dades complexa (p. 123). S'esmenta la bomba atòmica d'agost 1945 (p. 197), però podria avaluar-se'n l'impacte i les conseqüències. Tampoc es fa esment del nombre de víctimes i danys dels conflictes actuals, de l'11-S, de la guerra d'Afganistan, de l'antiga Iugoslàvia, o d'Iraq (p. 296 i 298). Tanmateix, a la pàgina 313 hi ha un mapa en què es donen dades totals per continents en els anys 2000-2005.

Sí que es donen xifres de les víctimes de la Guerra Civil espanyola (p. 181) i de la Segona Guerra Mundial. És especialment adequat el dossier sobre la vida a les trinxeres, en què es pot veure la capacitat destructiva de l'armament (p. 120-121). Igualment, el dossier sobre la rereguarda és una bona eina per plantejar les conseqüències del fet bèl·lic (p. 184-185).

També, a mode de comentari general, podria reforçar-se l'anàlisi crítica sobre el paper dels EUA en els diversos conflictes armats.

En general, al llarg del llibre s'identifica "conflicte" amb "violència o guerra". Per exemple, quan s'utilitza la paraula "conflictes" per parlar de les guerres de Corea o Vietnam, com si fossin comparable amb el conflicte de Cuba (p. 204-205).

En alguna unitat es plantegen alternatives a la violència: "*grups d'anarquistes contraris a la violència van impulsar sindicats obrers*" (p. 101). Però conceptes com ara pacifisme o lluita no violenta podrien incorporar-se al discurs. Per exemple es podria proposar l'oposició al reclutament que dona lloc a la Setmana Tràgica per parlar de l'oposició a la guerra (p. 169). També es podria fer referència a l'oposició a la Primera Guerra Mundial. D'altra banda, només en una ocasió s'esmenta la no-violència, en fer referència a Martin Luther King (p. 215), però no s'aprofita per explicar aquesta terminologia. En tot el llibre no hi ha cap referència a Gandhi.

Quan s'utilitza el terme "pau" és per parlar de final d'una guerra: "*organització de la pau*", "*tractats de pau*" (p. 200), "*acords de pau*" (p. 158) o "*coexistència pacífica*" (p. 205). En aquest sentit, podria ser convenient introduir perspectives "positives" al voltant de la concepció de pau. A mode d'exemple, la pau és altre cop identificada amb acords o tractats pre/postbèl·lics (pau negativa) a l'apartat "Organització de la pau" de la unitat 7, ja que en el text es diu que la Societat de les Nacions es va "*convertir en una organització del vencedors, sense mitjans per imposar les seves decisions*" (p. 123).

En aquest mateix sentit el text explica el que Espanya aporta a Europa: "*Les seves relacions privilegiades amb Hispanoamèrica, amb els països del nord d'Àfrica i amb el món àrab han permès la seva **mediació** en conflictes i en missions de pau (tropes d'interposició i tasques humanitàries)*" (p. 288). En aquest sentit, la terminologia és distant del llenguatge de pau positiva. Així, per exemple a la p. 276, una activitat demana: "*raona per què l'UE és una arma de defensa contra les altres potències*". En general, no hi ha referències a polítiques de pau, i en algun episodi es podria aportar informació rellevant relacionada amb la construcció de pau. Per exemple, en comentar el conflicte del Sàhara Occidental, manca esmentar l'existència de l'acord promogut per l'ONU per a la celebració d'un referèndum que avui encara resta pendent (p. 246).

Pel que fa a l'existència d'instàncies internacionals, el llibre explica el nou paper de l'ONU com a "*mediador i garant de la pau*" i "*les seves forces de pau, els cascos blaus*"(p. 297), però podria qüestionar-se'n l'estructura i el funcionament actuals. Semblantment, en explicar l'OTAN el text diu: "*els seus integrants creuen que l'OTAN és un sistema de seguretat que ha de mantenir-se*" (p. 297), sense que el text o les activitats qüestionin l'afirmació.

6.7.2 Conflicte social-Pobresa

El llibre parteix de l'Europa del s. XVIII plantejant el conflicte entre propietaris de la terra i els pagesos sotmesos a règim senyorial i colpejats per les crisis de subsistència (p. 6-10). Es donen prou elements per entendre l'expansió econòmica com a resultat de les transformacions agràries que donen lloc al creixement demogràfic i al creixement econòmic vinculat al comerç colonial i al tràfic d'esclaus (p. 7-10). També es dona una visió aprofundida de la relació entre el Revolució Industrial, el sistema econòmic i l'ideologia dominant (p. 50-53).

Així mateix, el text presenta les relacions capital-treball i el concepte de capitalisme, però potser s'hauria d'insistir en evidenciar que una de les conseqüències és la lluita de la classe treballadora. En aquesta línia, el moviment obrer no és presentat com a moviment social transformador de la realitat, sinó que sembla un annex de la industrialització. Podrien

mostrar-se les conquestes socials aconseguides. Potser la industrialització està tractada exhaustivament; no així el moviment obrer.

En conjunt el llibre podria fer més referències a l'explotació en el treball d'homes, dones, nens i nenes. Les excepcions a la darrera afirmació són: l'esment del salari (p. 97), de l'alimentació (p. 99) i del fet que "*la formació escolar –de les dones– era inferior a la dels homes*"(p. 97), però sembla que en conjunt falten esments a l'explotació, tant durant la industrialització com actualment en les anomenades economies emergents. Cal dir que a la unitat 7, "L'art al segle XIX", es vincula industrialització, vida quotidiana, pobresa i treball en el realisme pictòric (p. 134-135).

Com ja s'ha comentat, la informació del llibre és exhaustiva, però alguns apartats es podrien complementar o reenfocar amb alguna idea. Així, per exemple, en tractar de l'imperialisme, el concepte, les causes i les polítiques de les metròpolis són àmpliament explicades, però, en canvi, de la població autòctona només es comenta "*que la població indígena estava sotmesa i que les seves condicions de vida van empitjorar*" (p. 115), quan podria ser una oportunitat per aprofundir o explicitar les conseqüències negatives de la colonització. També es podria ampliar la informació sobre la Xina (p. 224-225), molt inferior a la que s'aporta sobre el Japó (p. 218-19).

La majoria de la informació s'acompanya d'indicadors demogràfics, d'evolució de la població, de moviments migratoris i també econòmics, com el PIB i la renda per càpita (unitats 1,5, 6, 11, 12, 15). Tanmateix, es podrien donar altres tipus de dades com ara l'Índex de Desenvolupament Humà (IDH) o d'altres, per ajudar a comprendre les desigualtats en l'àmbit mundial. De fet, en aquest sentit hi ha una única taula que compara alguns indicadors d'Etiòpia i Espanya (p. 303).

Un altre element que es podria mostrar és la Revolució Russa com a miratge per al moviment obrer d'Europa després del fracàs de la II Internacional. Es podrien introduir referències sobre els nous partits comunistes i la III Internacional, ja que en l'edició revisada només s'esmenta els espartaquistes (p. 160). És especialment interessant el tractament que el llibre fa del crac del 29: la misèria dels camperols, l'atur industrial, la crisi borsària... (p. 152); però podrien aportar-se referències a la recuperació econòmica d'Europa després de la gran guerra (1921 en endavant) per entendre la relació Europa-Estats Units i les conseqüències posteriors.

Hi ha alguna afirmació que es podria reavaluar, com ara la que diu que una de les causes de la caiguda de Miguel Primo de Rivera va ser que "*des de 1929, les repercussions de la crisi econòmica internacional es van començar a notar*" (p. 171). Tanmateix, pot argumentar-se que les conseqüències de la crisi a Espanya no es manifesten fins a 1932-33.

Malgrat les explicacions sobre la Itàlia de postguerra, el llibre podria plantejar el feixisme com a resposta a les mobilitzacions obreres enfront la crisi dels anys 20 (postguerra) i 30 (crac del 29) (p. 158-159). En el cas d'Alemanya, s'esmenta l'existència de sis milions d'aturats el 1932, sense informació sobre la població activa (p. 161). L'explicació sobre el nazisme és força completa (p. 162-163), complementada amb el dossier sobre l'Holocaust (p. 198-199). Malgrat això, en aquests apartats es podria fer esment d'altres minories exterminades a banda de la jueva.

A la unitat 10 es presenten les lluites antiimperialistes de Corea, el Vietnam o Cuba com a conflictes entre les dues superpotències. En aquest punt es podrien tenir en compte el passat de submissió imperialista i les condicions d'explotació que havien patit (p. 204-205). A la unitat 11 es repeteixen aquestes interpretacions, així, es diu que: "*el model soviètic (els) va resultar atractiu*" (p. 223).

El llibre tracta la història des d'una visió eurocèntrica de manera que conflictes i guerres es deixen de banda si no afecten al procés global d'Europa. Aquest fet, d'alguna manera condicionat pel currículum fa que per exemple en tractar de "*les guerres napoleòniques*" no hi hagi cap referència a Egipte (p. 34-35); a la descolonització s'hi dedica només una plana i un sol text de veus no occidentals de Lumumba contra la "*democràcia belga*" (p. 206).

També es mostra un mapa sobre la descolonització en què es podrien identificar les metròpolis originàries (p. 207). Malgrat aquests comentaris, cal dir que les relacions colònia-perifèria, la descolonització i el neocolonialisme tenen un tractament força acurat (p. 206-209).

Pel que fa a la visibilització de les minories al llarg de la història, la més patent és la lluita de classes. A la pàgina inicial de la unitat 4 es fa una breu síntesi i es diu que Catalunya i Espanya al segle XIX van “*donar pas a una societat de classes, definida per la propietat i la riquesa*” (p. 84) i més endavant s’explica que “*la revolució liberal va deixar pas a una societat de classes pròpia d’un estat capitalista*” (p. 96). En canvi, en tractar del moviment obrer, es deixen de banda aquestes afirmacions i es diu: “*La societat industrial **tenia uns nous pobres: tots aquells que no podien accedir a la propietat**¹⁹ i que havien de llogar-se a canvi d’un salari*” (p. 100). La frase anterior incorpora el concepte “nous pobres”, i podria ser una oportunitat per explicar o parlar de sistemes d’explotació.

En relació amb Espanya, només s’esmenta les revoltes socials del segle XIX (p. 77). En canvi, quan es tracta del cas específic de Catalunya es concreta molt més (p. 80). El llibre explica l’impacte social per l’aplicació de polítiques econòmiques com ara l’aranzel lliurecanvista del 1842 (p. 73), però en altres apartats no es fa el mateix, com ara en relació amb la independència de les colònies americanes (p. 70-71). En el cas de la independència de les colònies americanes, el llenguatge sembla identificar les desigualtats socials i econòmiques amb la independència (com si no hi hagués bases de desigualtat anteriors): “*els nous estats americans [...] es van oblidar de les necessitats de la població indígena, de la població negra i de les classes populars. Per això, la societat postcolonial va néixer amb grans desigualtats socials i econòmiques, fet que va donar lloc a conflictes i tensions*” (p. 70).

Sobre els genocidis, s’esmenta el dut a terme pels nazis (unitat 8). Tanmateix, es pot valorar la incorporació d’altres genocidis com ara el del Japó sobre Manxúria o el de Turquia sobre Armènia, entre d’altres. S’esmenta, encara que no en aquest sentit explícit, l’estalinisme: “*En els ‘grans processos de Moscou’ (1936-1938), un violent aparell policial va depurar els dissidents, i molts d’ells van ser executats, empresonats o deportats a camps de treballs forçats (Gulag)*” (p. 151).

6.7.3 Gènere

El llibre denota una especial intenció de tractar de la temàtica de les dones. En set de les setze unitats s’hi dediquen planes específiques, be sigui a l’apartat “Investiga” o a l’apartat “Dossier”. D’altra banda el 30% de les imatges que acompanyen el text visibilitzen l’evolució i les lluites per aconseguir la igualtat de gènere. Malgrat l’esforç permanent a tot el llibre la incorporació es fa principalment mitjançant l’ús d’apartats complementaris.

Ja s’ha dit anteriorment que caldria fer una reflexió sobre el llenguatge sexista transmès en els llibres de text. Per exemple, en parlar de la Revolució Francesa s’utilitza l’expressió “*sufragi universal directe i dret a la igualtat*” (p. 30), quan només és referit als homes. El mateix passa en tractar de la Revolució del 1848 (p. 39). En canvi, la distinció sí que s’especifica en referència a la Constitució de 1812 (p. 67) o a la Constitució de 1869 (p. 76). En relació amb la Constitució de 1931, el text diu: “*La constitució reconeixia el sufragi universal masculí i femení*”. Repetidament utilitza el terme “*sufragi universal*”, quan el que correspon és “*sufragi universal masculí*”.

La revisió de qualsevol unitat du a observar com es podria millorar aquest aspecte del text evitant expressions com “ciutadans” (p. 37) en referència només als homes o l’expressió “vot per persona” (p. 26) quan es tracta de diputats-homes. També en parlar de la indústria tèxtil catalana, es limita a dir que “*la majoria dels obrers catalans del segle XIX treballaven a la*

¹⁹ La negreta és sobreafegida.

indústria tèxtil” quan es podria especificar que el 80% eren dones (p. 100). En la mateixa unitat dedica un apartat “Investiga” a la dona obrera (p. 97).

Bon exemple d'ús de llenguatge sensible a gènere es pot trobar a la unitat 12, on hi ha expressions com ara “*persones que van emigrar*” (p. 242), “*milers de persones*” (p. 244); però en molts altres casos –a la mateixa unitat– s'utilitzen expressions com “*exiliats*”, “*obrers*”, “*pagesos*”, “*espanyols*” (p. 236), “*treballadors*” (p. 241), “*emigrants*” (p. 242), “*presos polítics*” (p. 244 i 247).

Al llarg del text es citen 301 homes enfront de 12 dones (4% de dones). A la unitat 16, “L'art al segle XX”, no es mostra ni una sola artista i en canvi s'anomenen 62 homes.

6.7.4 Diversitat

Alguns aspectes vinculats a aquest àmbit estan especialment ben plantejats, com ara els moviments nacionalistes del s. XIX (unitat 2), entesos com a resposta contra els imperis i pel desig de crear Estats-nació, i defineix la nació com a “*conjunt d'individus que tenen una sèrie de lligams culturals propis (religió, llengua, tradicions, passat...) i que volen viure en comunitat*” (p. 35). Malgrat això, com que manca interrelació entre les unitats, es presenta el catalanisme com a resposta al centralisme i al fet lingüístic, sense cap referència a la història anterior (p. 80-81).

En referència a la menció a la pròpia responsabilitat en la violació dels drets humans d'altres pobles, destaca, com a bona pràctica, el tractament de l'esclavisme (p. 8-9) de la unitat 1, així com el tractament del colonialisme a la unitat 6, en què es planteja la segregació i la pèrdua d'identitat per l'aculturació a què estaven sotmesos els territoris colonials (p. 114-115). Tanmateix, en el llibre encara s'utilitza l'anacrònic “*raça blanca*” per parlar dels criolls: “*burgèsia criolla (de raça blanca, però nascuda a Amèrica)*” (p. 70).

Com ja s'ha dit l'eurocentrisme està present en el tractament de totes les unitats i la resta del món, altres cultures i fins i tot l'espai geogràfic només són tractats si tenen relació amb el procés històric occidental. Alguns exemples en què podria incorporar-se un altre punt de vista són els següents: a la unitat 1, a l'apartat sobre la independència americana, es podria fer referència als indis nord-americans (p. 16-17); a la unitat 3, “*Industrialització a Europa*”, mancaria una visió global de les implicacions del capitalisme a escala internacional, tant pel que fa als EUA, com a l'Amèrica Llatina i les colònies; a la unitat 10, “*Segona Guerra mundial*”, en parlar de la participació del Japó no s'aprofita per plantejar la del continent asiàtic, ni per parlar de la Xina (Manxúria) en relació amb l'expansionisme japonès (p. 194, p. 196 i p. 197); el continent africà només és esmentat com a escenari de guerra; i a la “*descolonització*” no s'aprofita per donar a conèixer els altres continents. A la unitat 10, (Segona Guerra Mundial i conseqüències) aquesta tendència s'ha compensat amb la porció de mapes del món, que és d'un 50%.

Les dues unitats dedicades a l'art, la 7 i la 16, només fan referència a l'art de la cultura occidental. A la unitat 15, “*El món actual*”, hi ha molt poques referències a dirigents de la resta món: per exemple, no s'hi cita Nelson Mandela o la segregació racial a Sud-àfrica. Tampoc hi ha cap referència als interessos de les multinacionals en el continent africà, situant els seus conflictes com a resultat de la misèria, les dictadures, les rivalitats ètniques i religioses (p. 298).

En relació amb el tractament dels moviments migratoris, a la unitat 9, “*Catalunya-Espanya 1902-1939*”, podria esmentar-se la immigració de Múrcia i Almeria, i a la unitat 13, sobre el fenomen migratori a la Catalunya actual, s'afirma que “*cada vegada és més evident que s'ha d'avançar cap a una societat multicultural que respecti les diferències*”, sense incorporar el concepte d'interculturalitat. En aquest sentit, podria ser una oportunitat per tractar de les aportacions de la immigració en el país de residència (p. 267).

A la unitat 14, en tractar de la immigració extracomunitària, el text diu que a la Unió Europea hi ha dos grans corrents d'opinió: “Una es planteja restringir-ne l'arribada”, l'altra “que sigui de manera controlada en funció de les necessitats del mercat de treball” (p. 285). Caldria obrir una altra perspectiva basada en els drets de les persones i allunyada de la percepció com a mercaderies.

A més, en el mateix apartat es diu: “Els immigrants [...] han d'integrar-se en la vida social, cultural i econòmica dels països que els acullen” sembla proposar l'assimilacionisme com a model d'incorporació de persones nouvingudes sense oferir altres interpretacions (p. 285). El llibre no planteja els drets de la població immigrant ni l'accés a ciutadania. Es troben a faltar propostes crítiques sobre la política migratòria de l'UE i referències a l'ascens dels partits neofeixistes. Es podrien valorar més positivament les aportacions constructives de la diversitat, per allunyar el focus dels problemes que genera.

Finalment, es planteja els moviments migratoris actuals només en relació amb les migracions Sud-Nord, com es veu en el mapa de la p. 311. Seria convenient plantejar el procés migratori com un fenomen més global, no només en el sentit anterior, donada la importància de les migracions del món rural a les ciutats en els països del Sud, entre països del Sud i les migracions entre països del Nord.

6.7.5 Medi ambient

En el llibre de text la problemàtica mediambiental, si bé es presenta com un dels reptes de la societat actual (p. 310), gairebé no s'analitza a la resta del manual.

A les primeres unitats es parla de la relació entre recursos, maquinisme i canvis tecnològics (unitat 1, p. 8 i 20), però si bé parla dels recursos necessaris per a la industrialització, com el ferro i el carbó (p. 89, 90-93), no es fa referència a l'esgotament dels recursos. Pel que fa als problemes d'abastament energètic, al llarg del llibre no es planteja el debat al voltant de l'energia nuclear (es podria fer referència, per exemple, a accidents com el de Txernòbil, al 1986).

Es plantegen els recursos naturals de les colònies com una de les causes del colonialisme, quelcom que pot ser una ocasió per valorar-ne les relacions. Tampoc a la Primera Guerra Mundial es comenta la importància clau del ferro i el carbó: el conflicte de l'Alsàcia i la Lorena entre Alemanya i França és presentat com un problema de fronteres (p. 116).

Els continguts del llibre podrien incorporar el paradigma del progrés del segle XIX, la creença que la tecnologia resoldria tots els problemes de la humanitat. Al llarg del llibre s'identifica desenvolupament amb creixement econòmic i es presenten indicadors de tipus economicista. Quan trobem un títol d'apartat com ara “La fi del creixement: la crisi del petroli”, veiem que el seu contingut fa referència a com els països industrialitzats van afrontar la crisi de 1973 (p. 226), sense qüestionar el model de creixement (costos que representa, destrucció del medi...). A mode de mostra, a la unitat 15, apartat 7.1, hi ha 16 línies amb el títol “La necessitat d'un creixement sostenible”, en què es segueix mantenint l'expressió “creixement” i no es presenta el concepte de “desenvolupament sostenible” ni s'aporten contradiscursos (com ara el decreixement o crítiques a la societat de consum i les seves implicacions) (p. 310).

La primera vegada que s'esmenta l'ecologisme és a la unitat 11, “Un món bipolar”, quan explica que a finals dels anys seixanta van sorgir moviments alternatius, antibel·licistes, ecologistes i feministes que s'enfrontaren als partits tradicionals (p. 217).

El primer cop que es parla de la degradació del medi és quan presenta les particularitats del model japonès i s'explica que “l'administració es va mostrar més preocupada per garantir l'èxit de les empreses que per preservar l'entorn” (p. 219). S'afirma, a més, que a partir del 1970 (al Japó) es va desenvolupar un moviment ciutadà “que intentava pressionar al govern

per tal que adoptés mesures mediambientals”. Aquestes reflexions es podrien fer també en relació amb Rússia, EUA o l’UE.

Com a comentari puntual, el peu de foto de la comparació fotogràfica de París-Panamà (p. 305), no es té en compte l’existència de zones marginals també les grans ciutats europees.

6.7.6 Democràcia-Règims polítics-Drets humans

En general estan ben explicades les ideologies, els règims polítics, les conquestes democràtiques i els drets individuals, però només en una ocasió es fa referència a la idea de drets col·lectius, en diferenciar els dos grans partits dinàstics del període isabelí (p. 75). A la unitat 1 també es percep un esforç destacable per mostrar les conquestes democràtiques i la manca de drets polítics de la població (p. 14-16).

Al llarg del llibre s’identifica democràcia amb la democràcia liberal europea assolida al segle XIX com a conquesta final sense mostrar-ne les limitacions. Estaria bé donar alguna referència a les revolucions que han significat un pas endavant en la conquesta de drets col·lectius. Al voltant d’aquest tema, la unitat que considerem més incompleta i contradictòria és la unitat 14 sobre la Unió Europea: mostra l’autosatisfacció amb els drets europeus idealitzant tot el procés de construcció europea fins al 2006, que és quan acaba el text.²⁰

El text de la pàgina 101 (unitat 5) sembla no qüestionar la democràcia de la Restauració borbònica en afirmar que *“Tot i que el sufragi universal [?] (1890) va obrir noves expectatives electorals, la influència del socialisme a Espanya va créixer molt lentament [...]”* (p. 101). Així, dóna la impressió que no es té en compte la realitat d’una societat analfabeta sotmesa a control religiós i dominada pel caciquisme, la corrupció política i les tupinades. En canvi, unes pàgines abans s’havien explicat les pràctiques del caciquisme i falsejament electoral (unitat 4, p. 78-79). En conjunt, en tractar de la restauració borbònica podrien aportar-se referències a l’abandonament a què estaven sotmeses les classes populars.

Algunes explicacions que semblen insuficients en alguns apartats són compensades en unitats posteriors, però podrien connectar-se més explícitament. Així, per exemple, a la unitat 8 s’explica el nazisme com una *“dictadura”*, afirmació que podria considerar-se insuficient per entendre els continguts ideològics dels feixismes (p. 162). Sobre la Itàlia de Mussolini es parla de *“dictadura feixista i règim autoritari”*, (p. 159). Després, a la unitat 9, en relació amb la Guerra Civil, es defineix el nou Estat dels rebels (Burgos, 1938) com inspirat en el feixisme *“obediència cega al ‘cap’, menyspreu del liberalisme i de la democràcia, exaltació de la violència...”* (p. 183), una definició que hagués estat convenient donar a la unitat anterior.

Les democràcies populars són enteses com règims no democràtics, sense donar-ne explicacions (p. 202). Tampoc es presenta el projecte de *“democràcia socialista”* i es limita a parlar de classe dominant formada pel PCUS (p. 220). S’afirma que l’estalinisme era una dictadura de partit, sense donar la possibilitat d’entendre que de la dictadura del proletariat es va passar a la dictadura del partit i al culte a la personalitat (p. 151).

Més endavant, a la introducció de la unitat 12, “Un món bipolar”, es mostren dues fotografies, una de l’estàtua de la llibertat dels EUA amb veles de vaixells al fons, i l’altra una desfilada de tancs a la plaça roja (1977) davant una gran foto de Lenin; la pregunta formulada a continuació és: *“Describeu les fotos i mira d’analitzar els dos models socials i polítics que*

²⁰ Cal dir que la nova edició 2012 ha transformat absolutament aquest últim capítol amb una visió molt més crítica sobre el món actual, mentre que s’ha suprimit el capítol sobre la Unió Europea, reduït ara a una pàgina. En la nova edició es plantegen àmpliament les economies emergents.

representen” (p. 212). La resposta que sembla suggerir és que la primera fotografia representa la llibertat i l'altra la violència militar... Podria revisar-se la tria de les imatges.

Pel que fa a l'ONU i el seu paper, el llibre en dóna informacions generals i n'enumera els organismes dependents (p. 201), però mancava aportar valoracions sobre els reptes que el sistema de Nacions Unides afronta. També com a organisme supraestatal, la Unió Europea rep un tractament idealitzat a la unitat 14 i se'n descriu l'organització política sense analitzar aspectes com ara el model democràtic que se'n deriva (p. 278).

A la unitat 11, sobre el període franquista, potser es troba a faltar un tractament sobre la identitat catalana i el paper clau que tingué el PSUC entre la classe treballadora i com element referencial. L'única referència al PSUC és: *“els comunistes (PSUC) van aconseguir organitzar-se i esdevenir la força més activa de l'oposició”* (p. 244). La unitat 13, “Democràcia i autonomia”, simplifica excessivament el procés polític i alguna de les afirmacions s'hauria de revisar: *“totes les forces parlamentàries es van encarregar de redactar la constitució”* (p. 254), quan de fet el PNB no hi va participar. També es podria plantejar què significaven els diversos partits després del Franquisme i caracteritzar-ne les ideologies.

D'una manera general, s'hauria de mirar com es mostra un major protagonisme del poble. Alguns exemples a considerar com a oportunitats són els següents. Els canvis de finals del segle XVIII (unitat 1) semblen resultat dels intel·lectuals de l'època, il·lustrats, enciclopedistes, líders americans (Jefferson, Washington...). A la unitat 4, “El segle XIX a Catalunya i Espanya” el text no ens permet veure l'existència de classes socials, perquè la perspectiva que predomina és la del món dels reis i l'aristocràcia política. En el cas del Sexenni Democràtic no es visibilitza la participació del poble en les transformacions revolucionàries, essent només representat amb afirmacions com revoltes socials i *“aixecaments radicals”* (p. 77).

Potser hi hauria d'haver una visió més crítica sobre la cultura política europea de finals del segle XIX: en explicar les raons ideològiques del colonialisme (unitat 6) les situa en el nacionalisme conservador, quan de fet era una posició molt més àmplia i compartida per la majoria de la població europea (p. 108) (no fou fins a 1907 que la Internacional socialista va aixecar les primeres veus contra el que significava l'imperialisme). La crítica a l'imperialisme es limita a l'afirmació *“A les colònies s'hi van imposar els interessos econòmics dels colonitzadors”* (p. 115). És a les activitats on podem veure els aspectes negatius de l'imperialisme (p. 114-115).

En relació amb la conquesta i l'ampliació de drets al llarg de la història, a la unitat 2 es mostra com a França els drets de la ciutadania es van ampliant, des de la monarquia constitucional de 1791 (p. 28), fins a la república social de 1848 (p. 39). També es fan referències als drets humans quan a la Segona Guerra Mundial s'esmenta que van ser vulnerats sistemàticament i que *“la violència i la crueltat s'havien instal·lat a Europa durant sis anys molt llargs [...] L'holocaust jueu i les conseqüències de la bomba atòmica van deixar un trauma profund”* (p. 200). Malgrat això, potser es podria insistir més explícitament en les violacions de drets pels dos bàndols, per exemple mitjançant almenys alguna il·lustració dels bombardejos aliats sobre població civil (com ara a Dresde). Tampoc hi ha cap referència a les barbaritats dels japonesos a Manxúria ni a les conseqüències de les bombes atòmiques

Altres dimensions, com ara la persecució per orientació sexual, no són tractades en el llibre. En aquest sentit, per exemple, no es fa referència a la persecució de l'homosexualitat sota el Franquisme. En relació amb el món actual, a la unitat 16 no hi ha cap referència a la violació dels drets humans.

Podria també qüestionar-se el dret a la propietat privada. Les oportunitats per reflexionar sobre el seu significat i analitzar-ne les conseqüències podrien ser: la Convenció jacobina, en què es reproduïx un discurs de Robespierre als Jacobins (*“La igualtat de drets no és una quimera [...] El dret de propietat està limitat, com tots els altres, per l'obligació de respectar els drets dels altres[...]”*, p. 30); també a la unitat 4, en plantejar les reformes progressistes i

la desamortització de Mendizábal quan es comenta que es va liberalitzar la propietat agrària (p. 73); i en parlar de la desamortització de Madoz, es diu: “*Aquestes reformes van consolidar la propietat privada de la terra, que es va transformar en una mercaderia que podia ser comprada i venuda lliurement*” (p. 88). Podria ser una manera de treballar el nou model liberal-capitalista.

Pel que fa a la propietat de la terra, es comenta com durant les revolucions bolxevics “*les terres van ser expropiades per repartir-les entre els pagesos, i les fàbriques van quedar sota control de comitès obrers*” (p. 151). Aquesta cita parla de tipus de col·lectivització de l’agricultura però potser hi hauria d’haver explicacions sobre la supressió de la propietat privada en el model de socialisme real (p. 220). Una altra oportunitat per treballar el significat de la propietat privada podria ser la constitució de 1931, apartat en què s’explica que aquesta “*reconeixia el dret a la propietat privada, però es facultava al govern per expropiar béns considerats d’utilitat pública*” (p. 173).

Potser per tal de comprendre el significat de la Segona República per a les classes treballadores es podrien fer referències a les condicions d’analfabetisme, manca de drets col·lectius, condicions dels jornalers i dels treballadors industrials, ja que sinó l’enfocament és principalment polític (p. 172).

En relació amb el moviment obrer es podrien explicitar els drets que van aconseguir, com ara la jornada de 10 hores o el descans setmanal o la jornada de 8 hores. A vegades, la terminologia emprada pot semblar contradictòria: per exemple, el quadre de la p. 172 mostra partits polítics i sindicats i situa les forces obreres al marge de la resta. En canvi, en tractar de la resposta a l’aixecament feixista a Catalunya (19 de juliol de 1936) es parla de “*partits i sindicats*” d’esquerra (p. 180); s’hauria d’esmentar el paper cabdal de la CNT.

6.7.7 Metodologia en els exercicis didàctics

Gairebé totes les activitats del llibre són individuals i de comprensió, anàlisi o reelaboració del text central o de la informació aportada pels documents o imatges. Així, es podria dir que el contingut del llibre de text no promou el treball cooperatiu. El llibre de text tampoc no fomenta accions més enllà de l’aula. Només hi ha una activitat d’història oral (activitat 2, entrevista a una àvia i posada en comú, p. 239).

Si a cada unitat es proposen prop de cinquanta activitats, només entre una i sis relacionen el passat amb l’actualitat. També són ben poques les activitats que proposen reflexió o opinió personal, si exceptuem les dues unitats dedicades a l’art.

Només hi ha una proposta d’aproximació al món audiovisual (sobre la pel·lícula *Temps moderns*). Les possibilitats de les TIC estan poc explotades, a cada unitat es fa referència, com a ampliació, quasi exclusivament al web de l’editorial, i sense proposar cap activitat concreta. En tot el llibre es proposen tres activitats vinculades a la competència matemàtica.

Al final de cada unitat es proposen unes activitats sota el títol “Competències bàsiques”, però fan referència quasi exclusivament a tipologies d’exercicis per al tractament de la informació.²¹

²¹ Cal dir, també, que la nova versió de 2012 ha canviat absolutament les activitats, de manera que són molt més nombroses les cooperatives, les que relacionen el passat amb el present i les que proposen treballar amb les TIC.

7. CONCLUSIONS I RECOMANACIONS

Una de les idees principals resultants de l'anàlisi té a veure amb la constatació que els llibres de text estudiats són un bons instruments en favor de l'ensenyament de la història. Els continguts, de manera general, plantegen la història amb un rigor deslligat de plantejaments mitològics o patriòtics. A la vegada, s'observa en els textos analitzats el compromís amb uns valors que parteixen de la comprensió crítica dels processos que s'estudien. Els llibres fan l'esforç de trobar equilibris entre el necessari coneixement de dades cronològiques i altres tipus de continguts i valors; entre la història de les elits i de les bases socials; entre el contingut i la didàctica.

L'anàlisi dels llibres de text d'Història de 4t d'ESO ha permès observar que els diferents àmbits temàtics considerats –pau, violència, conflicte; conflicte social i pobresa; gènere; diversitat; medi ambient; i democràcia i drets humans– s'incorporen en graus diferents.

D'aquestes sis perspectives temàtiques, les que es tenen més en compte en els llibres de text són la de conflicte social i pobresa, i la de democràcia i drets humans. L'àmbit vinculat a allò que hem anomenat conflicte social i la pobresa queda prou reflectit, en el sentit que es mostra la visió de les classes més pobres i la seva mobilització per tal d'aconseguir canvis en la seva situació. És menys explícita, però, l'anàlisi de les causes de l'existència de grups de població oprimits, ja siguin del proletariat, de països empobrits, o de sectors desafavorits.

En relació amb l'àmbit de democràcia i drets humans, queda més ben recollida la perspectiva de democràcia (considerada com a règim polític i democràcia formal, sovint entesa com a "acabada" i no com a procés en constant construcció) que la de drets humans (la perspectiva basada en drets no és incorporada). Així, els llibres descriuen amb detall diferents formes polítiques (dins el marc de l'Estat-nació occidental) i corrents ideològics, però mancaria incorporar en major grau la perspectiva de drets humans i perspectives de democratització i models democràtics que van més enllà de la concepció liberal.

A diferència de les anteriors, les perspectives de pau-violència-conflicte, gènere, diversitat i medi ambient es podrien treballar de manera més aprofundida i fer més visibles en els llibres. Diferents valoracions destaquen en aquestes dimensions. Primera, sobre la dimensió de pau-violència-conflicte, els textos descriuen moltes més experiències de violència i de guerres que de pau, i en parlar de les guerres no sempre se n'expliquen les causes, i menys vegades encara se n'expliquen les conseqüències sobre les persones. Tot i que qui més les pateixen són les persones, es posa l'èmfasi en el nivell polític.

Segona, tot i que s'aprecien esforços per tractar de manera específica de la situació de les dones i lluites feministes en alguns períodes històrics determinats, no es pot dir que es tendeixi encara a una transversalització de la perspectiva de gènere. Particularment, és destacable com d'invisibles són encara les dones en molts dels llibres d'història, fins i tot en els períodes més recents.

Pel que fa a la diversitat, de manera similar al gènere, s'observa una voluntat de tractar del tema des del respecte a la diferència. Tanmateix, aspectes com ara el marcat eurocentrisme (per exemple el punt de vista per explicar les descolonitzacions és l'uropeu), o que l'anàlisi sobre les actituds, comportaments o polítiques basades en el racisme i la discriminació només s'expliciti en analitzar el règim nazi mostra que encara queda per fer en aquest àmbit. També, de manera puntual, s'identifiquen expressions desafortunades que contribueixen a la construcció estereotipada d'altres cultures que valdria la pena revisar.

La quarta valoració, relacionada amb el tema de medi ambient, té a veure amb la constatació que sembla sobreentendre's que aquest és un àmbit que es treballa en altres nivells o matèries i, en tot cas, aquest queda concentrat en les unitats més recents. Ens sembla pertinent, però, reflexionar també sobre les conseqüències dels models productius sobre el medi ambient o sobre el consum incontinent de recursos en la història.

Pel que fa a la metodologia, dominada per activitats individuals de comprensió lectora, es pot dir que no sembla haver incorporat la perspectiva de competències. Si es té en compte el marc de treball anterior al competencial, val a dir que en pocs casos els objectius que es defineixen per cada unitat fan referència, a més dels coneixements, a procediments o a actituds.

Les següents recomanacions sintetitzen les idees transmises al llarg de l'informe. Són de tipus general i estructural, així com també es classifiquen segons els àmbits temàtics. Algunes d'elles poden trobar-se a l'anàlisi específica dels llibres de text, d'altres a la part comparada. Cal dir també que entenem que algunes d'aquestes propostes representen canvis de fons que transcendeixen el treball desenvolupat des dels llibres de text i requereixen i el debat i la coordinació dels conjunts d'agents educatius. Tanmateix, no podem deixar d'apuntar alguns dels reptes clau que es desprenen de l'estudi de recerca.

RECOMANACIONS GENERALS

1. Prioritzar el tipus i la manera de donar-los per davant de seva la quantitat. Atès que el nombre de pàgines que es pot dedicar a cada tema és escàs, a fi de donar sentit d'unitat al procés històric (i particularment, per tal de poder comprendre les causes subjacents i les conseqüències dels conflictes armats), caldria que els textos remarquessin més les línies de fons de la història, allò que és la causa dels fets que apareixen a la superfície (com ara els processos de colonització i descolonització en relació amb la Primera i la Segona Guerra Mundial; el romanticisme polític i els processos identitaris del s. XIX; el liberalisme polític i econòmic i la formulació dels DH, etc.). L'assoliment d'aquest objectiu el dificulta la tendència dels llibres a tenir una estructura atomitzada i poc articulada entre unitats.
2. Aprofundir sobre els reptes que representa la incorporació d'una perspectiva basada en el treball per competències. Definir l'estructura del llibre d'acord amb les competències, sense excloure que a cada unitat hi puguin aparèixer altres valors de manera transversal.

A tall d'exemple, es podria definir uns objectius de treball de les actituds associades a les unitats –tot i treballar-ho transversalment– com:

Exemples per fomentar l'educació en valors associats a determinades unitats dels llibres de text

Unitats	Treball sobre valors
Transició entre l'Antic Règim i la Revolució Francesa	Reflexionar sobre el valor i els límits de la democràcia
La Revolució industrial	Entendre el conflicte social com a motor de canvi
Revolucions burgeses	Reconèixer el valors dels drets humans
Segona Guerra Mundial	Rebutjar el militarisme i valorar la pau
Processos de descolonització	Reconèixer els efectes perversos de l'economia desigual

Font: elaboració pròpia.

En aquest sentit, es pot tenir en compte l'aproximació als àmbits de la vida quotidiana des de fonts orals i escrites (particularment accessibles a partir de la segona meitat del segle XX) com instrument útil per treballar objectius actitudinals i de valors.

3. Aprofitar també els documents per transmetre una visió més crítica de la història (caricatures, textos amb visions diferenciades i, si pot ser, des del punt de vista de la població, per compensar el fet que el text narratiu sovint es centra en la història de les elits).
4. Revisar críticament l'ús de conceptes (com ara pau, conflicte, violència o pobresa), a més del llenguatge i les expressions que tradicionalment s'ha incorporat a la historiografia (Guerra Freda, pau armada, tractat de pau...).
5. Reflexionar sobre la pertinència de seguir un plantejament dels llibres de text basat en una perspectiva únicament cronològica, en comparació amb d'una de tipus temàtic.

RECOMANACIONS SOBRE PAU-CONFLICTE-VIOLÈNCIA-GUERRA

6. Considerar les conseqüències que les guerres tenen sobre la població, a banda de les conseqüències polítiques.
7. Reflectir que els conflictes també es poden resoldre de manera no violenta, mostrant més exemples de resistència no violenta i reflectint el fet que les lluites socials són conflictes que poden aportar transformacions socials.
8. Visualitzar que les decisions dirigides a donar respostes violentes als conflictes sovint tenen responsables que es poden identificar, de manera que l'exercici de la violència no quedi impune.
9. Valorar la pertinència d'explicar un esdeveniment davant del risc de trivialitzar l'ús de la violència (risc derivat, per exemple, de la necessària brevetat dels continguts). Parlar especialment d'aquells conflictes dels quals es pugui explicar les causes i les conseqüències sobre les persones i el medi ambient. Una manera de fer-ho pot consistir en agrupar conflictes amb característiques similars, i explicar-ne a fons les causes comunes.

RECOMANACIONS SOBRE CONFLICTE SOCIAL-POBRESA

10. Transmetre el fet que la pobresa no és un fet fortuït, sinó que depèn de decisions associades a uns models econòmics o uns altres.
11. Tractar el concepte i les tipologies de pobresa, així com la relació entre la pau i la justícia.
12. Incloure la satisfacció de les necessitats bàsiques de totes les persones i la reducció de la pobresa i les desigualtats, com a repte constant al llarg de la història, visibilitzant la problemàtica.

RECOMANACIONS SOBRE GÈNERE

13. Mostrar el paper de la dona en la història, reflectint la contribució de dones destacades en el procés històric. Tenir-les presents com a col·lectiu social encara que no hagin estat protagonistes de fets rellevants. Visibilitzar la història viscuda des de l'àmbit quotidià, comunitari i familiar, en el qual les dones tenen un paper important al llarg del temps.
14. Incorporar l'evolució de les relacions de sexe i de gènere al llarg del procés històric, les seves bases econòmiques, socials i polítiques. Explicar els processos de lluita vinculats a l'equiparació de drets de les dones, però també lligats als models familiars i d'identitat sexual.
15. Explicar, com a contraexemples, els moments històrics en què hi ha involucions quant a les relacions igualitàries (nazisme, Franquisme, etc.).
16. Vetllar per un ús no sexista del llenguatge. Evidenciar, quan els textos històrics utilitzen la paraula homes o éssers humans, a quin col·lectiu s'estan referint (als homes i dones o només a la població masculina). Reflexionar sobre el context històric en què això es dona.

RECOMANACIONS SOBRE DIVERSITAT

17. En el cas de les independències o de la descolonització, diversificar el punt de vista, incorporar també el punt de vista dels països descolonitzats.
18. Ser tant autocrítics com crítics amb les altres cultures, reconèixer les violacions pròpies dels drets humans.
19. Sense deixar de ser crítics amb altres cultures, posar una especial atenció en no parlar-ne a partir de prejudicis o estereotips, i promoure'n el coneixement. Evitar mostrar les altres cultures com blocs homogenis i fugir de la seva equiparació amb tendències integristes.
20. Mostrar la temàtica de la immigració des de la comprensió de les causes, així com la valoració de la riquesa de la diversitat cultural.

RECOMANACIONS SOBRE MEDI AMBIENT

21. Incorporar una visió crítica respecte al consum de recursos i matèries primeres, amb un èmfasi especial en els recursos d'altres països (lligat a les colonitzacions), o els que són de bé comú (aire, aigua, etc.).
22. Convidar a la reflexió sobre l'impacte en el medi ambient dels diferents models de producció, en especial en referència a la Revolució Industrial, la descripció del model econòmic capitalista basat en el consum, o l'impacte de les armes químiques i nuclears.

23. Considerar la reflexió sobre l'impacte de l'activitat humana en generacions futures.

RECOMANACIONS SOBRE DEMOCRÀCIA-RÈGIMS POLÍTICS-DRETS HUMANS

24. Destacar i celebrar els esdeveniments nous de cada avenç social per l'aprofundiment de la democràcia i dels drets humans.
25. Incorporar el vocabulari de l'enfocament de drets, reflectint que la satisfacció de les necessitats bàsiques és un dret inalienable de les persones.
26. Descriure corrents ideològics destacant les forteses i les crítiques a cada model.

RECOMANACIONS SOBRE METODOLOGIA EN ELS EXERCICIS DIDÀCTICS

27. Diversificar el tipus de documentació associada, escollint fonts primàries que permetin visualitzar els diferents punts de vista i fomentin així l'empatia i l'esperit crític.
28. Diversificar el tipus d'activitats proposades, per tal de fomentar els diferents tipus de competències de l'alumnat, fomentar el treball cooperatiu, diferents formes d'expressió, l'esperit crític, la implicació en l'entorn, etc.
29. Proposar activitats de tipus socioafectiu per treballar l'empatia cap a les perspectives i sentiments d'altri. Especialment en relació amb el treball en valors.
30. Vetllar perquè l'ús de les imatges d'impacte estigui acompanyat per la reflexió i valoració ètica.

REFERÈNCIES I BIBLIOGRAFIA

- ALAI (2008) *Ellas tienen la palabra. Comunicación, organización y género*. Materiales para la formación 1. Quito: Área Mujeres ALAI. En línea: <http://alainet.org/publica/formacion1/comun-g-w1.pdf>
- Cascón, Paco (2001) *Educación en y para el conflicto*. Bellaterra: Càtedra UNESCO sobre paz y Derechos Humanos, UAB.
- Departament d'Educació (2008) *Currículum. Educació secundària obligatòria*. Barcelona: Departament d'Educació. http://www20.gencat.cat/docs/Educacio/Home/Departament/Publicacions/Col·leccions/Currículum/eso/currículum_eso.pdf
- Departament d'Educació (desconeguda). Equitat, diversitat i usos lingüístics als llibres de text. Orientacions per a les autores, autors i editorials de llibres de text i altres materials educatius. http://www.xtec.cat/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/c5796e32-2a17-458d-a4c2-17f9ddb6badc6/llibres_text.pdf
- Ecologistas en Acción (2006) *El currículum oculto antiecológico en los libros de texto*. Madrid: Ecologistas en acción. http://www.ecologistasenaccion.org/IMG/pdf/Informe_curriculum.pdf
- ESF (2007) *Integració de la Tecnologia per al Desenvolupament Humà en l'Ensenyament Secundari Obligatori*, ESFERes, Estudis, núm. 1, Barcelona: Associació Catalana d'Enginyeria Sense Fronteres. http://www.isf.es/adjuntos/cas/pdf/Llibres_esferes1.pdf
- Galtung, Johan (2003) *Paz por medios pacíficos. Paz y conflicto, desarrollo y civilización*. Bilbao: Bakeaz/Gernika Gogoratuz.
- Jares, Xesús (1999) *Educación para la paz*. Madrid: Editorial Popular.
- Lederach, John Paul, (2000) *El abecé de la paz y los conflictos. Educación para la paz*, Madrid: Los Libros de la Catarata.
- Seminario de Educación para la Paz-APDH (2000) *Educación para la paz. Una propuesta posible*. Madrid: Catarata.
- Truñó, Maria; Zabala, Mireia; Caçana, E. (2003) *Diagnòstic sobre l'ús dels recursos d'educació per al desenvolupament de les ONGD entre el professorat de Catalunya*. Barcelona: FCONGD.
- DDAA (2009) *Cultura de Pau i educació per a la ciutadania. Estudi comparatiu de diferents llibres de text de 3er d'ESO a Catalunya*. Barcelona: Federació d'ONG per la pau. http://www.federacioongpau.org/cms/images/arxiu/estudi_pau.pdf

Llibres analitzats (per ordre alfabètic de les editorials):

- DDAA (2008) *Socials*. Barcelona: Barcanova.
- DDAA (2008) *Ciències Socials. Història*. Barcelona: Cruïlla.
- DDAA (2008) *Ciències socials, geografia i història 4*. Barcelona: Grup Edebé.
- DDAA (2008) *Història 4 ESO*. Projecte la Casa del Saber. Barcelona: Grup Promotor Santillana.
- DDAA (2008) *Geografia i història. Ciències socials*. Barcelona: Teide.
- DDAA (2011) *Ciències Socials*. Barcelona: Text La Galera.
- DDAA (2008) *Polis. Ciències socials, geografia i història 4*. Barcelona: Vicens Vives.

S'adjunten a continuació annexos que donen una idea del procés d'investigació.

Es tracta de dos models de guió que s'han anat perfeccionant al llarg de l'any en les discussions de la primera etapa de la investigació (gener a juny 2011):

- Proposta final d'indicadors (Guió 1), que s'ha aplicat a cada unitat de cada llibre.
- Guió establert per a la valoració general del llibre de text (Guió 2).

GUIÓ 1. PROPOSTA FINAL D'INDICADORS

Guió per a la valoració de les publicacions DELS LLIBRES DE TEXT

Document analitzat: Autoria (any) *Títol*, Ciutat: Editorial

Nivell educatiu a què va dirigit: 4t ESO

Persona que fa l'anàlisi: XXXXX

Dels llibres de text s'analitzen sis continguts temàtics i un de metodològic.

Pel que fa als continguts temàtics (pau, conflicte, violència i guerra; conflicte social i pobresa; gènere; diversitat; medi ambient; i democràcia i drets humans), s'ha apostat per tenir una mirada actual a la història. Conscients que "democràcia" o "drets humans" són conceptes relativament nous, i que la preocupació pel gènere, per la diversitat cultural o pel medi ambient són actuals, considerem tanmateix que són mirades que es poden aplicar al passat. Les historiografies no són úniques, i defensem, en aquest estudi, una historiografia enriquida de les sis visions esmentades.

Cadascun d'aquests temes s'analitzarà en primer lloc de manera qualitativa, analitzant el tipus de conceptes, de connotacions i de valors que transmeten el discurs i les imatges, i, a continuació, mitjançant indicadors de síntesi que facilitaran la comparació entre els llibres de text.

Pel que fa a la metodologia, i d'acord amb una concepció de l'educació que no només transmet continguts sinó que forma les persones, es revisarà els tipus d'aprenentatge que promouen els llibres, i les habilitats que promouen (esperit crític, cooperació, implicació en l'entorn, etc.).

Unitat núm.... Títol de la unitat

1 – PAU-CONFLICTE-VIOLÈNCIA-GUERRA

A. Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

- Identificació de la naturalesa del conflicte. Per exemple: social (classe); polític-dinàstic; colonialisme-imperialisme; cultural, identitari, religiós; recursos naturals...
- Distinció entre conflicte social, violència armada, pacifisme i no-violència.
- La consciència latent a favor de la militarització: despeses militars, legislació, propaganda de guerra, justificacions, religió...
- Les imatges mostren aspectes destructius de la violència, no glorifiquen la violència armada...

Observacions a A. Fonamentació i comentaris. A aquest espai, incorporar les valoracions qualitatives (temes triats, elements positius a destacar, elements no visibilitzats, ús d'imatges...) i exemples (frases literals, núm. pàgina):

B. Indicadors de síntesi:

- 1.1. Explica les causes estructurals dels conflictes?
 - o no sí
- 1.2. La guerra es presenta com un fet evitable (parla de diàlegs, negociacions prèvies...)?
 - o no sí
- 1.3. Presenta les conseqüències sobre les persones (nombre de víctimes, danys...)?
 - o no sí
- 1.4. Parla de possible estratègia no violenta?
 - o no sí

Observacions a B:

2 - CONFLICTE SOCIAL-POBRESA

A. Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

- Relacions capital-treball, pobresa, món rural, industrialització, lluita de classes, reforma, revolució...
- Colonització, imperialisme, esclavitud...
- Concepte unilineal de progrés, teoria de la dependència...
- El creixement demogràfic...
- Tercer món i globalització.
- Representació gràfica de les diferents classes socials.

Observacions a A. Fonamentació i comentaris. A aquest espai, incorporar les valoracions qualitatives (temes triats, elements positius a destacar, elements no visibilitzats, ús d'imatges...) i exemples (frases literals, núm. pàgina):

B. Indicadors de síntesi:

- 2.1. La pobresa es presenta com el resultat d'una causa estructural (no com un fet fortuït)?
no sí
- 2.2. Explica les conseqüències socials dels models polítics i econòmics?
no sí
- 2.3. En el model de desenvolupament s'hi consideren més factors que només els econòmics?
no sí
- 2.4. Es parla del perquè de la presència de majories oprimides?
no sí

Observacions a B:

3 - GÈNERE

A. Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

- Igualtat, gènere...
- Qüestionament dels rols tradicionals home/dona.
- Valors implícits en el tractament de la dona: igualtat, submissió, dependència, valentia...
- Referència a la discriminació de la dona, lluites feministes...
- Tractament del gènere a les imatges.

Observacions a A. Fonamentació i comentaris. A aquest espai, incorporar les valoracions qualitatives (temes triats, elements positius a destacar, elements no visibilitzats, ús d'imatges...) i exemples (frases literals, núm. pàgina):

B. Indicadors de síntesi:

- 3.1. Proporció d'homes i de dones esmentats en el capítol. Nombre d'homes: X / nombre de dones: Y

(Només comptabilitzar una vegada els noms repetits. Sí que es comptabilitzen els noms/persones que apareixen a les activitats. Pintors trobats a peu d'imatge no comptabilitzats. Es destacarà a les observacions si es troba algun peu d'una imatge o obra realitzada per una dona.)
- 3.2. Anomenar (escriure els noms) les dones que apareixen i per quina raó (víctimes, líders, agents de canvi, intel·lectuals...):

- 3.3. Ús del llenguatge sensible al gènere (no sexista)?

no sí

Observacions a B:

4 - DIVERSITAT

A. Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

- Cultura, identitat, llengua, estructura social, diversitat cultural, subcultura, raça...
- Etnocentrisme, eurocentrisme, invasió cultural, etnocidi, genocidi...
- Relacions entre grups: interculturalitat, multiculturalitat, assimilació, integració...
- Identitat política, nació, nacionalisme...
- Tractament de les imatges (per exemple: mapes i representacions d'altres regions no occidentals, cultures...)

Observacions a A. Fonamentació i comentaris. A aquest espai, incorporar les valoracions qualitatives (temes triats, elements positius a destacar, elements no visibilitzats, ús d'imatges...) i exemples (frases literals, núm. pàgina):

B. Indicadors de síntesi:

- 4.1. Fa menció de la responsabilitat pròpia en violacions de drets humans a altres "civilitzacions"?

no sí

- 4.2. Té una visió plural, no etnocèntrica ni eurocèntrica, dels processos històrics?

no sí

- 4.3. Desvincula el concepte "democràcia", "drets humans" dels models "occidentals"?

no sí

- 4.4. Tracta la diversitat sense prejudicis racistes o xenòfobs.

no sí

Observacions a B:

5 - MEDI AMBIENT

A. Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

- Distinció entre el desenvolupament i el creixement econòmic.
- Indicadors que utilitza (només els econòmics [PIB, consum...], o també cultura, educació, etc.)
 - Conseqüències del creixement econòmic.

- Contaminació medioambiental: terra-residus, aire-CO₂..., aigua, mar i rius...

Observacions a A. Fonamentació i comentaris. A aquest espai, incorporar les valoracions qualitatives (temes triats, elements positius a destacar, elements no visibilitzats, ús d'imatges...) i exemples (frases literals, núm. pàgina):

B. Indicadors de síntesi:

- 5.1. Visibilitza els problemes ambientals, causes i conseqüències, que generen els models econòmics?

no sí

- 5.2. Parla dels recursos per a cada època i com hi influeixen les relacions socials?

no sí

- 5.3. El “progrés tecnològic” és presentat de manera crítica i connectat amb dinàmiques socials, econòmiques i polítiques?

no sí

- 5.4. Destaca que alguns recursos naturals s'esgoten?

no sí

Observacions a B:

6 - DEMOCRÀCIA-RÈGIMS POLÍTICS-DRETS HUMANS

A. Tractament que els continguts (text, imatges...) fan de temes o problemes com:

- Identificació de “democràcia” amb “vot”, diferència entre democràcia formal i representativa.
- Moviments socials i Nous Moviments Socials.
- Explicació de desigualtats davant de la llei o existència de diferents privilegis/drets en funció del col·lectiu.
- Referències a lluites per drets i llibertats.
- Vinculació dels DH a l'origen de les democràcies liberals occidentals i al relativisme cultural...
- La inqüestionabilitat del dret a la propietat privada.
- Drets individuals, drets col·lectius, generacions dels drets humans.

Observacions a A. Fonamentació i comentaris. A aquest espai, incorporar les valoracions qualitatives (temes triats, elements positius a destacar, elements no visibilitzats, ús d'imatges...) i exemples (frases literals, núm. pàgina):

B. Indicadors de síntesi:

- 6.1. S'expliquen correctament els corrents ideològics/polítics en confrontació (moviments socials alternatius, contradiscursos...)?

no sí

- 6.2. Té en compte l'opinió dels col·lectius marginats o el "poble"?
- no sí
- 6.3. Mostra la democràcia com un sistema obert susceptible de millores?
- no sí
- 6.4. Reflecteix l'assoliment dels drets humans vinculat a processos de lluita?
- no sí
- Tracta la violació de drets (vida, llibertat, treball, igualtat, expressió, autodeterminació)?
- no sí

Observacions a B:

7 - Sobre LA METODOLOGIA en els exercicis didàctics

- 7.1. Tipus de tasques més demanades:
 - o 1 = comprensió del document (comprensió lectora, identificació de la informació bàsica del mapa, quadre, etc.)
 - o 2 = elaboració de la informació, anàlisi
 - o 3 = relació dels continguts de la unitat amb la comprensió de l'actualitat
 - o 4 = opinió personal
 - o 5 = acció

Comptabilitzar:

Nombre total d'activitats:

Nombre d'activitats 3:

Nombre d'activitats 4:

Nombre d'activitats 5:

- 7.2. La metodologia promou la cooperació entre l'alumnat i el treball en equip?
- no sí
- 7.3. La metodologia és crítica, problematitzadora i emancipadora?
- no sí
- Quines competències promou. Assenyalar aquella competència treballada que no sigui la núm. 1 (Competència comunicativa lingüística i audiovisual). Les vuit competències bàsiques són: 1) Competència comunicativa lingüística i audiovisual; 2) Competències artística i cultural; 3) Tractament de la informació i competència digital; 4) Competència matemàtica; 5) Competència d'aprendre a aprendre; 6) Competència d'autonomia i iniciativa personal; 7) Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic; i 8) Competència social i ciutadana.

Observacions. Particularment, esmentar (citar pàgines) activitats de tipus 3, 4, 5. Destacar excepcions quant al treball sobre competències.

--

GUIÓ 2. VALORACIÓ GENERAL DEL LLIBRE

valoració global del llibre de text

Document analitzat: Autoria (any) *Títol*, Ciutat: Editorial

Nivell educatiu a què va dirigit: 4t ESO

Persona que fa l'anàlisi: XXXXX

Aspectes positius globals

Sobre estructura, coherència interna (objectius, unitats entre elles, visió de la història i el seu aprenentatge...)

Sobre els temes observats (enumerats per tenir-los presents):

1. Pau-Conflicte-Violència-Guerra
2. Conflicte social-Pobresa
3. Gènere
4. Diversitat
5. Medi ambient
6. Democràcia-Règims polítics-Drets humans
7. Metodologia en els exercicis didàctics

Crítiques globals

Sobre estructura, coherència interna (objectius, unitats entre elles, visió de la història i el seu aprenentatge...)

Sobre els temes observats (enumerats per tenir-los presents):

1. Pau-Conflicte-Violència-Guerra
2. Conflicte social-Pobresa
3. Gènere
4. Diversitat
5. Medi ambient
6. Democràcia-Règims polítics-Drets humans
7. Metodologia en els exercicis didàctics

ALTRES TÍTOLS ICIP

DOCUMENTS ICIP

10/2013

Les institucions medievals de pau a Catalunya
OCTUBRE 2012

9/2012

El futuro de la Corte Penal Internacional
ENERO 2012

8/2012

Companies in Conflict situations: Advancing the research agenda
OCTOBER 2011

7/2011

Polarización y Conflictos en América Latina
MAYO 2011

6/2011

La Paz en Movimiento
OCTUBRE 2010

5/2011

Pau, Conflicte i Seguretat a l'Àfrica
NOVEMBRE 2010

4/2010

Conditions pour la consolidation de la paix en Côte d'Ivoire
SEPTEMBRE 2010

3/2010

Midiendo la paz. Iniciativas, limitaciones y propuestas
MARZO 2010

2/2010

The Barcelona Forum on Decentralized Governance and Conflict Prevention
6-8 JULY 2009

1/2010

Jornades del Moviment per la Pau
13 i 14 DE NOVEMBRE DE 2009

INFORMES ICIP

6/2012

La responsabilidad penal del personal de Naciones Unidas
Xavier Pons (Dir.) y Elisenda Calvet (Coord.)

5/2012

Prevençió de Conflictes, Foment de la Pau i Cooperació per al Desenvolupament
Nadja Gmelch

4/2011

La Unión Europea y la Conferencia de Revisión de la Corte Penal Internacional
Claudia Jiménez, Montserrat Pi y Esther Zapater

3/2011

Justicia en épocas de transición. Conceptos, Modelos, Debates, Experiencias
Farid Samir Benavides

2/2010

Reflexiones sobre la categoría de víctima de violencia política con mirada de género
María Truñó

1/2010

Un Servei Civil Noviolent: Viabilitat i Característiques
Rubén Campos

RESULTATS DE RECERCA

04/2012

La política de exportaciones de armamento de los países de la Unión Europea a África (2002–2010)
Eduardo Melero

03/2012

Lecciones aprendidas de la participación española en guerras asimétricas (2000–2012)
Rafael Martínez (Dir.)

02/2012

Justicia de Transición: El caso de España
Santiago Ripol i Carlos Villán (Dirs.)

01/2012

Las Operaciones Militares de España en el Exterior
Eduardo Melero Alonso

Tots els números disponibles a / All numbers available at / Todos los números disponibles en:

www.gencat.cat/icip/

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

GRAN VIA, 658 BAIX. 08010 BARCELONA
T. 93 554 42 70 | F. 93 554 42 80
ICIP@GENCAT.CAT | WWW.ICIP.CAT